

Aktuelle tendenser i de samfundsmæssige betingelser for menneskesynet i socialt arbejde

En kritisk teoretisk samtidsdiagnose

Kandidatuddannelsen i Socialt Arbejde
Aalborg Universitet, København

Speciale februar 2015
Af: Anika Follmann
Studienr.: 20120810
Vejleder: Marianne Skytte
Anslag: 238.702

Abstract

From the early 1990s and up until today, a number of reforms have been implemented in Denmark, which points towards a transition of the Danish state form from a universal welfare to a competitive state. This development has had a substantial influence on the social work, which increasingly is being subjected to ideas and norms about self-regulative behavior and personal responsibility. The rise of the competitive state has thus made it increasingly difficult for social workers to base their work on values and norms which supports and acknowledges that every individual should have access to a good and meaningful life.

On this basis the present study identifies the need for a normative and critical social science approach in regards to theory and practice within the field of social work. The purpose of this study is thus, through a critical theoretical analysis of the contemporary Danish society, to explore how current trends in the sociopolitical landscape, affect the view on the human being and how this changes the conditions for social work. This is done by showing how acceleration processes and political principals become embedded as new trends in our society which arguably can be seen as social pathologies. On the basis of Ove K. Pedersens analysis of the transition from welfare to competitive state and Hartmut Rosas critical theory regarding alienation and acceleration, this study analyses the current rationales behind political management and structural embedment, which can be perceived as a maldevelopment within social work. The analysis is divided into three parts:

Firstly, the study explores how social work and the view of the human being is affected by the transition from welfare to competitive state. Based on a temporal structure of experience, social trends, which change the conditions for practices within social work, are recognized. A depiction of historical lines makes it possible to understand the current trends that hinder the social work from relying on ethical norms.

Secondly, the study aims at identifying political and institutional conditions that might result in social pathologies and alienation. The study identifies three specific management trends - accountability, workfare and evidence - which affects and changes the techniques, methods and

norms of social work. These trends are criticized based on the normative ideal of this study, which derives from a notion of humanity that supports and acknowledges that every individual should have access to a good and meaningful life.

Thirdly, the study explores how the Christian view on the human being within diakonia – which perceives every human being as an end in him/herself and not a mean to an end – offers an essential alternative to the economical norms of the competitive state. This leads to a discussion of, how social work within Christian church has an important role to play in regards to the social challenges that society are faced with.

Conclusion: The study finds that social work is subject to structures in society and becomes embedded in institutional power relations. The development of the competitive state has led to the dominant socioeconomic notion, that social institutions should be economical and effective. The fact that the competitive state is structured around marked principals, has pathological implications because they don't recognize ethical normative ideals but rather construct their view on the human being based an explicit ideal about the opportunistic individual. Contemporary social work is thus affected by a regime of truth which favors the opportunistic individual and tends to neglect the vulnerable and disadvantaged. Diakonia offers an alternative to the economical norms of the competitive state and becomes a critical counterpoint to the rationales and structures of our time. Because diakonia is committed to an ethical view on the human being, it sharpens and expands the critical theoretical norms and creates a framework for ethical social practice. Through its view on the human being, diakonia promote the idea that everybody should have the opportunity of creating a good and meaningful life. In sum the study concludes that the competitive state has interfered with the premises for carrying out humane and ethically justifiable social work. There is thus a need for other players within the field of social work, who can take a different stand in relation to the social challenges that our society is faced with - and one of these players could be the Christian social work.

Indholdsfortegnelse

ABSTRACT	2
PROLOG	7
KAPITEL 1	8
INDLEDNING	9
Socialt arbejde – en samfundskritisk socialvidenskab	10
En kritisk teori om fremmedgørelse og acceleration	11
Konkurrencestaten	13
PROBLEMFELT – SPECIALETS INTENTION OG OPBYGNING	13
Problemformulering	14
Afgrænsning og læsevejledning	15
KAPITEL 2	18
VIDENSKABSTEORI OG METODE	18
FRA DEN TIDLIGE FRANKFURTERSKE TIL HARTMUT ROSA	19
Styrende intentioner for en nutidig kritisk teori	21
SAMTIDSDIAGNOSE	23
Samtidsdiagnosen og den normative kritik	24
Kriterier for anvendelse af samtidsdiagnosen i specialet	25
KAPITEL 3	27
TEORI	27
EN TEORI OM SOCIAL ACCELERATION	28
Accelerationens drivhjul	29
Acceleration – en transformation af vores ”væren i verden”	30
Fremmedgørelse	31
KONKURRENCESTATEN	32
TEORIENS ANVENDELSE	33
KAPITEL 4	35
ANALYSE I – HISTORISKE UDVIKLINGSLINJER I SOCIALT ARBEJDE	35
SOCIALT ARBEJDES HISTORISKE UDVIKLING	37
Nationalstaten 1850-1950	37
Velfærdsstaten 1950-1990	39
Konkurrencestaten 1990-	43
Opsamling – kritiske betragtninger	48
KAPITEL 5	50
ANALYSE II – TENDENSER I KONKURRENCESTATENS SOCIALE ARBEJDE	50
Governmentality – magt og styring	51
INDIVIDUALISERINGSPROCESSER OG SELVANSVARLIGGØRELSE	52
WORKFARE – FRA SOCIALPOLITIK TIL BESKÆFTIGELSESPOLITIK	57
EVIDENS – EN STANDARDISERING AF DET SOCIALE ARBEJDE	62
Opsamling – kritiske betragtninger	67
DET SOCIALE ARBEJDE I KONKURRENCESTATENS TJENESTE	69
SAMMENFATNING AF FØRSTE DEL	72

KAPITEL 6	74
ANALYSE III	74
ET KRITISK KORREKTIV MED EMANCIPATORISKE MULIGHEDER	74
DIAKONIENS OPKOMST OG BEGRUNDELSE	75
Diakoniens opkomst – et historisk rids	75
Diakoniens begrundelse	77
Indkredsning af en kontekstuel diakoniforståelse	80
ET KRITISK KORREKTIV MED EMANCIPATORISKE MULIGHEDER	81
En teologisk bestemt samfundsmodel	82
Diakoni – myndig fortaler	83
Mennesket er et mål i sig selv med en plads i fællesskabet	85
Stedsans forud for standardiserede metoder og stramme styringsrationaler	88
Opsamling	89
KAPITEL 7	91
DISKUSSION	91
KAPITEL 8	95
KONKLUSION	95
Konkurrencestatens implikationer for menneskesynet i socialt arbejde	95
Socialt arbejde som en samfundskritisk socialvidenskab	96
EPILOG	97
LITTERATURLISTE	98

”Det politiske ansvar gør det forkasteligt at være uinteresseret og lade de ulykkeligt stillede sejle deres egen sø – uanset hvor uangribeligt man i øvrigt lever sit liv og passer sig selv. Det er ikke nok ikke at gøre fortræd.”

K.E. Løgstrup, Den etiske fordring 1956

Prolog

”Det pædagogiske og diakonale teori- og praksisfelt, der knytter sig til arbejdet med socialt udsatte grupper i Danmark, har sin berettigelse i et senmoderne samfund, hvor vedvarende forandringsprocesser konstant omformer forholdet mellem individ og fællesskab. Derfor må socialpædagogikken og diakonien hånd i hånd, på hver sin præmis, indlede sig i kampen mod modernitetens øgede samfundsmæssige marginalisering og bidrage til samfundets opretholdelse af sammenhængskraft. Socialt arbejde er under konstant forandring og tilpasning til de til enhver tids givende sociale udfordringer” (Follmann 2009).

Med disse ord afsluttede jeg min bacheloropgave fra Diakonhøjskolen i Aarhus, december 2009. En opgave der med afsæt i senmoderne teori undersøgte den pædagogiske og diakonale indsats udfordringer i et senmoderne velfærdssamfund. Gennem opgavens analyse tydeliggjordes det, at pædagogen og diakonens menneskesyn er af helt afgørende betydning for det arbejde, der sker for og med det socialt udsatte menneske. I et funktionelt differentieret samfund, hvor tendenser som globalisering, aftraditionisering og opbrud er fremherskende, befinder det sociale arbejde sig i spændingsfeltet mellem et samfund, der kræver effektive løsninger samt nyttemaksimering og subjekter, der på den baggrund marginaliseres. Jeg konkluderede, at pædagoger og diakoner i relation til socialt arbejde må være i stand til at indgå på det senmoderne samfunds præmisser men med udgangspunkt i den socialt udsattes behov. Samtidig påpegede jeg i opgavens perspektivering, at den sociologiske kompetence i socialt arbejde må skærpes for at kunne imødegå samtidens iboende udfordringer såvel som kommende udfordringer. Når socialpædagogikken og diakonien bliver i stand til kritisk at imødegå udviklingstendenser og kommende sociale udfordringer, styrkes det sociale arbejdes grundlag. Gennem de seneste knap 6 års arbejde blandt hjemløse på Kirkens Korshærs Herberg i Hillerødgade og mit kandidatstudie, er disse antagelser kun blevet bekræftet.

Dette speciale skrives derfor i forlængelse af min bacheloropgave med afsæt i opgavens perspektivering. Hvor jeg som pædagogstuderende var optaget af udfordringer i det sociale arbejde gennem en fænomenologisk hermeneutisk undersøgelse, er jeg som kandidatstuderende på Socialt Arbejde optaget af en kritisk teoretisk samtidsdiagnose, der kan identificere sociale patologier og fejludviklinger i samfundet, der indvirker på vor tids sociale arbejde. Forud for en egentlig indledning til specialet vil jeg nu præcisere mit interessefelt.

Kapitel 1

Det er min antagelse, at det sociale arbejde i tiltagende grad har svært ved at skabe forudsætninger for anerkendelse af den enkeltes tilgang til et godt liv, og derfor ikke sjældent kommer til at medvirke til menneskelige krænkelseserfaringer og uretfærdighedsoplevelser. På den baggrund er jeg optaget af at undersøge, hvorfor grundbetingelserne for en vellykket menneskelig væren tilsyneladende oftere og oftere tilsidesættes eller helt udebliver i det sociale arbejdes praksis. Mine bestræbelser går på at blotlægge fejludviklinger i samfundet og dets institutioner ved at identificere og kritisere dybereliggende samfundsforhold, der ikke tager hensyn til etiske normer. Således undersøger dette speciale hvilke aktuelle udfordringer, det sociale arbejde står over for i disse år. Jeg er optaget af sociologisk samfundsteori og formoder, at socialt relaterede udfordringer kan og bør ses i sammenhæng med samfundsudviklingen. Med dette interessefelt skriver specialet sig ind i en aktuel diskussion om den senmoderne kultur med særligt henblik på de strukturelle vilkårs påvirkning og betydning for det enkelte menneske. I den forbindelse er jeg blevet interesseret i den tyske sociolog Hartmut Rosas nyere kritiske teori om fremmedgørelse og acceleration. Jeg anlægger en kritisk teoretisk forståelse i specialet, idet jeg er af den opfattelse, at den sociale samfundsvidenskab må levere et kritisk korrektiv til sin samtid. Det sociale arbejdes teorifelt bør ikke kun beskæftige sig med sit konkrete samtidige praksisfelt, men må i lige så høj grad være en samfundskritisk videnskab, der forholder sig til samfundsskabte patologier og samfundsmæssige moralske fejludviklinger. Ved at etablere et normativt grundlag bliver det muligt at diskutere og afgøre moralske spørgsmål, og der skabes forudsætning for at forholde sig kritisk til nuværende praksisser og fremkomme med visioner for sociale fremskridt og social forandring. Således er jeg i forlængelse af specialets normative samtidsdiagnose optaget af at undersøge kirkeligt socialt arbejdes relevans for nutidigt socialt arbejde. Historisk set har den kristne kirke draget omsorg for samfundets udstødte, fattige og svageste – en omsorg der gradvist er overtaget af staten. Jeg forestiller mig, at netop denne gren af det sociale arbejde – gennem dens forudsætning og udgangspunkt, som er diakonien – kan være én af nøglerne til at besvare nogle af de nuværende patologier og fejludviklinger og dermed bidrage til et mere retfærdigt og etisk funderet socialt arbejde. Med afsæt i det kristne menneskesyn diskuteres det, om den kristne kirkes sociale arbejde (igen) kan spille en rolle i relation til samfundets sociale udfordringer.

Indledning

Socialt arbejde er underlagt sin samtids samfundsmæssige strukturer, den rådende socialpolitik og er indlejret i institutionelle magtrelationer. Således har jeg i mit arbejde blandt hjemløse på Nørrebro i København erfaret, at det sociale arbejde i disse år i tiltagende grad præges af regulerende styringskrav. Kravene vidner om fremvæksten af et paradigme, der er i konkurrence med velfærdsstatens hidtidige beskyttelse af borgeren. Paradigmet truer samfundets sårbare og svageste, der ikke kan gøre sig konkurrencedygtige og udfordrer de sociale institutioner, hvis handlerum indskrænkes.

Fra begyndelsen af 1990'erne gennemføres der i Danmark en række reformer, der fører til, at den danske stat udvikler sig fra en universel velfærdsstat til en konkurrencestat. Med neoliberale styringslogikker sker der en værdiforskydning i de idealer, velfærdsstaten er eksponeret for, hvorved forholdet mellem individ og fællesskab ændrer sig (Pedersen 2011). Dette får afgørende betydning for det sociale arbejde, der i tiltagende grad præges af regulerende styringsrationaler såvel som et øget fokus på selvansvarliggørelse af det enkelte individ. Konkurrencestaten vanskeliggør og hindrer i værste fald, at socialt arbejdes praksis baseres på værdier og normer, der understøtter og anerkender individuelle forhold og hensyn. Der opstår så at sige en dekobling af subjektive elementer i samspillet mellem fællesskab og individ – ansatte og brugere. En dekobling der kan tilkendegive sig som en fremmedgørelse.

Med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat udpeges nye udfordringer for samfundets institutioner såvel som for det enkelte menneske, og det sociale arbejde ændrer i disse år både sit mål og middel. Der opstår således behov for nye strategier og tiltag i det sociale arbejde. Samtidig opstår der – efter min bedste overbevisning – et behov for en ny myndiggørelse af det sociale arbejde, der må fastholde et fokus på mennesket som et mål i sig selv. Det sociale arbejde må have et frigørende sigte. Nye strategier og frigørelse af mennesket kræver imidlertid at være ledsaget af en bevidstgørelse og synliggørelse af de sociale patologier og fejludviklinger, der optræder i kølvandet på det senmoderne. Det ligger i kritikens væsen at kunne hjælpe til denne bevidstgørelse og synliggørelse, men ikke uden et fælles grundlag og begreb om ”det gode”, der kan være en målestok for at afgøre, hvad der fx er socialt uretfærdigt, godt eller skidt socialt arbejde. Sociale patologier må identificeres ved et normativt begrundet ideal, der kan være udgangspunkt for kritikken og hvorudfra det diskuteres, hvad der kan betragtes som fejludviklinger.

Dette speciale identificerer således et behov for en normativ og kritisk socialvidenskab, der kan analysere de styringsrationaler og strukturelle indlejringer, der sætter sig igennem som sociale patologier og fejludviklinger i samfundet såvel som i det sociale arbejde. Specialet sigter derfor på en samfundskritisk analyse, der kan give retning for et retfærdigt socialt arbejde. På den baggrund er det relevant at se nærmere på vores samtids betingelser for at kritisere samfundets forhold.

Socialt arbejde – en samfundskritisk socialvidenskab

Rasmus Willig (2007) skitserer i sin bog *Til forsvar for kritikken* to overordnede strategier for at kritisere samfundets forhold. Den første strategi anlægger en kritisk fraseologi, der ofte indretter sig efter samfundets umiddelbare sensationsprægede toneleje, dets populære diskursive strømninger og den herskende politiske debat. Den anden strategi anlægger et normativt fundament. Her skabes der ikke kun grundlag for en kritik af samfundets samtidige og overfladiske strømninger, men historiske og strukturelle dybereliggende forhold tages ligeledes op inden for rammerne af en mere avanceret metodologi. Samfundets forandringsdynamikker, ordensproblematikker og mere nuancerede og komplekse frihedsbegreber, der på hver sin måde udgør delelementer i et større normativt fundament, der samlet set udgør en metodologisk målestok for, hvad der kan betragtes som forkerte samfundsforhold, vil derfor ofte være den anden kritiske strategis fokus (Willig 2007: 10-11). Da jeg netop har til hensigt at identificere og kritisere dybereliggende samfundsforhold, indordner specialet sig under den ”anden strategi” og dens kontekstindlejrede ideal om kritikstrategi.

Willig tilkendegiver en samtidsdiagnostisk fornemmelse af, at den første form for kritiks strategi har koloniseret den anden, hvormed det i dag er vanskeligt at udpege samtidsdiagnoser, der har til hensigt at begrunde deres kritiske perspektiver på et normativt grundlag. Han karakteriserer samfundskritikken på linje med den første form for kritik, og sammenligner den med forbrugergenren, hvor kritikken ikke refererer til samfundets grundlæggende problemer, men til dets daglige overfladefænomener. ”Der fokuseres på den utilstrækkelige tilgang af forbrugs- og servicegoder, ikke på en kritik af den underliggende strukturelle udviklingslogik, der styrer og organiserer samfundet” (Willig 2007: 12). Hvis denne diagnose af samfundskritikken er i overensstemmelse med virkeligheden, består opgaven for en kritisk teori i dag ikke alene i at formulere et alternativt normativt fundament, men også i at formulere en kritisk teori, der ikke reduceres til en produktivkraft.

Et iboende sigte for dette speciale – sideløbende med dets konkrete problemfelt skitseret længere nede i kapitlet – bliver derfor at argumentere for og formulere et udkast til, at det sociale arbejde som selvstændigt videns- og praksisfelt, kritisk må interessere sig for samfundssociologi og samfundsvidenskab på baggrund af en kritik, der udløses fra et moralsk normativt fundament. Jeg skal i det følgende afsnit opridses Hartmut Rosas formulering af en kritisk teori, der dels opstiller en kritik af den underliggende strukturelle udviklingslogik, der styrer og organiserer samfundet i dag, dels formulerer et alternativt normativt fundament.

En kritisk teori om fremmedgørelse og acceleration

Hartmut Rosa (f. 1965), professor i sociologi ved Friedrich-Schiller-Universitetet i Jena, har som en af de få leveret en ny kritisk teori, der forklarer, hvorfor flere føler sig fremmedgjorte i en accelereret verden. Verdens nationer er ifølge Rosa blevet højhastighedssamfund, hvis borgere investerer i tiden, der er blevet en knap ressource. Den stigende hastighed medfører et voksende antal fremmedgørende oplevelser. Rasmus Willig skriver i sin introduktion til den danske udgave af Hartmut Rosas essay *Fremmedgørelse og acceleration*:

Accelerationsregimet har ifølge Rosa totalitære tendenser, fordi det lægger et uhørt stort pres på borgernes frie viljer og deres handlinger. Ingen kan undslippe regimet. Alle må løbe stærkere. Den totalitære tendens kommer også til udtryk ved, at det nærmest er umuligt at kritisere og levere alternativer. Problemet for de vestlige højhastighedssamfund er, at de er fanget af accelerationen. (Willig i Rosa 2014: 9)

Rosa går tilbage til det måske vigtigste spørgsmål for mennesket: ”Hvad er det gode liv – og hvorfor har vi ikke sådan et?” Hans essay er baseret på en overbevisning om, at socialvidenskaberne er nødt til at stille spørgsmål, der vækker ”genklang” i folks liv. I dag er sociologerne, filosoferne og de politiske teoretikere fordybet i døde debatter og forskningsprojekter – en art paradigmatiske gådeløsninger der betyder, at sociologien og samfundsfilosofien ikke har meget at tilbyde den brede offentlighed. Rosa frygter, at vi risikerer at løbe tør for påstande, hypoteser og teorier, som er inspirerende og udfordrende i en senmoderne kultursammenhæng (Rosa 2014:11). Han fremsætter følgende antagelse om tidslighed:

Man kan blandt andet undersøge strukturen og karakteren af de liv, vi lever, ved at fokusere på de tidslige mønstre. Ikke alene kan stort set alle aspekter af livet anskues indsigtfuldt i et tidsligt perspektiv, de tidslige strukturer kan også sammenkoble samfundets mikro- og makrostrukturer, således forstået at vores handlinger og oplevelser af omverdenen gøres kompatible med de moderne kapitalistiske samfunds ”systemiske imperativer” gennem tidslige normer, frister og regler. (Rosa 2014: 12)

Rosa hævder på den baggrund, at det moderne samfund styres, koordineres og beherskes ved et stramt og strikt – IKKE etisk artikuleret – tidsregime. Det moderne menneske er således på den ene side frit og minimalt bundet, alt imens det bliver styret og undertrykt af et næsten usynligt tidsregime (Rosa 2014: 12).

Forståelsen og den kritiske analyse af de tidslige normer, der styrer vores liv, er altafgørende. Rosa har til hensigt at vise, hvordan og hvorfor social acceleration er relevant for enhver kritik af de senmoderne anerkendelses- og kommunikationsstrukturer, og hans mål er i bredere forstand at reetablere et ældre begreb udviklet af Marx og den tidlige Frankfurterskole – fremmedgørelsesbegrebet. Det er hans påstand, at den sociale acceleration fører til en tilstand af fremmedgørelse, hvilken han betragter som den største hindring for realiseringen af ”det gode liv” i det senmoderne samfund. Hermed opstiller han fremmedgørelse som negationen af det gode liv. Rosas intention er imidlertid ikke en fremskrivning af visionen om et aldeles ikke-fremmedgjort liv, men et forsøg på at finde tilbage til momenter af ikke-fremmedgjorte menneskelige erfaringer. Momenter der kan danne grundlag for en kritisk teori, som kan identificere de tendenser og strukturer, der undergraver forudsætninger for erfaringen af et ikke-fremmedgjort liv (Rosa 2014: 13-14).

Rosa præsenterer en aktuel kritik, der udpeger social acceleration som et strikt tidsregime, der patologisk gennemsyrrer det moderne menneskes liv. Det er min formodning, at hans kritiske teori, der opstiller en kritik af højhastighedssamfundets samtidige strukturelle udviklingslogikker, på frugtbar vis kan bringes i spil med Ove K. Pedersens analyse af konkurrencestaten. I afsnittet, der følger, præsenteres kort skiftet fra velfærdsstat til konkurrencestat. Det tydeliggøres i afsnittet, at konkurrencestaten medfører nye vilkår for både individet og fællesskabet.

Konkurrencestaten

Ove K. Pedersen (f. 1948), professor i komparativ politisk økonomi ved CBS, skriver i sin bog *Konkurrencestaten*, at der med konkurrencestaten er sket en udvikling imod en mere internationalt orienteret stat. Kendetegnende for denne stat er bestræbelser på at mobilisere befolkningen og virksomheder til at deltage i den globale konkurrence frem for at beskytte befolkningen mod konjunkturudviklinger i den internationale økonomi, som det var tilfældet for velfærdsstaten. ”Før skulle reformer gennemføres for at skabe demokrati, lighed, det ”gode samfund”, nu skal de gennemføres for at skabe effektive og konkurrencedygtige økonomier” (Pedersen 2011: 32). Velfærdsstaten lagde vægt på moralsk dannelse, forstod demokrati som fællesskab og så frihed som muligheden for at deltage i de politiske processer. Konkurrencestaten søger modsat at gøre den enkelte ansvarlig for sit eget liv, fællesskabet forstås som knyttet til arbejde, og frihed identificeres som friheden til at realisere egne behov. Hvor velfærdsstatens politik var efterspørgselsorienteret er konkurrencestatens politik udbudsorienteret. Det har medført betydelige forandringer i udpegningen af mål, problemopfattelser og tidshorisonter. Velfærdsstaten har været fokuseret på makroøkonomisk balance og varetagelse af sociale rettigheder, mens konkurrencestaten er fremtidsorienteret med fokus på mikroøkonomisk ressourceudnyttelse - menneskelig investering er en helt central vækstbetingelse (Pedersen 2011: 12, 27).

I forlængelse af Ove K. Pedersens analyser af overgangen fra velfærds- til konkurrencestats og Hartmut Rosas kritiske teori om social acceleration er det min hensigt at give mig i kast med en kritisk samtidsdiagnose af samfundsaktuelle udfordringer for individet og det sociale arbejde. Udfordringer der på et normativt grundlag forventes at kunne anskues som fejludviklinger, der patologisk gennemsyrrer det socialt udsatte menneskes liv og fuldstændigt omformer de sociale institutioners handlingsrum. I næste afsnit vil jeg nærme mig en indkredsning af specialets problemfelt. I kapitel 2 systematiserer jeg mit afsæt for et kritisk teoretisk begrundet normativt ideal for menneskelighed og opstiller kriterierne for en ansvarlig samtidsdiagnose.

Problemfelt – specialets intention og opbygning

Med udgangspunkt i de forandringer accelerations- og konkurrenceparadigmet indebærer, ses et paradigmeskift i det sociale arbejdes middel og mål og således indsats. Det er min opfattelse, at konkurrencestatens accelerationsprocesser påvirker individet, der bliver fremmedgjort fra sig

selv, andre og de rammer, der omgiver det. Samtidig ansporer de ændrede samfundsstrukturer og konkurrencestatens styringsteknologiske indlejringer i det sociale arbejde, som fx incitamenter, centralt besluttede metodekoncepter, akkrediteringer og evidensbaseret viden, til et øget fokus på individets egen selvstændige succes, produktion og livsopretholdelse. Ændringer der ses som indlejringer i de fundamenter, det sociale arbejde udspringer fra (Høilund & Juul 2015). Det er min hensigt at argumentere for, at der – kontraproduktivt – opstår sociale patologier, hvor samfundsmæssige fejludviklinger ikke længere kan modsvares i det sociale arbejde, der selv har overtaget accelerationssamfundets og konkurrenceparadigmets idealer. Etik, moral, normer og værdier bortroderes og tilkendegiver sig som en manglende påberåbelse af menneskelighed og af mennesket som værdifuldt i sig selv. I relation hertil vil jeg vise, at socialt arbejde og diakoni kan mødes i overvejelser og diskussioner om, hvordan bærende strukturer i samfundet, menneskesyn og sociale institutioner indrettes, så det bliver til gavn for både den enkelte og fællesskabet. Hvis det sociale arbejde skal kendetegnes af retfærdighed og menneskelighed må feltet – både som socialvidenskab og socialfaglig praksis – interessere sig for og stille spørgsmål til, hvilket samfund vi skal have og hvordan samfundsmæssig ansvarlighed og gensidig menneskelig omsorg opbygges og fremmes. Det er tid til, at det sociale arbejde selvkritisk tilbagekalder mennesket som et mål i sig selv og påberåber sig menneskelighed. Der er behov for nye veje, indsatser og aktører (Lodberg & Thorsen 2014: 20).

Problemformulering

Jeg ønsker, med udgangspunkt i en kritisk position, at belyse nogle af de strukturelle samfundsforhold, der påvirker aktørerne – det enkelte menneske såvel som institutioner i samfundet. Det er mit udgangspunkt og min overbevisning, at socialt arbejde er under konstant forandring og tilpasning til de til enhver tids givne sociale strukturer og udfordringer. Samtidig mener jeg, at det sociale arbejde altid må have et emancipatorisk sigte. Det er derfor relevant gennem et samtidsdiagnostisk perspektiv, der er ”en refleksion over det brud, der karakteriserer vor tids historiske vilkår, og en refleksion over samtidens tendenser, der giver sig til kende som konsekvenser af de nye vilkår” (Hammershøj 2008: 37) at undersøge og udpege, hvilke udfordringer det sociale arbejde står over for i det senmoderne samfund. Der rejses i sammenhæng med refleksionen over bruddet, tendenserne og konsekvenserne af de nye vilkår, en kritik af det eksisterende med udgangspunkt i et normativt ideal, der kan fungere som et udkast til forandring. Det er min forestilling, at jeg på baggrund af samtidsdiagnosen kan udpege nogle mulige veje for et mere retfærdigt og normativt båret fremtidigt socialt arbejde.

Samtidsdiagnosen er ikke kun kritisk i sin problematisering af tidens selvfølgeligheder, men også ved at konstruere et nyt perspektiv, der bidrager til at fatte tidens tendenser på en anderledes måde (Hammershøj 2008: 38). Her vil jeg konkret se nærmere på, om kirkeligt socialt arbejde har et iboende potentiale til; dels et styrket normativt ideal. Dels kan fungere som et kritisk korrektiv til konkurrencestatens patologiske udviklinger i det sociale arbejde. Mit overordnede sigte er at argumentere for, at det sociale arbejde må basere sig på et normativt ideal om ”det gode liv”, der skal hjælpe til at udpege retningslinjer for moralske fremskridt og i det konkrete sociale arbejde bidrage til at skabe betingelser for bedre livsmuligheder og menneskelig opblomstring. Jeg ønsker på den baggrund at undersøge:

Hvilke aktuelle tendenser kan ses i de samfundsmæssige betingelser for menneskesynet i socialt arbejde?

Problemformuleringen besvares ved hjælp af tre arbejdsspørgsmål:

1. Hvordan udvikler det sociale arbejde og synet på individet sig med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat?
2. Hvilke velfærdspolitiske og institutionelle tendenser hindrer retfærdige anerkendelsesbetingelser og kan føre til sociale patologier og fremmedgørelse.
3. Hvordan kan diakonien bidrage til et etisk funderet socialt arbejde?

Afgrænsning og læsevejledning

Gennem udarbejdelsen af specialet har jeg selvsagt truffet en lang række til- og fravalg, der har hjulpet til både at specificere og afgrænse fremstillingen. Følgende afsnit redegør for specialets afgrænsning og opbygning.

Det er en antagelse, at det sociale arbejde i dag kendetegnes ved en række fejludviklinger, der genkendes som sociale patologier. Jeg skal ikke beskæftige mig med en gennemgribende analyse af det enkelte individs patologiske erfaringer, men gennem en teoretisk samtidsdiagnostisk analyse udpege og diskutere, hvordan det konkrete sociale arbejde i dag sker på baggrund af strukturelle samfundsbetingelser, der kan føre til fremmedgørelse og krænkelse af individet. Specialet sigter således på en kritisk analyse af det sociale arbejdes institutionelle rammer for anerkendelsesbetingelser og den enkeltes mulighed for at realisere et meningsfyldt liv.

Hartmut Rosas teori, der er en videreførelse og udbygning af bl.a. Axel Honneths kritiske teori, er på et højt abstraktionsniveau, som kan være vanskelig direkte at omsætte og gøre

handlingsanvisende i det konkrete sociale arbejde. Man kan sige, at der snarere er tale om et moralkodeks end en metode. Det er imidlertid ikke hensigten at undersøge, hvordan den enkelte socialarbejder agerer eller ikke agerer i sin konkrete socialfaglige praksis, ligesom det ikke er intentionen at analysere grupper af udsatte eller enkeltindviders erfaringer af anerkendelse eller mangel på samme. Derimod er det mit anliggende at argumentere for og udpege principper for, at det sociale arbejde, hvis det skal være retfærdigt og menneskeligt, bør bygge på og udspringe fra et normativt og etisk artikuleret udgangspunkt. At synliggøre at der – på baggrund af den historiske udvikling, som har medført øget politisk og økonomisk regulering – er behov for en alternativ, normativ baseret praksistilgang.

Læsevejledning

Specialet er inddelt i otte kapitler. Jeg skal herunder kort redegøre for kapitlernes indhold. Nærværende kapitel har præsenteret specialets intention og problemfelt. Kapitel 2 gennemgår specialets videnskabsteori og metode, der omhandler kritisk teori og samtidsdiagnosticering. Kapitel 3 redegør for Hartmut Rosas kritiske teori om acceleration og fremmedgørelse samt Ove K. Petersens analyse af konkurrencestaten. Herefter kommer specialets samtidsdiagnose, som er bygget op om tre analysedele, der falder i tre selvstændige kapitler.

Kapitel 4 rummer under overskriften *Historiske udviklingslinjer i socialt arbejde* første analysedel. Her følger jeg udviklingen i det sociale arbejde fra 1950 og frem til nu for at begribe, hvilke aktuelle tendenser der ses med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat. Konkret fokuserer jeg min analyse på overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat ved at stille skarpt på politiske, økonomiske og kulturelle samfundsforandringer, der afspejler den samfundsmæssige såvel som socialpolitiske udvikling. Det er min hensigt at synliggøre, at de sociale institutioner i dag generelt er mere ustabile end hidtil, hvor effektivitet og økonomiske rationaler potentielt set fortrænger etikken. Jeg afgrænser mig fra en konkret analyse af, hvorvidt velfærdsstaten eller konkurrencestaten er den mest retfærdige eller ansvarlige stat. Jeg er imidlertid af den overbevisning, at specialets kritisk teoretiske undersøgelsesfelt nødvendigvis må knytte sig til en tidslig analyse af de to statsformers udmøntning og indlejring – i det sociale arbejde såvel som hos det enkelte individ – hvis det skal lykkedes at bidrage med relevante betragtninger og diskussioner i relation til problemfeltet.

Kapitel 5 er specialets anden analysedel og bærer overskriften *Tendenser i konkurrencestatens sociale arbejde*. På baggrund af kapitel 4's tidslige analyse udpeger jeg selvansvarliggørelse,

workfare og evidens som eksempler på tendenser, der præger og ændrer det sociale arbejde. Analysen har til hensigt at vise, hvordan tendenserne ændrer det sociale arbejdes teknikker, metoder og normer og udmønter sig i sociale patologier og fejludviklinger.

Kapitel 6 er analysens tredje og sidste del. Med overskriften *Et kritisk korrektiv med emancipatoriske muligheder* undersøger jeg, hvorvidt kirkeligt socialt arbejde kan bidrage til et mere retfærdigt socialt arbejde. Begrebet diakoni anvendes om socialt arbejde organiseret i kirkeligt regi. Jeg afgrænser mig fra analyser af konkret kirkeligt socialt arbejde og retter i stedet blikket mod diakonien, der anskues som arbejdets teoretiske og normative ophav. Diakonien er optaget af hvilke normer og strukturer, der fremmer retfærdighed og menneskeværd. Den hviler på ”nogle teologiske forudsætninger, der henter sit indhold fra de bibelske skrifter, diakonihistoriens lange tradition, trosmæssige, etiske og filosofiske overvejelser, som teologien har tumlet med i århundreder” (Lodberg & Thorsen 2014: 20).

På baggrund af kapitel 6 diskuterer jeg i kapitel 7, hvordan diakonien skal gøre sit menneskesyn gældende i sin samtid. Kapitel 8 er specialets sidste kapitel. Her samler jeg op på min samtidsdiagnose i relation til problemformuleringen. Der er tale om en overordnet konklusion, da hver analysedel rundes af med en opsamlende konklusion.

Kapitel 2

Videnskabsteori og metode

Dette kapitel redegør for specialets videnskabsteoretiske positionering samt metodiske og analytiske greb. Der argumenteres for en kritisk teoretisk tilgang. Det vil være for vidtgående at redegøre for hele Frankfurterskolen og dens kritiske teoris fremvækst. For at kunne forholde mig til kravene for en samtidig version af kritisk teori, finder jeg det dog nødvendigt at tegne konturerne af udviklingen inden for skolen. Jeg vil derfor indlede kapitlet med i korte træk at redegøre for kritisk teori. Herefter trækker jeg en linje fra den tidlige Frankfurterskole op til Hartmut Rosas kritiske teori, der leder over i et afsnit om de styrende intentioner for en nutidig kritisk teori. Derpå opstiller jeg kriterierne for dette speciales normative ideal, der efter min mening bør være et etisk grundlag i socialt arbejde. Til sidst i kapitlet redegøres for specialets metodiske og analytiske tilgang. På baggrund af problemfeltet finder jeg, at samtidsdiagnosen er en relevant analysetilgang. Samtidsdiagnosens genstandsfelt er tegn i tiden og dens potentiale er, at den ikke blot søger at beskrive samfundet – altså ren samfundsbeskrivelse – men at den er en kritisk refleksionsform, der kan bibringe et alternativ til sin egen samtid.

Jeg placerer mig i slipstrømmen af den kritiske tradition efter Frankfurterskolen, hvor bl.a. Adorno, Benjamin, Marcuse og i nyere tid Habermas og Honneth har beskæftiget sig med spørgsmålet om ”det gode liv”, og positionerer mig i forlængelse af Axel Honneth og Hartmut Rosa. I sit essay *Fremmedgørelse og acceleration* stiller Rosa spørgsmålet: ”Hvad er et godt liv – og hvorfor har vi ikke sådan et? Før jeg ser nærmere på Rosas nutidige kritiske teori, vil jeg i overordnede træk redegøre for den kritiske teori.

Kritisk teori handler om samfundet såvel som om normer for videnskabelig aktivitet, og kan på den baggrund karakteriseres som en blanding af samfundsteori og videnskabsteori. Udgangspunktet for den kritiske teoretiker er, at der er en virkelighed ”derude”, som videnskaben har til opgave at blottlægge og forklare. Det indebærer, at vi trænger bag om samfundets overfladefænomener og ideologier. Jeg skriver i specialets indledende kaptitel, at det

sociale arbejde må interessere sig for at være en socialkritisk samfundsvidenskab. Her tilbyder kritisk teori en særlig opfattelse af kritik, hvor kritikken af samfundet bygger på en normativ grundlagstænkning – et normativt ideal – der kan fungere som standard for en kritisk analyse. Det er en grundopfattelse, at samfundsvidenskaben har et emancipatorisk sigte, og socialkritikken handler om at blottlægge udviklingstræk i samfundet, der står i vejen for menneskelig udvikling. Med en intention om at kritisere fejludviklinger, er kritikkens ambition at udsige en velbegrundet dom over den faktisk eksisterende udvikling i samfundet. Det fordrer både en teori om, hvad der er grundbetingelsen for en vellykket menneskelig væren, og en teori om, hvordan samfundet undertrykker det ”menneskelige” (Juul 2012: 319-320, 350-352).

Fra den tidlige Frankfurterskole til Hartmut Rosa

Der tales i dag om tre generationer inden for kritisk teori fra Max Horkheimer og Theodor Adornos kritiske tænkning i forbindelse med etableringen af Institut für Sozialforschung i Frankfurt til Jürgen Habermas sprogfilosofiske paradigme og frem til Axel Honneths anerkendelsesteoretiske vending (Juul 2012: 319).

Førstegenerationsteoretikerne Horkheimer og Adorno var inspirerede af marxismen og formulerede sig i lighed med denne kritisk over for positivismens passivt beskrivende tilgang til studiet af den sociale virkelighed. Jf. Marx er videnskabens opgave ikke blot at forklare samfundet, men at bidrage til at forandre det. Habermas og Honneth udvikler i kritisk dialog med førstegenerationsteoretikerne deres egne teoretiske positioner. De hævder, at kritisk teori frem til 2. verdenskrig bygger på en nærmest blind tiltro til Marx frem for at begrunde de kritiske analyser med henvisning til et emancipationspotentiale i den sociale virkelighed (Honneth 2003a; Juul 2012: 321-322).

I dag kan man på ingen måde fortsætte den kritiske teori uden på en eller anden måde at påpege, at det kritiske perspektiv imødekommer et behov eller en bevægelse i den sociale realitet. For den adskiller sig ikke mere fra andre forsøg på socialkritik i kraft af en overlegenhed i den sociologiske forklarings lødighed eller i den filosofiske begrundelsesmåde, men ene og alene i kraft af det ikke opgivne forsøg på at give de kritiske standarder et objektivi holdpunkt i den førvidenskabelige praksis. Fordi denne sfære i den kritiske teoris histories løb er blevet glemt, må den i dag igen bringes frem i lyset ved hjælp af et møgsommeligt begrebsarbejde. (Honneth 2003a: 29)

Honneth formulerer den kritiske teoris epistemologi; at samfundsvidenskaben skal være kritisk og i stand til at kritisere faktiske moralske fejludviklinger i samfundet – sociale patologier. En nutidig kritisk analyse må begrundes med henvisning til emancipationspotentiallet i den sociale virkelighed, der fungerer som en normativ standard for kritikken, hvormed Horkheimers og Adornos socialkritik ikke kan videreføres uforandret (Juul 2012: 323). Ligeledes finder Honneth, at heller ikke Habermas formår at levere et systematisk begreb om det, som i dag er truet af systemets herredømme, selvom det kommunikative paradigme ifølge Honneth var en positiv reaktion på Horkheimer og Adornos negativistiske socialkritik (Honneth: 2003a: 32). Det sprogfilosofiske paradigme tilfører den kritiske teori et normativt ideal, der sættes som standard for den kritiske analyse. Men diskursetikkens ideal lader sig ifølge Honneth ikke begrunde i den sociale virkelighed og begrundes ikke med henvisning til konkret menneskelig erfaring. Honneth understreger, at det normative standpunkt i højere grad end hos Habermas, må være forankret i dårligt stillede menneskers moralske erfaringer (Honneth 2003a; 2003b; Juul 2012: 336).

Hartmut Rosa, der meget vel kan blive en af de førende fjerdegenerations kritiske teoretikere, hævder lige som Honneth, at en samtidig version af kritisk teori, der sætter sig som opgave at kritisere samfundsforholdene med inspiration fra Frankfurterskolen, må være tro mod de oprindelige intentioner hos grundlæggerne af traditionen uden at lade sig binde af de metodologiske hensyn (Rosa 2014: 59).

Den overbevisning at metodologi og endda sandhed altid er historisk bundet og afgrænset, altså at der ikke findes nogen ahistorisk epistemologisk sandhed, og at alle former for teoretisk analyse må være tæt knyttet til skiftende former for social praksis – hvilket er en overbevisning af helt afgørende betydning for netop denne filosofiske tradition – betyder faktisk, at nye tilgange til kritisk teori ikke kan følge de gamle metodologiske og teoretiske indsigter blindt. (Rosa 2014: 59-60)

Ligesom i de øvrige samtidsteoretiske diskussioner ses der blandt Frankfurterskolens egne teoretikere ikke en entydig enighed om, hvordan en kritisk teoris metodologi udformes. Den kritiske teoris epistemologi eksisterer således ikke ved et dogmatisk sæt af regler og teoretiske elementer, der kan lægges ned over den sociale virkelighed, men må hele tiden opstå i samspil med sin samtid. Som Rasmus Willig (2007: 9) skriver, tilbyder den kritiske teori ikke et ”enstemmigt teoretisk korpus”, et ”opslagsværk” eller ”manualer” for, hvorledes kritikken af samfundsforholdene skal udredes.

Sammenfattende illustrerer dette afsnit, at den kritiske teori med sit samfundskritiske anliggende har et emancipatoriske sigte, der er bundet til en given normativ grundlagstækning. Samtidig er det blevet tydeligt, at der foreligger en mulighed for, at tidligere kritiske teories epistemologi ikke er fyldestgørende for en analyse af nutidens samfund. Jeg skal derfor med afsæt i Hartmut Rosa se nærmere på intentionerne og kriterierne for en nutidig kritisk teori.

Styrende intentioner for en nutidig kritisk teori

Fundamentet for Rosas kritiske analyse leder jeg tilbage til Axel Honneths anerkendelsesteori. Som det udlægges hos Høilund og Juul (2015), tilslutter Rosa sig eksplicit Honneths opfattelse af, at anerkendelsesbetingelser må være det normative omdrejningspunkt for kritiske analyser, fordi de er bestemmende for et samfunds etiske kvalitet. Ifølge Rosa er det dog uundgåeligt at analysere anerkendelsesbetingelserne i relation til accelerationen, som han anser som en vigtig kilde til sociale patologier. Forståelsen og den kritiske analyse af de tidslige normer, der styrer vores liv, er altafgørende, og det er hans påstand, at den sociale acceleration fører til social fremmedgørelse, hvilken han betragter som den største hindring for realiseringen af det gode liv i det senmoderne samfund.

Rosa følger altså Honneths ide om identificering af sociale patologier som et overordnet mål, ikke kun for den kritiske teori, men for samfundsfilosofi i det hele taget. Patologierne kan ikke blot forstås som funktionelle forvrængninger eller dysfunktionelle mekanismer, der truer samfundets reproduktion. Det ville undergrave muligheden for opbrud og forandringer i den sociale reproduktion. Rosa er ligesom tidligere kritiske teoretikere motiveret af normative betragtninger, der lægges til grund for vurderingen af sociale institutioner og strukturer, hvor disse normer ikke kan tages fra et ahistorisk standpunkt hævet over samfundet. Hans normative udgangspunkt er virkelig menneskelig lidelse, der er henlagt inden for rammerne af de sociale aktørers konkrete erfaringer. Lidelse og fremmedgørelse kan ikke bestemmes udefra, men kan kun fremskrives til det 21. århundrede, hvis de har rod i de sociale aktørers egne følelser, overbevisninger og handlinger. På linje med Honneth ytrer Rosa, at en samtidig version af kritisk teori skal søges i en kritisk afprøvning af sociale praksisser i lyset af de sociale aktørers egne forestillinger om det gode liv, og Rosa opfatter med støtte fra den canadiske filosof Charles Taylor mennesket som værende – bevidst eller ubevidst – styret af forestillingen om det gode liv. Menneskers socialt forårsagede lidelser skal søges i kritiske sammenligninger mellem disse forestillinger og de faktiske sociale praksisser og institutioner (Rosa 2014: 60-63).

I forlængelse heraf opridses idealet om ”det gode liv”, der er grundlaget for mit videre arbejde. Idealet, der knytter an til normer for menneskelighed og et retfærdigt socialt arbejde, skal begrunde min analyses samtidskritiske gyldighed og udgør det moralske grundlag, der skal gøre det muligt at kritisere formationer i samfundet og føre min argumentation videre i retning af en idé om et ”andet” socialt arbejde, der bidrager til emancipation og social forandring.

Det gode liv – et etisk grundlag for socialt arbejde

Jeg baserer mit normative ideal på et begreb om menneskelighed forstået som den enkeltes mulighed for at realisere et godt liv præget af mening og værdighed. I fremstillingen er jeg ikke interesseret i det specifikke kontekstuelle indhold i det gode liv, men i de formelle forudsætninger der må stilles til rådighed for individets realisering af et sådan. Det etiske grundlag henter jeg hos Hartmut Rosa (2014), som udbygger anerkendelsesidealet med sine begreber om acceleration og fremmedgørelse. Rosa forankrer sin samfundskritik i et normativt begrundet ideal om det gode liv og peger med sin teori om social acceleration på, at betingelserne for det gode liv ikke kan analyseres uden inddragelse af accelerationens konsekvenser og betydning i det senmoderne samfund. Han vil vise, hvordan social acceleration er relevant for enhver kritik af de senmoderne anerkendelsesstrukturer. Rosa mener, at en kritisk teori om social acceleration kan forklare transformationen af modernitetens produktions- og forbrugsregimer, og endda identitetsdannelsen og den politiske kultur som uundgåelige konsekvenser af en løbende accelerationsproces. Det er teoriens opgave at identificere og kritisk analysere de love og kræfter, der styrer disse integrerede enheder eller formationer (Rosa 2014: 62-63). Jeg finder inddragelsen af forandringstempoet interessant, idet Rosas teori og begreber konkret kan bidrage til analyser af samfundsstrukturens udvikling, der – på baggrund af accelerationsprocesser – kan anskues og identificeres som årsag til sociale praksisser, der kan føre til manglende anerkendelse, fremmedgørelse og uretfærdighed.

I projektets indledende fase har det normative ideal bidraget til at indkredse og formulere specialets problemhorisont. For hvorfor er det så vanskeligt i socialarbejderens møde med den hjemløse, psykisk syge eller arbejdsløse at arbejde med på visionen om det gode liv, når arbejdet søger at være funderet i værdier og normer, der skal understøtte og anerkende individuelle forhold og hensyn? Ved at gøre mit normative ideal til ledetråd for min samtidsdiagnose bliver det i relation til problemfeltet muligt at undersøge, hvorfor de sociale institutioner møder barrierer for udfoldelse af et etisk funderet socialt arbejde. Her følger jeg Rosas udsagn om, at

social kritik må have som mål, at problematisere de sociale betingelser og vilkår, der hindrer det gode liv:

Sociale betingelser, der strukturelt bringer subjekter til at forfølge forestillinger om det gode, som de umuligt vil kunne indfri på disse selv samme betingelser, må således bestemt være et primærmål for social kritik. (Rosa 2014: 61)

Gennem specialets samtidsdiagnose omsætter jeg mit normative ideal til socialt arbejde ved en problematisering af aktuelle samfundsmæssige udviklingstendenser. På den baggrund identificeres relevante analysetemaer, som skal hjælpe til at belyse hvilke velfærdspolitiske og institutionelle tendenser, der hindrer retfærdige anerkendelsesbetingelser og kan føre til socialpatologiske lidelser og fremmedgørelse. Nu vil jeg rette blikket mod specialets metodiske ramme og se nærmere på det allerede hyppigt anvendte begreb – samtidsdiagnose.

Samtidsdiagnose

Der er i dag rift om betegnelsen samtidsdiagnose, der gennem de seneste år er blevet så populær, at den adler ethvert socialvidenskabeligt udsagn om aktuelle tendenser i samfundsudviklingen og de mange forsøg på at sætte den aktuelle samfundstilstand og -udvikling på begreb. Samtidig er der ikke entydig enighed om kravene for samtidsdiagnostikkens metodologi og indholdsudfyldelse (Kristensen 2008: 6). Det ligger uden for dette speciales rammer at redegøre for eller kommentere yderligere på diskussionerne. Jeg skal i stedet i dette kapitel forsøge at opstille kriterier for, hvad jeg finder, er en ansvarlig samtidsdiagnose i relation til nærværende speciales kritisk teoretiske positionering. I den forbindelse ville en redegørelse for perspektivets opkomst med et historisk rids af de spor i krise- og kritiksemantikens idehistorie, der leder frem til en nutidig tidsdiagnose være interessant. Ved at se nærmere på historiefilosofiens og modernitets-teoriers udvikling kunne kapitlet – sideløbende med dets udvikling af en analysestrategi – bidrage til en art metodologisk refleksion over samtidsdiagnosens kritikform. Jeg skal dog her holde mig til ganske kort at berøre ”kritik-begrebet” og primært redegøre for min samtidsdiagnostiske tilgang og dens implikationer for specialets konkrete metodologi og analysestrategi.

Jeg er inspireret af Lars-Henrik Schmidts og Jens Erik Kristensens socialanalytiske samtidsdiagnostik med særlig vægtlægning på samtidsdiagnosen. Samtidsdiagnostik kan

kategoriseres som en ikke-medicinsk men specifikt tidsdiagnostisk diagnosekategori med samtidskritiske potentialer. Fornyelsen af den kritiske teori fra Habermas og frem kan betragtes som samtidsdiagnostik, men også Foucaults genealogi er et eksempel på en nyere form af samtidsdiagnostikken (Kristensen 2008: 5).

Det kan være svært at bestemme forholdet mellem samtidsdiagnostik og kritik. Ikke mindst fordi samtidsdiagnosen i disse år ofte betragtes som en enten generel form for formidling af forskning, eller som en specifik form for beskrivelse af samfundsudviklinger. Konsekvensen af en sammenblanding mellem samtidsdiagnose og samfundsbeskrivelse kan være, at samtidsdiagnosen bliver reduceret til en affirmativ beskrivelse, hvilket kan have store implikationer for samtidsdiagnosens kritiske natur. Modsat samfundsbeskrivelsen, der ser på det, der er, er samtidsdiagnosen en filosofisk refleksionsform, hvis genstandsfelt udgøres af indikationer i samtiden (tendenser) og på ændringer af det historiske mulighedsrum for samtiden (vilkår). Forskellen i de to tilganges genstandsfelt har afgørende betydning for, hvordan samfundsbeskrivelsen og diagnosen er kritiske (Hammershøj 2008: 33-40). Diagnosens samfundskritiske og i det hele taget kritiske potentiale kan sættes i relation til oplysningstidens historiefilosofi og dennes genforening af krise og kritik, der kommer til at danne baggrund for moderne og aktuelle former for tidsdiagnostik. Her forstås kritik som en forholdsmåde, der kun eksisterer og giver mening, når den forholder sig til forhold og ting, der er mulige at påvirke og ændre gennem menneskelig praksis og kritikken af den. Således har kritik i nyere tid bevaret den del af sin oprindelige græsk-etymologiske betydning, der forbinder kritik til den subjektive kunst at undersøge, skelne, vurdere og bedømme (Kristensen 2008: 11-15).

For at leve op til samtidsdiagnosens kritikkrav implicerer det, at jeg ikke fokuserer min analyse på en deskriptiv beskrivelse af samfundet og nutidigt socialt arbejde, men på en kritisk diagnostik af samtiden. Min samtidsdiagnoses genstandsfelt er derfor ikke de faktiske samfundsmæssige institutioner, strukturer og aktører, men nye tendenser i og ændrede vilkår for samtiden. Jeg skal efter næste afsnit vende tilbage til, hvordan jeg vil bære mig ad med at afdække tendenser i det konkrete sociale arbejde.

Samtidsdiagnosen og den normative kritik

Med min samtidsdiagnostiske vinkel ønsker jeg at anskue vilkår og tendenser, der følger af tidens brud, som tegn på fejludviklinger eller med et Honneth udtryk ”moralisk forfald”. Det er min hensigt at stille samtidsdiagnosen i et dialektisk forhold til idéen om det gode liv for på den måde at illustrere, at flere udviklingstræk i samfundet er patologiske. Hermed tilslutter jeg mig et

diagnosebegreb, der henviser til et begreb om sociale patologier, som hos Honneth og Rosa. Specialets begrebslige opbygning og normativ skal hjælpe til at bevare en systematisk og metodologisk konstruktion for kritik. En gyldig kritisk samtidsdiagnose bringer et alternativ til sin egen samtid, således at det er muligt at se, hvorfra kritikken har sin opkomst og sin legitimitet (Willig 2007: 54). Det normative kriterium udgør i den henseende et alternativt teoretisk fundament, der begrundet tidsdiagnosens samtidskritiske gyldighed. Et fundament der samtidig kan gøre det muligt at føre min argumentation videre i retning af en idé om et ”andet” socialt arbejde, der kan bidrage til emancipation og social forandring. Antagelsen er, at min kritik bliver gyldig, når den formuleres ud fra mine normative kriterier om værdighed og anerkendelse, hvor jeg analytisk anvender samtidsdiagnosens mulighed for erkendelse og vurdering til at legitimere det normativ.

Kriterier for anvendelse af samtidsdiagnosen i specialet

Idealet om et etisk funderet socialt arbejde, der bidrager til den enkeltes realisering af et meningsfyldt liv er gjort til samtidsdiagnosens ledetråd. Mit anliggende er at identificere mulige årsager til et tiltagende fravær af etiske normer i det konkrete socialfaglige arbejde. Ved at iagttage arbejdets samtidige vilkår i en konkurrencestat undersøges hindringer for anerkendelsesbetingelser i de sociale institutioner. Det er mit mål at vise, hvordan accelerationsprocesser og konkurrencestatens politiske rationaler sætter sig igennem som nye tendenser, der kritisk kan iagttages som sociale patologier.

I kapitel 4 følges udviklingen i det sociale arbejde fra 1950 og frem til nu for at begribe hvilke aktuelle tendenser, der i dag kan hindre, at det sociale arbejde baserer sig på etiske normer. Således har jeg med samtiden som genstandsfelt til hensigt at bygge min analyse op omkring en diagnose og refleksion over det brud, der ses med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat. Et brud jeg mener karakteriserer vor tids historiske vilkår. Her anvender jeg – i lighed med Ove K. Pedersen – betegnelsen konkurrencestat om den statstype, der er trådt i stedet for velfærdsstaten, og som erstatter velfærdsstatens menneskesyn med et økonomisk menneskesyn, hvis ideal er den opportunistiske person. Ridset af det sociale arbejdes udvikling i relation til samfundsudviklingen handler ikke om en empirisk beskrivelse af det historiske forløb, men om muligheden for at trække historiske linjer. Ud fra en tidlig erfaringsstruktur – der implicerer nutiden, fortiden og den mulige fremtid – er det hensigten at erkende samtidstendenser, der ændrer vilkårene for handlemåder i det sociale arbejde (Kristensen 2008).

I kapitel 5, der er specialets anden analysedel, udpeger jeg på baggrund af første analysedels tidlige analyse tre konkrete tendenser – selvansvarliggørelse, workfare og evidens – der efter min overbevisning kan tjene som eksempler på tendenser, der præger og ændrer det sociale arbejde. Samtidsdiagnosen føres således videre i denne analysedel, hvor jeg forholder mig analytisk til, hvordan disse tendenser ændrer socialt arbejdes teknikker, metoder og normer, for slutteligt at forholde mig til, hvordan tendensernes udmøntning i arbejdet skaber patologiske anerkendelsesbarrierer.

I specialets kapitel 6, der er tredje og sidste analysedel, ønsker jeg, fortsat med afsæt i mit normative ideal, at undersøge muligheden for at tænke og handle anderledes. Med samtidsdiagnosens kritiske sigte, der implicit indebærer potentiale til positivt at etablere forandring, udmunder diagnosen i en analyse og diskussion af, hvordan etiske normer og idealer kan styrkes. På baggrund af første og anden analysedel, der har tydeliggjort sociale patologier og fejludviklinger, er kritikken nu stærk nok til at referere til gennemskuelige og konkrete alternativer. Med hjælp fra diakonien udvides mit kritiske afsæt og det studeres og diskuteres, om den kristne kirkes sociale arbejde, der historisk set har draget omsorg for samfundets udstødte, fattige og svageste, (igen) kan spille en rolle i relation til samfundets sociale udfordringer. Dette gøres konkret ved at kritisere de herskende vilkår, udpeget i samtidsdiagnosen første to dele samt ved at konstruere et alternativt perspektiv på individet og det sociale arbejde (Hammershøj 2008: 41).

Kapitel 3

Teori

Det er en grundopfattelse, at samfundsvidenskaben har et emancipatorisk sigte og socialkritikken handler derfor om at blottlægge udviklingstræk i samfundet, der står i vejen for menneskelig udvikling. Det fordrer både en teori om, hvad der er grundbetingelsen for en vellykket menneskelig væren, og en teori om, hvordan samfundet undertrykker det "menneskelige" (Juul 2012: 319-320). Kapitlet udfolder Hartmut Rosas kritiske teori om fremmedgørelse og acceleration ved at redegøre for centrale begreber i relation til specialets problemfelt. Endvidere redegøres for Ove K. Pedersens analytiske position i forbindelse med konkurrencestaten. Begreberne acceleration og konkurrence danner udgangspunkt for kritisk at belyse strukturelle samfundsforhold, der påvirker aktørerne – det enkelte menneske såvel som institutioner i samfundet.

Hartmut Rosas analyse af accelerationsprocessers fremmedgørende tendenser, der aftegner sig som overordnede samfundsmæssige fejludviklinger, kan betragtes som en gennemgribende samtidsdiagnose, hvilken nærværende speciale spiller ind i. Jeg ønsker at knytte elementer af hans generelle teori og Ove K. Pedersens analyse af overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat til feltet socialt arbejde for at bidrage til viden om, hvad kulturelle, værdimæssige og politiske forandringer betyder for individet og det sociale arbejdes praksis. Således kommer dele af Rosas temporale analyse til at udgøre specialets normative og teoretiske ramme for erkendelse af indlejrede sociale patologier i konkurrencestatens sociale arbejde, mens Ove K. Pedersens deskriptive analyse bliver et afsæt for erkendelse af accelerationens udtryk. Da der er tale om overordnede samfundsteorier og -analyser, udvælges de dele af teorierne og analyserne, som er af særlig relevans for problemfeltet, mens andre elementer kun berøres perifært eller helt udelades. I følgende afsnit gennemgår jeg i overordnede træk Rosas teori, der omhandler tre former for acceleration, tre "accelerationsdrivhjul" og en genkaldelse af fremmedgørelsesbegrebet.

En teori om social acceleration

Hartmut Rosa (2014) forstår sociologi og samfundsfilosofi som former for samfundstænkning, der opstår i kraft af, at individet oplever omvæltninger i sin verden og i samfundets og det sociale livs sammensætning – som reaktioner på moderniseringserfaringer. Standard-sociologien udlægger og diskuterer i vid udstrækning modernitetens omvæltninger som rationaliseringsprocesser, differentieringsprocesser, individualiseringsprocesser og vareliggørelsesprocesser. Rosa hævder imidlertid, at der mangler noget i disse redegørelser. Forfattere og tænkere har i en mangfoldighed af kulturel selvrefleksion i moderniteten foruroligende hæftet sig ved forøgelsen af samfundslivets hastighed og den accelererende forvandling af den materielle, sociale og åndelige verden. Klassikerne har været stærkt motiverede af modernitetens accelerationsprocesser, men sociologien har siden hen ikke været særligt tidsligt orienteret. Rosa hævder, at vi ikke kan forstå, hvad moderniteten handler om, hvis vi bliver ved med at lukke øjnene for de accelerationsdynamikker, der ligger til grund for det moderne samfund og mener derfor, at der er behov for en systematisk teori om og et begreb for social acceleration – en teori der fokuserer på forandringstempoet i sig selv – hvilket han i sit essay *Fremmedgørelse og acceleration* giver sig i kast med. Men hvad er det egentlig, der accelererer i det moderne samfund, og hvad driver denne acceleration?

Rosa (2014) fremlægger en analyseramme, der muliggør en teoretisk og empirisk definition af, hvad det indebærer for et samfund at accelerere, og hvordan vestlige samfund kan forstås som accelerationssamfund. Han inddeler accelerationsfænomener i tre såvel analytiske som empirisk distinkte kategorier – teknologisk acceleration, acceleration af social forandring og acceleration af livets tempo, der tilsammen udgør *social acceleration*. Den teknologiske acceleration – der er tilsigtede tempoforøgelser af formålsstyrede transport-, kommunikations- og produktionsprocesser i samfundet – benævnes som den mest målelige og indlysende form for acceleration. Den teknologiske acceleration har haft en enorm indvirkning på den sociale virkelighed, hvor den fuldstændig har transformeret samfundets ”rum- og tidsregime”. Rummet mister i mange henseende sin betydning for orienteringen i den senmoderne verden, fordi mange kommunikative og opgaverelaterede aktiviteter ikke længere er stedsbundne. Den intensiverede transformation af sociale relationsdannelser, handlemåder og praktisk relevante videnselementer definerer den anden kategori – acceleration af social forandring. Der er her tale om accelerationer af samfundet, hvor det er forandringstempoet i sig selv, der ændres. Således forandrer fx holdninger, værdier og praksisformer sig i et stadigt højere tempo og samfundets grundlæggende institutioner som fx familien eller beskæftigelsen undergår i accelererende tempo ændringer, hvorved de mister stabilitet. Denne anden kategori er af særlig betydning for

nærværende problemfelt. Den tredje og sidste sfære – acceleration af livstempoet – kan defineres som en forøgelse af antallet af handlinger eller erfaringer per tidsenhed og må betragtes som en konsekvens af ønsket om at gøre flere ting på mindre tid. Det kan synes som om, vi opfatter tiden som et råmateriale, der kan opbruges ligesom olie, og derfor bliver en kun dyrere knaphedsressource (Rosa 2014: 17-32). På den baggrund opridser Rosa:

Man kan altså definere det moderne samfund som et ”accelerationssamfund” i den forstand, at det er karakteriseret ved et øget livstempo (eller tidsmangel) *til trods for* imponerende teknologiske accelerationer. (Rosa 2014: 32)

Accelerationens drivhjul

Rosa definerer det moderne samfund som en skæbnesvanger kombination af vækst og acceleration. Som det er fremgået, er teknologien ikke i sig selv årsagen til den sociale acceleration, men kan ses som en reaktion på det moderne samfunds tidshunger og stigende problem med knappe tidsressourcer. Hartmut Rosa giver tre svar på spørgsmålet om, hvordan moderniteten blev fanget i denne uophørlige accelerationsproces. De to første svar handler om to eksterne kræfter – konkurrence og ”et kulturelt løfte” – der satte accelerationshjulet i gang i den tidlige modernitet. Det første svar vedrører den kapitalistiske økonomis grundlæggende principper og regler for profit, som spiller en helt afgørende rolle, når det kommer til de mekanismer, der fremdriver og forbinder accelerations- og vækstprocesser i det moderne samfund. I sit andet svar på accelerationens tilfangetagelse af moderniteten, fremfører Rosa, at modernitetens aktører ikke blot er hjælpeløse ofre for en accelerationsdynamik. Acceleration er også drevet af et stærkt kulturelt løfte: ”I det sekulære, moderne samfund fungerer accelerationen som den funktionelle ækvivalent til det (religiøse) løfte om *evigt liv*” (Rosa 2014: 36). Det gode liv er ensbetydende med et fuldt liv opfyldt af denne verdens tilbud. Det tredje svar – accelerationskredsløbet – relaterer sig til de tre accelerationssfærer, der danner et tæt sammenknyttet selvforstærkende feedback-system. Den sociale acceleration har i senmoderniteten forandret sig til et lukket selvkørende system, der ikke længere behøver ydre drivkræfter (Rosa 2014: 32-37).

Acceleration – en transformation af vores ”væren i verden”

Rosa (2014) udlægger i sin analyse moderniseringen som en løbende proces af social acceleration og hævder på den baggrund det indlysende i, at en sociologisk teori om moderniteten beskæftiger sig med forandringerne i samfundets tidslige mønstre og strukturer. Den sociale acceleration er relevant for samfundsfilosofien, hvor den bidrager til en analyse af normative forudsætninger for det moderne liv, dets egenskaber og potentielle patologier. Ifølge Rosa reguleres og koordineres det moderne samfund ikke efter eksplicit normative regler, ”men ud fra de tidslige normers *tavst normative kraft*, som udmøntes i frister, tidsplaner og tidsrammer” (Rosa 2014: 50). Herudover transformerer modernitetens accelerationsregime den menneskelige relation til verden, vores medmennesker, samfundet, rum og tid – vores væren-i-verden forvandles.

Den klassiske modernitet begyndte, da den sociale forandring begyndte at ske så hurtigt, at de sociale aktører bemærkede, at nutiden var forskellig fra fortiden, og at fremtiden kunne forventes at være forskellig fra nutiden. På den baggrund forekom historien at have en retning, der opstod et væld af modeller for (individuel og politisk) fremskridt, og de historiske fortællinger tog form af fremskridt. Senmoderniteten begynder derimod, når de sociale forandringer når op på intragenerationel hastighed [...] indtrykket af tilfældig, episodisk eller ligefrem hektisk forandring (vil) erstatte forestillingen om fremskridt eller en retningsbestemt historisk udvikling i en sådan verden – de sociale aktører oplever deres individuelle og politiske liv som omskiftelige og retningsløse, dvs. som noget, der befinder sig i hyper-accelereret stilstand. (Rosa 2014: 54)

Således er vi blevet usikre på, hvordan historien vil udvikle sig. Fx var vi i 1990 sikre på, at sørøveri og tortur hørte fortiden til, men at velfærdsstaterne hører fremtiden til. Frygten for højhastigheds-stilstand følger det moderne samfund, hvor oplevelsen af inertie opstår og intensiveres, når forandringerne – modsat dynamisk forandring, hvor hvert enkelt led i forandring tilsammen danner en fortælling om vækst – ikke længere opleves som meningsfulde, men som retningsløse, hektiske forandringer (Rosa 2014: 47-49). Ifølge Rosa er overgangen ”fra den kulturelt fremherskende oplevelse af retningsbestemt forandring (fremskridt) til oplevelsen af en hektisk, episodisk bevægelses et helt afgørende kriterium for overgangen fra ”klassisk” modernitet til ”senmodernitet”” (Rosa 2014: 49). Senmodernitetens forandringstempo gør os famlende og flakkende – vi bliver fremmedgjorte.

Fremmedgørelse

Rosa (2014) reetablerer fremmedgørelsesbegrebet ved at omlægge Marx' kapitalistiske analyse til et overvejende tidsligt perspektiv, hvor fremmedgørelse ses som en konsekvens af tidslig acceleration og som en negation af det gode liv. Rosa skriver, at det er næsten indlysende, at individet i det senmoderne accelerationssamfund er i fare for at blive fremmedgjort over for sig selv. Med et stigende antal af handlinger, oplevelser, valgmuligheder og mennesker vi kender samt ting, vi erhverver os, kan vi fortælle en lang række af forskellige beretninger om os selv. Men uden at disse fortællinger er endegyldige. "Hvem vi er, og hvordan vi har det, afhænger af de kontekster, vi bevæger os i, og vi synes ikke længere at være i stand til at integrere disse kontekster i vores egen erfaring og handling" (Rosa 2014: 11). Når vi taber relevans og retning, kan det føre til en forvrængning af relationen til en selv, og selvet "udmattes". Fremmedgørelse over for verden og over for en selv er to sider af samme sag – når "resonans-akserne" mellem selv og verden afklirker, opstår der meningsløshed.

Rosa noterer, at hans fremmedgørelsesbegreb er begrebsligt uldent og filosofisk ufærdigt (Rosa 2014: 113), om end konturerne af et flerfacetteret begreb træder frem. Han opdeler fremmedgørelsen i fem former: Fremmedgørelse fra rummet, fra ting, over for vores handlinger, over for tiden og over for en selv og andre. Jeg skal undlade at redegøre for de fem former, da det er min betragtning, at de kun har en vag analytisk anvendelseskraft i relation til nærværende problemfelt. I stedet benytter jeg Rosas fremmedgørelsesbegreb som et samlebegreb for indtræffelsen af manglende anerkendelse og fraværet af den enkeltes mulighed for at realisere et meningsfyldt liv.

Jeg har i overordnede træk redegjort for centrale elementer i Rosas samtidsdiagnose og teori. Ifølge Rosa (2014) er accelerationen og den medførende fremmedgørelse og meningsløshed en logisk følge af modernitetens projekt. Jeg opfatter moderniteten som en katalysator for social og strukturel forandring og inddrager i den videre fremstilling hans tidlige teori i mine analyser af konkurrencestatens ændrede betingelser for individet og de sociale institutioner. Rosas teori rummer selvsagt en tidslighed ved at beskæftige sig med modernitetens udvikling og accelerationsprocesser. Det er imidlertid en betragtning, at min analyses teoretiske fundament må omfatte et stærkere historisk element. Samtidsdiagnosen forudsætter – udover et patologisk vurderingskriterium, der er forbundet med at skelne mellem sund og syg, hvor et normativ for det gode liv repræsenterer det sunde og negationen heraf det syge – en tidslig erfaringsstruktur, der relaterer sig til fortid, nutid og fremtid (Kristensen 2008). Jf. sidste afsnit i kapitel 2,

inddrager jeg et teoretisk studium af det sociale arbejdes historiske udvikling, der kommer til fungere som min analyses genstandsfelt. For at kunne gøre det, sætter jeg accelerationens drivhjul og vækstlogik i relation til udviklingen af en konkurrencestat, og skal i det følgende afsnit forholde mig til Ove K. Pedersens deskriptive analyse af konkurrencestaten. Dernæst forholder jeg mig i et afsluttende afsnit til nogle overordnede betragtninger omhandlende accelerations- og konkurrencebegrebets implikationer for den videre fremstilling.

Konkurrencestaten

Ove K. Pedersen (2011) understreger, at velfærdsstaterne forandrer sig, men at det imidlertid er sandsynligt, at de vigtigste forandringer ikke skal findes i forhold til øget ulighed og konkurrence mellem individuelt motiverede individer, men at:

Det er i de idealer og værdier, der karakteriserer henholdsvis efterkrigstidens velfærdsstat og nutidens, at vi kan se, hvor dybe og omfattende forandringerne er, og hvorfor det er nødvendigt at introducere et nyt begreb for en ny statsform – konkurrencestaten. (Pedersen 2011: 33)

Konkurrencestaten omfatter en række ændringer i de værdier, velfærdsstaten byggede på. Hvor velfærdsstaten byggede på værdier såsom lighed og lige muligheder, bygger konkurrencestaten primært på idealer om et konkurrencedygtigt samfund (Pedersen 2011: 172). Pedersen gør det usædvanlige, at han i sin analyse af overgangen fra velfærds- til konkurrencestat lægger vægt på idealer, værdier, normer og holdninger og endda påstår, at disse udgør grundlaget for al politik og forandring heraf. I ændringer af den politiske kultur findes grundlaget for forandringer i statens opgaver, organisation og ledelse. I sin analyse anvender Pedersen derfor begreberne værdier og kultur med et teoretisk formål:

Med værdier forstås de grundantagelser, der ligger bag argumenterne i hverdagens politiske debatter, og som kan ”findes frem” ved at analysere med bistand fra idéhistorie og filosofi. Med politisk kultur menes noget mere generelt, nemlig hvilken flerhed af værdier der i en bestemt periode karakteriserer et lands institutioner – politiske såvel som sociale (Pedersen 2011: 169).

Ove K. Pedersen analyserer således den nationale velfærdsstats forandring gennem studiet af politisk kultur, defineret som de idealer og værdier, der udtrykkes i beslutninger truffet af autoritative organisationer. Han argumenterer for, at institutionel teori er blevet et redskab for politikere, hvor reformer rettes mod den politiske kultur ”og især har haft til formål at ændre på de idealer og værdier, det menneskesyn og det syn på fællesskab, som karakteriserede velfærdsstaten og dens periode (Pedersen 2011: 33). Hermed kan politiske beslutninger blive til normer, der kommer til at styre vores syn på os selv og de udfordringer, vi står overfor som fællesskab (Pedersen 2011: 33-34).

Pedersens analyse udgør et bidrag til udbygning af samtidsdiagnosens historiske og tidslige fundament og medvirker samtidigt til en analytisk begribelse af det senmoderne højhastighedssamfund. Hans analyseoptik, hvor han analyserer samfundsforandringer gennem den politiske kultur, er særlig relevant, fordi betragtningerne kan bidrage til at klargøre, hvorfor etiske normer fortrænges af mere økonomiske normer. Ved at iagttage den politiske kulturs normative indlejringer i det sociale arbejde, bliver det muligt at vurdere betingelserne for anerkendelse i konkurrencestatens sociale institutioner. Jeg følger Ove K. Pedersen i hans analytiske betragtninger, men tilslutter mig ikke hans positive syn på konkurrencestaten, som jeg antager svækker anerkendelsesbetingelserne. Denne antagelse udbygges gennem samtidsdiagnosen.

Teoriens anvendelse

I samtidsdiagnosen anvendes teorien med to formål. Dels at klarlægge samtidige brud og tendentielle udviklingstræk i samfundet, der danner grundlag for en diagnosticering af sociale patologier og fejludviklinger. Dels som analytiske greb og begrebsliggjorte teorier, der bringes i spil i selve analyserne af sociale og institutionelle forandringer. Her finder jeg det både vigtigt og nødvendigt siddeløbende at inddrage relevante teorier og perspektiver, der kan supplere og styrke min teoretiske og analytiske fremstilling. Acceleration og fremmedgørelse kan studeres som konkrete udtryk for aktuelle tendenser, men Rosas generelle teori om social acceleration kan ikke stå alene. Derfor vil jeg i min samtidsdiagnose kaste lys over bl.a. individualiserings- og markedsprocesser samt governmentality-prægede styringspraksisser i et forsøg på at bidrage til en kritisk socialanalyse.

Fremstillingens omfang tillader ikke en dyberegående sammenstillende analyse af hhv. den historiske tidslighed og accelerationens tidslighed, om end det havde været relevant. Imidlertid

baserer den videre analyse sig på den antagelse, at den udvikling, der følges fra velfærdsstat til konkurrencestat, kan sættes i relation til moderniseringsprocesser forstået som Rosas begreb om et accelerationssamfund. Det sociale arbejdes ændrede vilkår, som det er blevet muligt at trække frem på baggrund af den historiske analyse, analyseres således i relation til flere af Rosas begrebsdannelser og kritiske samfundsfatninger, hvor acceleration og konkurrence forstås og studeres som begrebspar. Her bør det nævnes, at Rosa ser konkurrenceelementet som den centrale drivkraft i den sociale acceleration.

Kapitel 4

Analyse I – Historiske udviklingslinjer i socialt arbejde

Op gennem moderniteten oplever individet store omvæltninger i sin verden, hvor samfundet og det sociale livs sammensætning ændrer sig som reaktioner på moderniseringsprocesser. Forøgelsen af samfundslivets hastighed og den accelererende forandring af den materielle, sociale og åndelige verden kan ikke kun følges i den generelle samfunds- og identitetsudvikling, men sætter også sine tydelige aftryk i det sociale arbejde. Med samtiden som genstandsfelt bygges analysen op omkring en diagnose og refleksion over de brud, der ses med overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat.

I denne første analysedel koncentrerer jeg mig om det sociale arbejde, som det udvikler sig i Danmark. Ved en teoretisk gennemgang af de forandringer og brud, der indtræffer fra midten af det 19. århundrede og frem til i dag, vises det, at det sociale arbejde udvikler sig på baggrund af samfundsmæssige, politiske og historiske betingelser. Samtidig undersøges det, hvordan identitetsbegrebet og synet på mennesket forandres og udvikler sig. Formålet er at væve et baggrundstæppe, hvorpå mine egne normative spørgsmål og betragtninger fæstnes i den videre fremstilling. Tæppet skal hjælpe til at anskueliggøre hvilke konkrete og særlige udfordringer, der i dag knytter sig til det sociale arbejdes vilkår og praksis. Konkret fokuserer jeg min samtidsdiagnose på overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat ved at stille skarpt på politiske, økonomiske og kulturelle samfundsforandringer, der afspejler den samfundsmæssige såvel som socialpolitiske udvikling. På det grundlag er det i kapitel 5, der er analysens anden del, min hensigt at synliggøre, at de sociale institutioner i dag generelt er mere ustabile end hidtil, hvor effektivitet og økonomiske rationaler potentielt set fortrænger etikken. Ved at identificere logikker og styringsrationaler, som knytter sig til konkurrencestaten, bliver det muligt at forfølge disse ind i det sociale arbejdes institutionelle praksis. I forlængelse heraf diskuteres en række negative konsekvenser for både individet og det sociale arbejde, der kan udpeges og analyseres som sociale patologier.

Jeg trækker i det teoretiske studium på Bent Madsen, Kaspar Villadsen og Svend Brinkmann, hvis historiske og analytiske betragtninger – i samspil med Ove K. Pedersens skildring af konkurrencestaten – danner baggrund for kapitlets videre analyse og diskussion. Inddragelsen af disse teoretikere har den fordel, at deres perspektiver kan hjælpe til at sætte Ove K. Pedersens samfundsbeskrivelse og siden Rosas teori i relation til det sociale arbejde og de individer, arbejdet udfolder sig omkring. Ove K. Pedersen (2011) redegør for den politiske kulturs historie begyndende fra 1990'erne og frem til i dag. Baggrunden er tiden fra 1850-2010. Han skelner mellem tre tidsafsnit for den politiske kultur i Danmark – nationalstaten (1850-1950), velfærdsstaten (1950-90) og konkurrencestaten (1990-) – ved at følge udviklingen i fire værdier: subjekt, styremiddel, fællesskab og ret. I løbet af de tre tidsperioder forandrer synet på individet sig, og hele personidealet ændres.

Kaspar Villadsen (2004) afdækker i sin genealogiske analyse, hvordan skiftende forestillinger om mennesket, borgeren, samfundet og staten løbende ændrer det sociale arbejde. Han konkluderer, at det nutidige sociale arbejde præges af filantropiske principper, der referer til 1800-tallets velgørenhedsarbejde. Villadsen kan kritiseres for at overbetone det filantropiske arbejde og overser helt etableringen af fattigvæsnets fattigforstandere i København i 1799, der bliver en model for senere offentlige ansættelser af uddannede socialarbejdere (Skytte 2013: 14). Det til trods kan flere af hans pointer bidrage til fremstillingen. Bent Madsen (2005) betragter socialpædagogikken som et diskursivt felt, hvor en kontinuerlig debat om indhold og udførelse af de pædagogiske opgaver finder sted. Han udpeger tre perioder – behandling, handling og forhandling – fra 1950'erne og frem til start 00'erne, der repræsenterer hver deres fremherskende diskurser i socialpædagogikkens faglige grundlag og udvikling. Svend Brinkmann (2008) relaterer identitetsbegrebet til den historiske udvikling fra førmoderne over moderne til postmoderne samfund og knytter henholdsvis karakter, personlighed og identitet til de tre perioder. Tesen er, at identitetsfænomenet først bliver synligt, i det øjeblik identiteten bliver problematisk og udskiller sig som en nødvendig begrebsfigur, sådan som det ses med overgangen til industrisamfundet og i radikaliseret forstand med overgangen til det senmoderne samfund.

Socialt arbejdes historiske udvikling

Overordnet kan det sociale arbejde ses i sammenhæng med det moderne, hvor det opstår som et svar på industrialiseringens negative konsekvenser. Jeg betragter jf. Rosa (2014) modernitetsbegrebet, som en katalysator for social og strukturel forandring. Ved et blik på socialpædagogikken, der kan identificeres som en af det sociale arbejdes strategier eller metoder til at håndtere de negative konsekvenser af samfundsudviklingen, skriver Bent Madsen, at socialpædagogikkens rødder er forankret i den moderne verden. Industrialisering og permanente moderniseringsprocesser fordrer, at individet evner at disciplinere og omstille sig under det modernes koder. Imidlertid er store befolkningsgrupper ikke i stand til at underlægge sig denne disciplinering. De kan ikke indordne sig under den nye kulturs abstrakte tidsstrukturer, er ude af stand til at bidrage med arbejdskraft og kan ikke gøre sig gældende i et moderne industrialiseret samfund (Madsen 1993: 11-16):

Det moderne samfund har fået et integrationsproblem. Og det er løsningen på dette problem, der skaber betingelserne for det, vi i dag forstår ved socialpædagogik. Det er udtryk for en særlig måde, som samfundet forholder sig til sine afvigere. (Madsen 1993: 13)

På den baggrund kan det sociale arbejde og dets metoder anskueliggøres som samfundets særlige strategi for at sikre det moderne samfunds homogenitet og integration af dets medlemmer.

Nationalstaten 1850-1950

Ove K. Pedersen (2011) betegner den nationalstatslige periode som *disciplineringen*, hvis redskab er den disciplinerende pædagogik. Spørgsmålet om statens ydre suverænitet og dens indre autoritet knyttes til hinanden og er karakteristisk for denne periode, ligesom ”spørgsmålet om individet som bærer af individuelle friheder (retssubjekt) er koblet til spørgsmålet om individet som udstyret med en selvforståelse (en individualitet)” (Pedersen 2011: 173-174). Selve det sociale arbejdes oprindelse dateres ofte til slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet, hvor især det filantropiske frivillige fattigforsorgs- og velgørenhedsarbejde blev fremhæskende. Store dele af det frivillige arbejde foregik med støtte fra staten, hvor staten, som en del af tidens moralske projekt, så det som sin opgave at skabe forudsætning for udvikling af ansvarlige borgere (Meeuwisse & Swärd 2002: 22-28). Denne ansvarliggørelse af individet står i modsætning til tendensen i 1700-tallet og er et brud med tidligere tiders hårdhændede

fattigdomspolitik, der skulle afrette og tvinge de fattige til at ændre deres moralsk anløbende og fordærvede adfærd. Op gennem 1800-tallet afløser liberale principper kontrollen af den fattige befolkning. Hensigten er at minimere statens engagement i de fattige for i stedet at fremme deres ansvar for eget liv. Fokus rettedes væk fra den moralske fordømmelse for i stigende grad at være rettet mod den enkeltes moralske forbedring (Villadsen: 2004). Man er optaget af at disciplinere enkeltpersonen til at blive og have selvforståelse som et individ, og der oprettes institutioner, som skal opdrage den enkelte hertil, så der etableres et folk bestående af individer. Pædagogikken bliver en af opdragelsens teknologier, hvormed opdragelsen kommer i faste rammer. Periodens disciplinerende pædagogik udøves med autoritet og udvikles af statslige institutioner (Pedersen 2011). Den moralske forbedring af mennesket, der altså sker ud fra et autoritært og opdragende synspunkt, har til hensigt at skærpe den enkeltes karakter, så bestemte idealer og korrekte handlemåder fremmes – den enkelte skal forpligtes på fællesskabets symbolsystem inden for rammerne af en fælles moralsk orden. Ydre autoriteter afgør, om den enkelte er på rette vej og et karakterspørgsmål om, hvordan individet bliver i stand til at gøre det, der kræves, er centralt for tiden (Brinkmann 2008: 135-136).

Det drejer sig om at fremelske ”den uafhængige arbejder”, der har høj selvopholdelsesdrift og kun beder om hjælp i alleryderste nødstilfælde. Der er, som Procacci (1991: 154) påpeger, tale om et subjekt, der adskiller sig fra det produktive subjekt, idet det også er et ”civilt og politisk subjekt”. Det drejer sig således om et individ, der både kender sine *pligter*, sit *ansvar* og efterhånden også sine *rettigheder*. (Villadsen 2004: 79)

Det sociale arbejde arver fra de tidlige sociallove (lovreformerne sidst i 1800-tallet) et begreb om individet som et på den ene side rettighedssubjekt og på den anden side et forpligtet levende, arbejdende subjekt. Lovene tildeler borgeren en række moralske forpligtigelser, som den enkelte skal opfylde, hvis han vil fastholde sine rettigheder (Villadsen 2004: 253). Jf. Ove K. Pedersen orienterer periodens politiske projekt sig mod, hvem der skal have hvilke rettigheder, og hvordan anerkendte individer kan komme til at forstå sig selv som individer med statsligt garanterede friheder.

I det 20. århundrede opfattes det i tiltagende grad som en statslig opgave at tage ansvar for og hjælpe individet. På den ene side målrettes hjælpen den enkeltes interesse. På den anden side kan hjælpeforanstaltningerne tolkes som en kontrol- og disciplineringsmekanisme, der skal beskytte samfundet mod det utilpassede individ. Fra midten af 1900-tallet bliver det sociale arbejde et

socialpolitisk spørgsmål af statslig interesse. De filantropiske tanker har stadig plads i arbejdet, men det bliver et kollektivt statsligt ansvar at afhjælpe fattigdom og sociale samfundsproblemer. I takt med tidens fremvoksende socialpolitik, det offentligt organiserede sociale arbejde og effektiviseringen heraf, opstår der behov for professionelt uddannede. Hjælpen til de dårligt stillede går fra at være udført af frivillige til professionelle socialarbejdere (Meeuwisse & Swärd: 2002; Villadsen 2004).

Velfærdsstaten 1950-1990

Den velfærdsstatslige periode, der har den personlige udvikling og demokratisk dannelse som sin pædagogik, betegner Ove K. Pedersen (2011) *medbestemmelsen*. Bruddet med nationalstaten kommer til at markere en overgang, hvor man nu skal fremme mulighederne for, at individet vokser op med personlighed – pædagogikken skifter objekt fra det retlige individ til den eksistentielle person. Således bringes der i efterkrigstiden nye teknologier i anvendelse for at hjælpe til dannelsen af personer med personlighed. Periodens syn på individet åbner for to universelle fortolkninger af personen – som en der enten skal skabes gennem ydre påvirkninger eller som en, der er uerstattelig i sig selv. Med fremhævelsen af personen følger et opgør med fortidens disciplinære opdragelse. Hvor den nationale stat havde til hensigt at disciplinere den enkelte til borger, ser velfærdsstaten det som sin opgave at danne den enkelte til en demokratisk deltagende medborger.

Brinkmann (2008) fremhæver, at der med Freud og den psykodynamiske teori ses en begyndende overgang fra det, Susman har kaldet en karakterkultur til en personlighetskultur. ”Karakter er noget, man kan have i forhold til et fællesskabs standarder for korrekt livsførelse, mens personlighed er noget, man må have, når disse standarder bliver problematiske med overgangen til store kapitalistiske statssamfund” (Brinkmann 2008: 138). Når individets handlinger ikke længere er bestemt af fastlagte roller inden for bestemte grupper, og den sociale orden bliver bureaukratiseret og reguleret af større strukturer – *livsverdenen koloniseres af systemet* – må individet blive personligt og bære sine egenskaber og træk i sig selv (Brinkman 2008: 135-138). Jf. Ove K. Pedersen skal fællesskabet nu realiseres gennem den enkeltes selvvirke, hvis forudsætning er den enkelte og dennes eksistentielle tilstand. Fællesskabet som et givent fænomen træder i baggrunden, og det er ikke længere noget, der transmitteres, men noget, der skal realiseres ved, at den enkelte dannes til at påtage sig ansvar for dets realisering. Ove K. Pedersen hævder, at pædagogikken bliver paradoksal med efterkrigstidens politiske kultur, fordi

den dels skal skabe selvrealisering, dels skal gøre den enkelte i stand til at bidrage til virkeliggørelse af fællesskabet (Pedersen 2011: 179).

Jeg sætter Brinkmanns udlægning af personligheden i forlængelse af OKPs begreb om den eksistentielle person, men er opmærksom på, at hans personlighedsbegreb på visse områder er divergerende med en universel fortolkning af personen. Brinkmanns psykologiske forklaring af personligheden vægtlægger i højere grad individets evne til at skabe sig selv end til at være uerstattelig i sig selv. Dog påpeger Brinkmann (2008: 139), at ”standardiseringen” af personligheden knyttes til egenskaber, som personen antages at have i sig selv. Samtidig ses det hos Ove K. Pedersen, hvordan personlighed og selvrealisering i denne periode knyttes tæt til hinanden. Jeg mener på den baggrund, det er analytisk muligt at lade de to forklaringstyper smelte sammen. For det første kan de betragtes ud fra to forskellige analyseniveauer – individ og struktur – der supplerer hinanden. For det andet er der tale om en henholdsvis psykologisk og samfundssociologisk forklaring, hvor man lidt forsimplet kan uddrage, at Ove K. Pedersen iagttager statens syn på personen, mens Brinkmann betragter personens egen selvopfattelse. For det tredje mener jeg, at Brinkmanns personlighedsbegreb i tiltagende grad vinder terræn op i løbet af den velfærdsstatslige periode. Nu vil jeg se nærmere på det sociale arbejdes teknikker og metoder op gennem velfærdsstaten.

Socialt arbejde i velfærdsstaten

1950’erne og 1960’ernes sociale arbejde er præget af casework-traditionen, der i denne periode trækker på psykodynamisk teori, som påvirker både tænkning og handlen inden for feltet. Casework kan oversættes til ”individuelt socialt arbejde”, og man er netop optaget af at lede efter individuelle årsagsforhold. Klienterne tilpasses behandlernes arbejdsmodeller samt problemforståelser, og institutionerne vælger selv, hvem de vil behandle (Hutchinson & Olte dal 2002: 30-31). Periodens socialpædagogiske diskurs er domineret af ideer om behandling, og *behandlingsdiskursen* kan betragtes som en modstrategi, der skal imødegå tidligere tiders moralske betragtninger af afvigende adfærd. Behandlingen foregår med afsæt i videnskabelige metoder, der ved indgreb i individets psyke og adfærd skal rette op på afvigelser. Parallelt med Hutchinson og Olte dal peger Madsen på, at den enkelte skal tilpasse sig institutionsmiljøet, der stiller samme krav til alle og ikke tager højde for individuelle behov. Pædagogikken bygger på en kollektiv opdragelse, og der er pligt om at indordne sig institutionens behandlingsplaner og

træningsprogrammer. Behandlingsdiskursen er kritiseret for at udvikle individer med afvigeridentitet frem for integrerede samfundsborgere (Madsen 2005: 54-55).

1960'erne og især 1970'erne præges gennem en universalistisk socialpolitik af tanker om alles integration i velfærdssamfundet. Villadsen (2004) beskriver, hvordan man i perioden – i hvad han kalder den velfærdsstatslige planlægningsdiskurs – betoner ”indtræffende sociale begivenheder”. Disse begivenheder, der kan vedrøre familie, skole, arbejde, økonomi etc., betragtes som omverdensmæssigheder, der fokuserer på samfundsmæssige strukturer og sociale systemers funktionsevne frem for individuelt betingede forklaringsmodeller. Ved overgangen til 1970'erne kommer behandlingstraditionen under kritik for ikke at se individuelle problemer i relation til mere dybtgående samfundsstrukturer. Samtidig kritiseres de psykodynamiske modeller for at være tilbageskuende og ikke målrettede. Læringsteorien vinder frem i denne periode og kan ses som et modsvar hertil. Ud fra en marxistisk tanke rettes der i perioden en kritik mod tidligere perioders sociale arbejde, som anses for at have været medvirkende til at fastholde det kapitalistiske samfunds uretfærdige fordeling af goderne. Med et fokus på strukturelle betingelser, udgår store dele af tidens sociale arbejde fra en konfliktteoretisk tilgang, der fokuserer på de strukturelle betingelsers betydning for sociale problemer med fokus på omfordeling og interessemodsætninger i samfundet (Hutchinson & Olteidal 2002: 31-33).

1970'ernes stigende arbejdsløshed og økonomiske krise medførte en dalende tiltro til den stadig ekspanderende velfærdsstat, og der opstod således i 1980'erne kritiske røster mod den omsiggribende velfærdsstat og socialpolitik, der tilsyneladende ikke var i stand til at løse samfundets sociale problemer. 1970'ernes krise indvarsler ifølge Ove K. Pedersen (2011) de kommende årtiers begyndende afvikling af velfærdsstaten. I jagten på effektivitet gennemfører forskellige regeringer omfattende reformer af den offentlige sektor, og i 1980'erne udfoldes det første store projekt under overskriften ”Modernisering af den offentlige sektor”, hvor man indfører omfattende dokumentationskrav og systematiske brug af resultatkontrakter (Høilund & Juul 2015: 157). 1980'erne bliver et brud med forudgående årtier, hvor 1960'erne og 1970'ernes universalistiske socialpolitik fordrede det sociale arbejde til at skabe sammenhængskraft gennem normalisering ved at inkludere alle i statsfællesskabet. Man kritiserede det sociale arbejde for at gøre klienterne i det offentlige system passive og afhængige. Samtidig byder tidens økonomiske situation, at man må acceptere større uligheder og forskelle. Det ses hvordan 1970'ernes konfliktperspektiv i 1980'erne erstattes af systemteorien, der er forbundet med funktionalismen. ”Systemteorien i det sociale arbejde skal både være med til at afdække, hvilke systemer der ikke fungerer, og til at give det metodiske arbejde retning og bringe systemerne i balance igen” (Hutchinson & Olteidal 2002: 37). Perspektivet skaber fokus på helhedssynet i det sociale

arbejde, hvor man søger at arbejde med helheden i klientens liv (Hutchinson & Oltedal 2002: 36-39).

Madsen fremhæver *handlingsdiskursen* som den fremherskende i perioden 1970-1990. Diskursen afspejler en kritisk bevægelse i socialpædagogikken ved en markant kritik mod behandlings- og opdragelsestanken, der betragtes som undertrykkende. Ideologien tager afsæt i politiske teorier, hvor undertrykkelse af den enkelte ses som det egentlige problem. Et væsentligt træk er en ændring af vidensgrundlaget fra kristelige principper til et mere holdningsbaseret og politisk funderet grundlag. Handlingsideologien vil gøre klienten i stand til at blive subjekt i eget liv. Tanken er, at behandling skaber tilpasning – handling skaber forvandling. Der lægges vægt på hverdagsliv og frigørelse fra autoritære relationer. Solidaritet er et grundbegreb, der får indflydelse på socialpædagogernes opfattelse af sig selv og måden hvorpå, de møder klienten. Socialarbejderen ser ikke sig selv som ekspert, professionel eller behandler, men som en medborger, der har fælles interesser med klienterne – at være deltager i fællesskabet ses som en betingelse for individets frigørelse (Madsen 2005: 55-57).

Ove K. Pedersen fremfører, at den eksistentielle personlighed, lighed og demokratisk deltagelse på kompleks vis udgør tre grundlæggende elementer i den ny tids pædagogik. På samme vis som lighed er en mulighed, er demokratiet ikke påtvungen – men en mulighed. Fællesskabet ændrer indhold fra et folk, der var defineret ved sprog, historie og kultur til et fællesskab, som er skabt af personerne selv. Samtidig skifter demokrati betydning. Det bliver til en kultur, skolen skal danne til ved at motivere den enkelte til at realisere fællesskabet gennem demokratisk deltagelse (Pedersen 2011:184).

Ved at anlægge et historisk perspektiv bliver det tydeligt, at det sociale arbejde løbende ændrer karakter og indhold i forhold til hvilke sociale og kulturelle ”nødsituationer”, det pågældende samfund skaber. Således ses det, at velfærdsstatens kriser giver sig til udtryk i det sociale arbejdes konkrete praksis, metoder og teknikker. Udviklingen af det socialfaglige felt går hånd i hånd med den statslige udvikling og opstår på kompleks vis i sammenspil med det omgivende samfund og er afhængig af forskellige faglige og politiske kontekster. Samtidig ses det, at individets udvikling hænger uløseligt sammen med fællesskabets udvikling og omvendt – det tydeliggøres, at der op igennem det moderne og senmoderniteten sker en gradvis ændring af menneskesynet. Opbygningen af den danske velfærdsstat byggede på en moralfilosofisk forestilling om mennesket, hvor man lagde vægt på moralsk dannelse, forstod demokrati som fællesskab og så frihed som muligheden for at deltage i de politiske processer.

I den videre redegørelse skal jeg forsøge at tegne tiden fra konkurrencestatens påbegyndelse frem til nu og undersøge, hvordan bruddet med velfærdsstaten spores i det sociale arbejde og synet på individet. Forholdet mellem individ og fællesskab undergår betydelige forandringer og velfærdsstatens forestilling om den eksistentielle personlighed afløses af forestillingen om den opportunistiske person (Pedersen 2011). Samtidig bliver det klart, at konkurrencestaten langt fra kun har at gøre med konkurrencekraft og økonomi. Den indebærer forandringer i den politiske kultur og i de værdier, det danske fællesskab hviler på. Som det fremgik af specialets indledende kapitel, er det sociale arbejde efter 1990'erne mere sporadisk beskrevet i litteraturen, hvorfor jeg giver mig i kast med et forsøg på at opridse nogle af de væsentligste træk for perioden.

Konkurrencestaten 1990-

Den tredje periode, der hviler på kompetenceskabelse som pædagogisk program og af Ove K. Pedersen (2011) kaldes *færdigheden*, begynder i 1990'erne og er endnu ikke ført til ende. Ifølge Ove K. Pedersen indvarsles bruddet med velfærdsstaten allerede med 1970'ernes økonomiske krise. Velfærdsstaten kritiseres for at være for dyr og udviklingen af den eksistentielle person, der er forpligtiget til at realisere sit eget potentiale gennem social mobilitet og dannelse til demokratisk deltagelse, er slået fejl. Krisen satte gang i en kamp om konkurrencestatens værdier, som adskiller sig fra både nationalstatens og velfærdsstatens menneskesyn. I kølvandet på den økonomiske krise, der medførte tilpasninger i 1980'erne og 1990'erne, har en ny forestilling om mennesket og fællesskab vundet indpas. "Nutidens dominerende forestilling er samfundsøkonomien. Og hvor der fra 1950'erne og fremefter var to linjer i dansk politik – én for samfundsøkonomi og én for værdikamp – så er der nu kun én" (Pedersen 2011: 188). Den samfundsøkonomiske forestilling udfaser idealet om den eksistentielle personlighed til fordel for idealet om den opportunistiske person. Konkurrencestatens menneskesyn gennemsyrrer hele samfundet, hvor den enkelte skal sættes i stand til selvstændigt at deltage i arbejdsfællesskabet. Der ses en tendens til det, jeg i anden analysedel skal referere til som *workfare*. Alle skal yde et bidrag til statens opretholdelse af effektivitet og konkurrenceevne, hvorfor det bliver et altoverskyggende mål at gøre den enkelte til et bidragende medlem af samfundet. Det ændrer det sociale arbejdes mål og middel. Der rejser sig et spørgsmål om hvilken pædagogik, der skal udvikles. Svaret bliver rationel pædagogik:

I nutiden er den opportunistiske person blevet omdrejningspunkt for uddannelse og objekt for pædagogikken. Den rationelle pædagogik har samtidig fået til opgave at motivere den

enkelte til at betragte sig som (med) ansvarlig for egne kompetencer og for egen udvikling. *Selvrealisering ved arbejde* er dermed nutidens pædagogiske opgave, og herved har personen skiftet betydning. (Pedersen 2011: 190)

Konkurrencestaten kommer til at markere en overgang, hvor man nu ved tilskyndelser skal fremme personens færdighed, kompetence og faglighed, der skal give adgang til at skabe sig selv som et selvstændigt og refleksiivt individ. Den rationelle pædagogik skal uddanne den opportunistiske person til at virkeliggøre sig selv ved at lade sig motivere af økonomiske incitamenter. Således lægger konkurrencestaten vægt på tilskyndelser og ikke på rettigheder. Ret kobles til incitamenter og efterfølgende til pligter. Derfor kalder Ove K. Pedersen pædagogikken for rationel – pædagogikken har et praktisk formål, hvor den skal mobilisere den enkelte. Før var personen uerstattelig og noget i sig selv. I dag er personen bærer af en interesse, noget ved sig selv. Færdigheder og faglighed sætter den opportunistiske person i centrum og er altså blevet pædagogikkens omdrejningspunkt (Pedersen 2011: 188-201). Som min analyse skrider frem, vil det blive tydeligt, hvordan kravet om at mobilisere individets evne til konkurrence ændrer det sociale arbejdes organisatoriske rammer. Det er rammer, der skal vise sig at være hæmmende for det sociale arbejdes moralske og etiske kræfter. Der ses en tendens til *selvansvarliggørelse*.

Brinkmann (2008) reflekterer over, hvorvidt menneskets selvforståelse, i det han betegner som et postmoderne forbrugersamfund, er knyttet til et indre selv.

Psykologerne Cushman og Gilford (1999) hævder, at vi i dag er nået til et nyt punkt i forbrugskapitalismen, hvor det ikke længere er *effektivt* at have et dybt, indre selv, der skal opdages og realiseres – eller en personlighed, der skal udvikles gennem langvarig øvelse. (Brinkmann 2008: 140).

Forståelsen af et indre selv fortyndes og transformeres til mangfoldige identiteter uden for personen. Individet bliver til ”situidet”, som er forbundet til sine omgivelser og kontekster, hvilket afspejler en overgang fra personlighed til identitet. Rosa (2014) beskriver overgangen fra at have en indre stabil personlighed til at have en ”situationel identitet” ved det faktum, at den sociale verden ikke længere forbliver stabil gennem et livsforløb. Strukturelle og kulturelle parametre for den sociale verden, forandrer sig hurtigere end den generationelle udveksling. Det har store konsekvenser for identiteten og subjektet. Rosa ser den situationelle identitet som en følge af den sociale acceleration, hvor manglen på bevægelse og udvikling er lig med stilstand. Modernitetens fornemmelse for retning er afløst af manglende retningsfornemmelse og en

nærmest tvangsmæssig tendens til at være i bevægelse, som en form for inertie (Brinkmann 2008: 141; Rosa 2014: 53).

Jeg finder det interessant at integrere Ove K. Pedersens begreb om den opportunistiske person med Brinkmann og Rosas identitetsbegreb. Brinkmann og Rosas analyse af den situationelle identitet gør op med tidligere forestillinger om individet som bærer af en personlighed med et indre selv. Ove K. Pedersen (2001) holder fast i et sprogligt begreb om personligheden, men knytter det ikke til individets indre som noget, der skal opdages og udvikles. Den opportunistiske person beskrives som bærer af en interesse ved sig selv frem for at være uerstattelig og noget i sig selv. Personlighedsbegrebet knytter an til færdigheden eller fagligheden som en åbning for dannelse og en mulighed for at skabe personligheden forstået som den enkelte i egenskab af at være selvstændig og reflektiv. Jeg vender i anden analysedel tilbage til individualiseringen og de ændrede krav til individet. Her vil jeg først se nærmere på det sociale arbejdes teknikker og metoder i konkurrencestaten.

Socialt arbejde i konkurrencestaten

1990'ernes klientsyn er præget af et fokus på individuelle faktorer modsat 1970'ernes betoning af strukturelle betingelser som boligvilkår og indkomstforhold og fra begyndelsen af 1990'erne udvikles reformer, der skal påvirke den enkeltes interesser, normer og holdninger. Villadsen (2004) fremhæver i overensstemmelse med Ove K. Pedersen, at der er sket et afgørende skred i anskuelsen af klienten, der nu betragtes som værende i besiddelse af ressourcer og kompetencer – en positiv kerne – som det sociale arbejde skal kalde frem. Denne diskurs afspejler ifølge Villadsen en tilbagevenden til fortidens filantropi, hvor mennesket betragtes som et moralsk subjekt med en vilje. Flere begynder at sætte spørgsmålstejn ved, om det er muligt at anlægge et helhedssyn i teori såvel som handling, og det ses, hvordan periodens sociale arbejde fatter tiltro til en interaktionistisk tilgang, der kan spores tilbage til begyndelsen af forrige århundrede. Det sociale arbejde orienterer sig mod mikrosituationer, og individet anskues i tråd med tidens nyliberalisme som et handlende og meningssøgende subjekt. Klientcentreret arbejde, hvor mødet mellem klient og socialarbejder udgør en centrale kerne, er således udgangspunkt for tidens sociale arbejde (Hutchinson & Olteidal 2002: 39-40). Det medfører ifølge Villadsen (2004) en ny diskurs og praksis i det sociale arbejde, hvor nye teknikker og metoder, der præger i retning af et mere eksperimenterende og opsøgende arbejde, finder anvendelse. Der benyttes således sjældent én bestemt teoretisk eller metodisk tilgang, ligesom der ikke er fokus på systematisk indsamling

af viden. Socialarbejderen forsøger at målrette indsatsen mod at hjælpe den enkelte i den konkrete situation, og resocialisering er derfor ikke længere et omdrejningspunkt. Nu rettes socialarbejderens fokus mod fx igangsættelse af dagligdagsaktiviteter eller at være bindeled mellem klienten og det offentlige system, og der er fokus på at opnå forståelse for den enkeltes situation – det sociale arbejde er åbent for forhandling.

Madsen (2005) benævner perioden 1990-2000 *forhandlingsdiskursen*. Socialpædagogikken er præget af principper for forhandling, der kan ses i sammenhæng med den politiske og økonomiske modernisering af den offentlige sektor, og begreber som brugerindflydelse og brugerinddragelse vinder frem i den offentlige forvaltning, hvor indsatsen nu koordineres i dialog med brugeren. Dette sker i overensstemmelse med udvikling af teorier om fx empowerment, hvor borgeren skal styrkes til at tage vare på sig selv og være ”ekspert i eget liv”. På samme vis som i det generelle sociale arbejde ses det, hvordan socialpolitiske indsatser rettet mod individualisering sætter sit aftryk i socialpædagogikken, hvis udgangspunkt nu er brugerens individuelle behov. Ligesom der ses en differentiering af de samfundsmæssige livsvilkår, ses der en differentiering af socialpædagogikkens teorier og metoder, og der udvikles specialiserede teorier inden for det socialpædagogiske felt (Madsen 2005: 57-59). Fokus flyttes væk fra strukturelle forklaringer til individuelle. Fokus på refleksiviteten sniger sig ind.

Op igennem 00’erne begynder 1980’erne og 1990’ernes gennemgribende reformer at sætte deres tydelig aftryk i det sociale arbejde, hvor overgangen til konkurrencestaten vinder indpas og sætter sig igennem ved fx udefrakommende styringsrationaler og standardiseringer. Der ses et tydeligt brud med 1990’ernes eksperimenterende sociale arbejde, som sjældent anvendte en bestemt teoretisk eller metodisk tilgang, ligesom der ikke var fokus på systematisk indsamling af viden. Det er med det sociale arbejde, som det er med folkeskolen – det kritiseres for at have lagt for lidt vægt på faglighed og resultater (Pedersen 2011). Modsat er arbejdet i dag kendetegnet ved et tiltagende fokus på systematisk indsamling af viden og dokumentation, der skal bidrage til et mere ensartet og struktureret arbejde, og metodefriheden er erstattet af standardmetoder. Gennem styringsteknikker sættes alt ind på at optimere og effektivisere den offentlige sektor (Høilund & Juul 2015).

Tine Gomard og Peter Bundesen (2011) skriver, at det sociale arbejdes metodefrihed gennem det seneste årti er erstattet af ensrettende metodekoncepter. Koncepterne ansporer til en socialfaglig praksis, som baserer sig på *evidens* – en tendens jeg forholder mig til i anden analysedel – og der ses en tilbøjelighed til et øget krav om, at det sociale arbejde kan dokumentere sin effekt. Samtidig rettes en tiltagende opmærksomhed på resultatstyring, hvor socialarbejderens arbejde bliver vurderet i relation til opfyldelsen af opstillede resultatomål, og

der ses et stigende krav om økonomisk prioritering – man skal kunne vælge det bedste tilbud til den billigste pris. Således er den organisatoriske kontekst ændret, og arbejdets frie rammer er i stadig tiltagende grad erstattet af procesregulering, hvilket betyder, at der sker en organisatorisk opdeling mellem myndighedsopgaver og leverandøropgaver (Gomard & Bundesen: 2011). Matilde Høybye-Mortensen (2011) fremhæver i overensstemmelse med Gomard og Bundesen et øget fokus på kvalitet og økonomisk styring ved procesregulering. Hun påpeger, at flere af disse forandringer kan anskues i sammenhæng med forskning fra starten af 00'erne, der har vist, at socialarbejdernes vurderinger har været meget forskellige fra sag til sag. De er derfor blevet kritiseret for at være for subjektive i deres afgørelser, der har ført til en uensartethed i fx tildelingen af ydelser. Samtidig med et fokus på stigende udgifter på socialområdet, har man indført procesregulering, sådan at der er lavet "... regler for, hvordan beslutninger træffes, fx regler om, hvad borgeren skal spørges om og hvor tit, eller regler for hvordan sagsbehandlerens beslutninger skal dokumenteres [...] Formålet med reguleringen, ifølge KL og ministerierne, er, at få mere systematik, ensartethed og kvalitet ind i vurderingerne og derved også ind i afgørelserne om tildeling af service, behandling eller andre sociale indsatser" (Høybye-Mortensen 2011: 5). Procesreguleringen griber ind i sagsbehandlingen og dermed sagsbehandlerens arbejde (Høybye-Mortensen 2011).

Bettina Post (2011), tidligere formand for Dansk Socialrådgiverforening, bidrager til betragtningerne ovenfor med en vurdering af, at det sociale arbejde radikalt har ændret karakter gennem de seneste 10 år. Styring og kontrol er blevet en helt naturlig og selvfølgelig del af det sociale arbejde. Krav om dokumentation og standardmetoder vidner om en effektivisering, der gerne trækker på evidensbaserede tilgange hentet fra USA. I sine antagelser af hvad der har udløst de massive ændringer i det sociale arbejdes vilkår og rammer, fremhæver Post i overensstemmelse med Gomard og Bundesen, at manglende tillid til det sociale arbejdes kvalitet, som blandt andet begrundes med manglende vidensfundering og faglig gennemsigtighed, er en af årsagerne. Samtidig peger hun på en manglende tillid til socialarbejderens metodevalg og faglige vurderinger. Hun mener, at udviklingen – som hun i øvrigt dramatisk benævner "syndfloden" – har skabt et mistillidsregime. I stedet for at socialt arbejdes egne fagpersoner fik til opgave at udvikle metoder og tilgange, har politikere, konsulentfirmaer og embedsmænd i udbredt grad hentet metoder fra udlandet. En ny faglighed har taget over, hvis fagpersoner er politologer eller har andre uddannelser i organisation. Endvidere peger hun på at digitaliseringsprojektet og kommunalreformen har præget det sociale arbejde, hvilket betyder nye tunge administrative systemer og en yderligere formalisering af ledelse. Styring og systemer blev i starten oftest

udviklet internt i egne institutionelle og kommunale sammenhænge. Det har medført ”forvaltningsopdelte siloer”, der har besværliggjort et helhedsorienteret socialt arbejde. Hun påpeger, at udviklingen har medført et bureaukrati, der belaster både borger og socialarbejder. Mødet med borgeren er begrænset af store mængder af administrative opgaver og andet arbejde – digitaliseringen har ikke indfriet sit løfte om effektivitet. Mange af systemerne er krævende, og byrden af tidskrævende dokumentationsarbejde er steget. Bettina Posts overordnede pointe er, at implementeringen af nye tiltag og metoder er løsrevet fra relevante faglige overvejelser om, hvad der skal til for at hjælpe det enkelte menneske (Post 2011).

Opsamling – kritiske betragtninger

Det har ikke været min intention at bidrage til en udtømmende fremstilling, og min beskrivelse er unægtelig en historisk simplificering. Ved en sammenstilling af de historiske analyser og et bidrag til beskrivelsen af tiden efter årtusindeskiftet, bliver det alligevel muligt kritisk at følge de brud og analysere de udviklingslinjer, der leder frem til kontinuerlige forandringer. Det ses, hvordan det sociale arbejde som en respons på den samtidige samfundsudvikling hele tiden indtager nye former og udtryk, og der tegner sig et tydeligt billede af, at det sociale arbejde opstår i et dialektisk samspil og modspil med den politiske kultur i Danmark. Arbejdet er underlagt dets samtids samfundsstrukturer, den rådende socialpolitik og indlejres i institutionelle magtrelationer. Det er min overbevisning, at konkurrencestatens politiske kultur ændrer samfundets sociale institutioner, og det bliver synligt, at institutionerne er blevet ustabile. På samme måde er det iøjnefaldende, hvordan betingelserne for individet og fællesskabet forandres i et individualiseret samfund, hvor præmisserne for individet har undergået massive ændringer op gennem det moderne og ind i senmoderniteten.

Der ses klare aftegninger af velfærdsstatens afvikling, der har ledt frem til en dominerende samfundsøkonomisk forestilling. Forestillingen gennemsyrrer de sociale institutioner, der nu præges af regulerende metoder og teknikker, der skal være økonomiske og effektive. ”Det skal kunne betale sig”, og borgerne skal sættes i stand til selvstændigt at varetage ansvaret for eget liv, så statens ansvar mindskes. Det er åbenlyst, at arbejdet tilrettelægges ud fra et eksplicit ideal om den opportunistiske person samt reguleres og koordineres efter økonomiske regler og rationaler. Det giver anledning til at antage, at etiske normer fortrænges.

Med denne første analysedel, har jeg påbegyndt en kritisk samtidsdiagnosticering af, hvad der gør bestemte styringsrationaler mulige i givne tidsperioder. Intentionen er, at det nu er muligt at åbne op for en videre refleksion over brud i det sociale arbejde ved en kritisk analyse af praksisser og tendenser i arbejdet anno 2016. Jeg er opmærksom på, at der på feltet råder en række forskellige forståelser af både individet, samfundet og det sociale arbejde, der i dag ikke kun kan forstås som et udtryk for konkurrencestatens styrende indlejring. De forskellige perioders metoder og ideologier kan ikke entydigt adskilles fra hinanden og kan derfor ikke kun forankres kronologisk og historisk, men vil stadigvæk være til stede og optræde side om side. Alligevel mener jeg, det er plausibelt at tale om en – hvis ikke entydig så en gennemtrængende – styringsdiskurs eller tendens i konkurrencestatens sociale arbejde, der kan begribes som et konkret udtryk for accelerationen og konkurrencens indlejrede vilkår. På nuværende tidspunkt drister jeg mig til at antage, at øget standardisering og regulering af det sociale arbejde har medført nye udfordringer for arbejdets institutioner såvel som for de mennesker, arbejdet skal udfolde sig omkring. Men det stopper ikke her. Jeg har en samtidsdiagnostisk fornemmelse af, at det ikke blot er forklaret med ”nye udfordringer”. Jeg tror ikke, det er forkert at fremsætte, at vi i disse år er vidner til normative fejludviklinger – at de ændrede vilkår er et udtryk for symptomer – der kan få fatale konsekvenser for både samfundet og individet.

Intentionen i den videre fremstilling er at undersøge, om min samtidsdiagnostiske fornemmelse er begrundet. Gennem en diagnosticering af konkurrencens tendenser i det sociale arbejde skal mit fokus være kritisk at problematisere, hvordan de seneste års udviklingslinjer ændrer vilkårene for individet og det sociale arbejde. Mine bestræbelser går på at identificere eksempler på konkrete styringstendenser, der kan betragtes som forskellige fra tidligere tider og udledes som sociale patologier. I anden analysedel udpeges tre ”styringstendenser”, der ændrer det sociale arbejdes tilgange, metoder og teknikker.

Kapitel 5

Analyse II – Tendenser i konkurrencestatens sociale arbejde

Det er i forudgående analyse klarlagt, at både individet og det sociale arbejde udvikles og ændres i et dialektisk samspil med det moderne samfund. I denne analysedel stiller jeg skarpt på, hvilken betydning bevægelsen fra velfærdsstat til konkurrencestat har for arbejdets etiske betingelser. Konkret forholder jeg mig til, hvordan økonomiske og politiske forandringer i det senmoderne samfund kan genkendes som tendenser i det sociale arbejde, der sætter sig igennem som patologiske fejludviklinger. Skildringen af socialt arbejdes udviklingslinjer, der synliggør afgørende brud i både fortid og nutid, bidrager til at kunne udpege ændrede tendenser i arbejdets mål og middel. Således identificeres tre (styrings)tendenser – selvansvarliggørelse, workfare og evidens – der præger og ændrer det sociale arbejde. Rosas teoretiske begrebsapparat skaber grundlag for en analyse og refleksion over normative fejludviklinger, der i det sociale arbejde giver sig til kende som konsekvenser af konkurrencestatens rationaler. På den baggrund rejses der en kritik af det eksisterende sociale arbejde med udgangspunkt i idealet om et godt liv, der fungerer som et udkast til forandring.

Ifølge Ove K. Pedersen (2011) baner velfærdsstatens økonomiske krise i 1970'erne vej for konkurrencestaten. I kølvandet på krisen og inspireret af den engelske premierminister Margaret Thatcher og den amerikanske præsident Ronald Reagan vinder neoliberalistiske teorier om et selvregulerende marked frem, og kritikken af velfærdsstaten og forestillinger om en minimalstat medvirker til et markant brud med tidligere tiders socialpolitik. Neoliberalismen er ifølge Ove K. Pedersen den dominerende politiske ideologi i dag, hvor effektivisering af den offentlige sektor og ideer om en anden måde at styre borgerne på end tidligere, sætter sig igennem ved incitamenter, kontrakter og en politisk retorik om ”noget for noget” (Høilund & Juul 2015: 150).

Siden 1980'erne har den offentlige sektor undergået moderniseringsprogrammer, der har medført flere reformbølger med afgørende betydning for den danske velfærdsmodel. Det overordnede formål har været at gøre produktionen af velfærd mere effektiv og konkurrencedygtig (Lerborg 2010: 72). Parallelt hermed drøftedes nye måder at lede samfundets

institutioner og befolkningen på, og man talte om governmentality som en særlig ledelsesrationalitet for styring af befolkninger. Lige siden har Foucault-litteraturen gennem governmentalityanalyser interesseret sig for, hvordan neoliberale styringsstrategier målrettet har til hensigt at skabe det selvansvarlige individ med bestemte egenskaber og handlemuligheder (Høilund & Juul 2015: 147, 156). Som afsæt for den videre analyse opridses centrale elementer i relation til governmentalitybegrebet. Specialet trækker på teori og begrebsdannelser fra nyere kritisk teori. Imidlertid synes det vanskeligt for den kritiske teori at hjælpe til konkrete analyser af den tænkning, magt og styring, der tilsyneladende ligger til grund for sociale og institutionelle praksisformer, som kan udgøre barrierer for anerkendelsesbetingelser og det gode liv i fællesskabet. For at føre min kritiske argumentation igennem inddrager og trækker jeg på dele af Michel Foucaults begreber om magt og styring. På den måde bliver det muligt at udpege styringsteknologiske tiltag i socialt arbejde. Disse sættes i relation til specialets kritisk teoretiske begrebsapparat og lægger op til en analyse af de teknikker, det sociale arbejde underlægges i et socialt accelererende konkurrencesamfund.

Governmentality – magt og styring

Governmentalitybegrebet – der har rødder tilbage til Foucaults studier af befolkningsregulerende teknikker – vedrører styring, hvor styringen har til hensigt at lede individets adfærd og anspore til selvledelse i det moderne samfund. Mitchell Dean (2008) videreudvikler Foucaults begreb i sin governmentalityanalyse, der undersøger samfundets gældende styringspraksisser og beskæftiger sig med, hvordan diskursive sandheder produceres i sociale, kulturelle og politiske praksisser. Han indkredser styringsbegrebet således:

Styring kan være en hvilken som helst form for kalkuleret og rationel aktivitet. De udføres af en mangfoldighed af autoriteter og organer, benytter sig af en mangfoldighed af teknikker og vidensformer og søger at forme vores adfærd ved at operere gennem vores ønsker, interesser og overbevisninger. Styring udøves med henblik på specifikke, men skiftende mål og har relativt uforudsigelige konsekvenser, effekter og resultater. (Dean 2008: 43-44)

Dean præciserer government eller styring ved udtrykket "*conduct of conduct*". Udtrykket indeholder en etisk eller moralsk betydning, der har selv-ledelse som et centralt begreb med tanke på at regulere samt kontrollere den menneskelige adfærd. Ved at sikre at samfundets

institutioner handler ud fra *koder af styring*, bliver det muligt at regulere og styre befolkningen (Dean 2008). Governmentality kan på den baggrund betragtes som en særlig magtteknologi, hvis styringspraksis gennem samfundsmæssige diskurser har til hensigt at fremme bestemte forestillinger hos borgerne, der skal lære at underkaste sig gældende sandheder om, at lede sig selv i overensstemmelse med overordnede samfundsmæssige mål (Høilund & Juul 2015: 147). Styring optræder overalt i samfundet og kan vel nok betragtes som en af konkurrencestatens vigtigste teknikker. Jeg antager, at den politiske kultur i Danmark gennem de seneste årtier i stadigt højere grad har integreret styringsteknologier som en metode til at realisere og indfri politiske mål. De udviklingslinjer og brud, der viser sig i det sociale arbejde, udspringer i dette lys af bestemte socialpolitiske mål, der realiseres ved særlige styringsteknologier, der skal styre og regulere individers adfærd. Indførelsen af standardiserede metodekoncepter, arbejdsmarkedsdiskursen, implementering af nye og flere procedurer og generelt øget dokumentationskrav ses i den henseende som eksempler på styringspraksisser, der skal besvare et politisk krav om effektivitet og konkurrenceevne. Individet skal mobiliseres for at sikre et samfundsmæssigt mål om konkurrence. Det ændrer den offentlige sektors praksis og ændrer vilkårene for det sociale arbejde.

Ved hjælp af elementer fra governmentalitybegrebet forfølges konkurrencestatens logikker ind i det sociale arbejde, og jeg analyserer og diskuter, hvordan flere af konkurrencestatens rationaler sætter sig igennem som tendenser, der ændrer den sociale praksis' normer og magtstrukturer. Det er tendenser, der forventes at kunne genkendes og udpeges som fejludviklinger af anerkendelses- og fremmedgørelsespatologisk karakter. Vi begynder med den første tendens, jeg har valgt at kalde *selvansvarliggørelse*.

Individualiseringsprocesser og selvansvarliggørelse

Konkurrencestaten er kendetegnet ved sine bestræbelser på at styre og mobilisere befolkningen. Mens velfærdsstaten rettede sit fokus mod makroøkonomisk balance og varetagelse af sociale rettigheder, er konkurrencestaten karakteriseret ved et fremtidsorienteret fokus på mikroøkonomisk ressourceudnyttelse (Pedersen 2011). Således ses i dag et skærpet fokus på selvansvarliggørelse af det enkelte individ, der skal sættes i stand til at tage ansvar for eget liv. Det er et fokus, der er fulgt med ind i det sociale arbejde, hvor et tydeligt skift i sprogets sociale funktion genspejler en diskursiv ændring af samfundets institutioner, der i dag i kraft af accelerationen og konkurrencestatens styringslogikker skal gøre det enkelte individ selvstændigt

og konkurrencedygtigt. Der ses en indlejring af kompetencediskursen, som kan tilbageføres til markedets diskursorden (Fairclough 1992).

Afsnittet er bygget op omkring to dele. Første del handler om baggrunden for samfundets individualiseringsprocesser i et historisk og teoretisk perspektiv, og den kan ses som en udbygning af første analysedels undersøgelse af identitetsbegrebet og menneskesynets udvikling. Anden del handler om individualiseringens implikationer for det sociale arbejde under overskriften selvansvarliggørelse.

Individualiseringsprocesser

Det moderne samfunds varemærke er ifølge Bauman (2006) at gøre borgerne til individer. Han hævder, at det moderne samfund eksisterer i kraft af sin uophørlige individualiseringsaktivitet. Samtidig består individernes handlinger i en daglig omformning og justering af det netværk af gensidige forbindelser, der kaldes "samfundet". De to parter holder sig sjældent i ro, og individualiseringen skifter derfor konstant betydning og antager nye former. Individualiseringen består i en omformning af den menneskelige identitet fra at være en "given størrelse" til at være en "opgave". Jf. Rosa bliver individet til "situidet", der har en "situationel identitet". Med etablering af *de jure*-autonomien fødes mennesket ikke længere til sin identitet.

Til gengæld er der et righoldigt sortiment af forskellige "stolelege" i diverse stilarter og størrelsesordner, der tvinger nutidens mennesker til konstant at være i bevægelse uden håb om nogensinde at finde hvile, at opnå den tilfredsstillende det er at "ankomme", at nå frem til et endegyldigt bestemmelsessted, hvor man kan lægge våbnene fra sig, slappe af og glemme alle bekymringer. (Bauman 2006: 48)

Bauman karakteriserer individualiseringen som en skæbne, ikke som et valg. Det er umuligt at unddrage sig individualiseringen, og mennesket må selv skabe sig livsmuligheder og selv være ansvarligt for sine nederlag. "De opløsende kræfter har bevæget sig fra "systemet" til "samfundet", fra "politikken" til "livspolitikken" – eller fra "makro-" til "mikroplanet" for samfundsmæssig sameksistens" (Bauman 2006: 15). Således lever vi i en individualiseret og privatiseret version af moderniteten, hvor individet skal væve sine egne mønstre og bære ethvert ansvar for eventuel fiasko. Den måde, man lever på, bliver ifølge Beck en biografisk løsning på systemiske modsigelser. Modsigelser og risici der fortsat er samfundsmæssige produkter, men

hvor pligten til at håndtere dem er blevet individualiseret (Bauman 2006: 44-49). Mennesket skal nu rette blikket indad og finde frigørelsen i sig selv, for ”I individernes verden er der kun andre individer, der kan tjene som forbilleder for dine egne problemløsninger, idet du påtager dig det fulde ansvar for konsekvenserne af, at du netop har sat din lid til disse forbilleder frem for andre” (Bauman 2006: 43). Dermed har den nutidige modernitet ifølge Bauman skilt sig af med sine emancipatoriske pligter, hvor enhver er ansvarlig for sin egen livsopretholdelse.

Qua det moderne samfundsliv, der ifølge Rosa (2014) er båret af konkurrencens logik, udspiller der sig på det individuelle plan en konstant kappestrid om uddannelsesgrader, social status, forbrugsgoder etc. Ligesom Baumann taler Rosa om, at man i dag ikke fødes til status. Den position, et individ har i det moderne samfund, er ikke prædetermineret ved fødslen og bevares ikke stabil (voksen)livet igennem, men er derimod under permanent konkurrencebaseret genforhandling. Konkurrenceevnen, hvis princip er præstation, bliver ét overordnet og samlet mål for såvel samfundslivet som den enkeltes tilværelse – ”konkurrenten sover aldrig”. Rosa hævder, at det eneste allokatjonsdomæne, der ikke er styret af konkurrenceprincippet er velfærdsstatens distributionsmønstre og fordelingstiltag. Men som fremstillet ovenfor ses også her den sociale accelerations forandringstempo. Velfærdspolitikken indskrænkes på den ene side og åbner på den anden side op for konkurrencebetonede elementer (Rosa 2014: 33-36).

Det er min opfattelse, at individualiseringsprocesserne har bidraget til, at det sociale arbejde i dag gennem bl.a. governmentalityprægede styringspraksisser skal anspore den enkelte til selvledelse – individet skal gøres kompetent og selvansvarligt.

Selvansvarliggørelse

Det økonomiske paradigmes statsopfattelse – konkurrencestaten – har haft vidtgående konsekvenser for de individualiseringsprocesser, som gennem en længere årrække har skabt forventninger om bedre muligheder for selvrealisering og frihed for det enkelte menneske. Samtidig har markedsdiskursens indlejring og moderniseringen af den offentlige sektor påvirket det sociale arbejde, hvis institutionelle praksis kendetegnes ved markante ændringer i udpegningen af mål og metode. Således ses i dag en tendens til, at den enkelte skal styres til at blive selvstændig, ansvarlig og nyttig. Med henvisning til kompetencediskursen skal borgeren gøres kompetent, så vedkommende kan konkurrere på markedets betingelser – og det for at det statslige ansvar mindskes, alt imens dens globale konkurrenceevne øges (Pedersen 2011). ”Visionen om et godt liv indgår ikke i konkurrencestatens kodeks for social adfærd. Godt nok tales der om social retfærdighed, men det er på markedets betingelser” (Høilund & Juul 2015:

160-161). Det hænger ifølge Rosa (2014) sammen med, at den politiske udformning af samfundet ikke længere er underlagt styring af forestillinger om retfærdighed og bæredygtighed. Derimod bliver individuelle drømme, mål, ønsker og livsplaner i det senmoderne samfund brugt som drivkraft i accelerationsmaskinen. ”For subjekterne er det blevet den centrale udfordring at føre og udforme deres liv på en sådan måde, at det sætter dem i stand til at ”fortsætte ræset”, bevare deres konkurrenceevne og ikke falde ud af hamsterhjulet” (Rosa 2014: 93).

Således hersker der i dag en stærk optimisme og tillid til individets formåen, hvor neoliberale paradigmer som fx New Public Management har været med til at fremme ideen om menneskets frisættelse til selvstyring og ansvarlighed. Den dominerende tanke er, at mennesket skal sættes fri fra ekstern styring, bureaukrati og systemer, der giver incitamenter til uhensigtsmæssig adfærd (Lerborg 2010: 74). Derfor handler nutidens pædagogik ifølge lektor Steen Nepper Larsen (2014) om at gøde jorden for selvansvarliggørelse og potentialerealisering. Borgerne skal initieres til at højne deres handlekompetence. Med et eksempel fra psykiatrien illustrer han tidens fremherskende tendens, hvor man fra begyndelsen af det 21. århundrede italesætter klienten som ”ekspert i egen lidelse”. Med ”patienten i centrum” integrerer Københavns Kommunes psykiatri selvbeherskelsesstrategier, der udnævner patienten til at være ekspert i eget liv, hvilket synes paradoksalt i relation til mennesker, der i den konkrete situation ikke kan klare eget liv. Her kan der trækkes en tydelig linje til, hvad Bent Madsen jf. første analysedel kalder forhandlingsdiskursen, hvor man vil styrke borgeren til at tage vare på sig selv og være ekspert i eget liv. Det er en tendens, der kun er tiltaget de seneste 15 år. Larsen fremdrager, at der i dag styres ved hjælp af frihed og henviser til, at vi, i det han betegner som kontrolsamfundet, er dømt til livslang læring og kompetenceudvikling. I dag er det vanskeligt at se, hvad og hvem der inkarnerer magten – vi bliver empowered og tildeles mere ansvar end tidligere (Larsen 2014).

Dermed er vi smart nok blevet de ”skyldige” i et fladmasende *bottom-up*-samfund [...]. Systemkritikken blegner til fordel for lige dele selvoprustning, selvscenesættelse, selvbejdelse og selvkritik. (Larsen 2014: 198)

Individet i konkurrencestaten er jf. Bauman gjort ansvarlig for egne fiaskoer såvel som succeser, og den enkeltes udfordringer ses ikke længere som værende et socialt eller samfundsmæssigt problem, men som et problem der vedrører individet selv og ændres via selvudvikling, selvledelse og selvansvarliggørelse. Det sociale arbejdes betoning af individuelle faktorer frem for strukturelle betingelser, der bl.a. afspejler sig i 1990’ernes reformer (jf. første analysedel), har i dag nærmest opløst muligheden for at integrere strukturelle forklaringer. Jeg anser det for

patologisk, at individuelle forklaringer fortrænger strukturelle forklaringer, der relaterer sig til samfundsmæssige fejludviklinger. Det økonomiske paradigmes ide om individualisering og den enkeltes frihed bliver paradoksalt nok til *ikke-frihed* med risiko for, at det gode liv udebliver. Ifølge Høilund og Juul (2015) er det bagvendt i forhold til, at de vesteuropæiske samfund på sin vis har bevæget sig i retning af en individualisering, der anerkender individet som unikt og betydningsfuldt.

Sten Nepper Larsens' betragtninger af initiering til selvansvarliggørelse og styring gennem frihed bekræftes ved at følge udviklingen i det sociale arbejdes rehabiliterende indsats, der op gennem 00'erne gennemgår et paradigmeskifte. Dette skifte knytter an til konkurrencestatens styringslogikker og accelerationens forskydning af ansvar. Traditionelt set defineres rehabilitering som en række strukturerede indsatser, der i samspil med borgeren foretages af professionelle, som har ansvaret for selve indsatsen. I takt med den øvrige samfundsudvikling inddrages borgerens egne ønsker i tiltagende grad, og indsatsen individualiseres med et stigende fokus på krav om deltagelse og ansvar for eget liv. Således ses en bevægelse væk fra rehabilitering i retning af recovery, der som processuelt begreb handler om at opnå kontrol over eget liv, selvbestemmelse og inklusion i samfundet (Eplov et al. 2010). Lad mig præcisere, at mit anliggende ikke er at kritisere recovery som metodisk tilgang men snarere den strukturelle sammenhæng, tilgangen optræder i. Det er svært at være uenig i, at det enkelte individ – vel at mærke i det omfang det er muligt – opnår selvbestemmelse og ansvar. Det synes at være i tråd med et normativ om et meningsfyldt liv. Mit anliggende er derimod at anfægte recovery som en indlejring i det sociale arbejdes praksis, der er affødt af strukturelle magt- og styringsforhold. Alain Topors (2001) sondring mellem rehabilitering og recovery kan hjælpe til at underbygge denne opfattelse. Han sonder mellem rehabilitering og recovery ud fra borgerens rolle, som han anser for at være hhv. passiv og aktiv. Jeg følger ikke uforbeholdent Topors skelnen, men vil hellere sondre mellem hhv. den professionelle og borgernes ansvar for indsatsen. Imidlertid bidrager Topor til at illustrere, at recovery kan tolkes som en neoliberal styringslogik, der har til hensigt at gøre individet ansvarligt og anspore til konkurrencestatens krav om handlekompetence. I stedet for at den professionelle har ansvaret for den rehabiliterende indsats, har borgeren nu selv ansvaret. Borgeren er ikke blot gjort til ”ekspert i egen lidelse”, men bærer i sig selv ansvaret for at komme ud af sin lidelse.

Det økonomiske paradigmes rationaler og krav om styrende indsatser, der skal ansvarliggøre individet, kan hindre det sociale arbejde i at beskytte den enkelte, hvorved der produceres en række patologier, der truer samfundets svageste. Individualiseringen og de heraf følgende krav

til individet belaster alle mennesker, men især dem, der i forvejen er psykisk sårbare eller socialt udsatte. Denne voksende gruppe kan ikke honorere og leve op til hele tiden at skulle være på farten og er næppe i stand til at tilpasse sig kravene om konkurrence, fleksibilitet og tilpasningsevne. De oplever sig overflødige og udenfor i højhastighedssamfundet, hvor anerkendelse er noget, man skal gøre sig fortjent til. Konkurrencestatens forandringstempo, der hele tiden skrues i vejret, presser individet og ændrer kravene til det sociale arbejde, der ikke længere skal kompensere mennesket, men mobilisere det til selvstændigt at tage vare på sit eget liv (Høilund & Juul 2015: 143-144). Det kan betyde, at de mest sårbare grupper i samfundet i tiltagende grad bliver ofre for sociale krænkelse, gøres nyttesløse og marginaliseres, hvilket må betragtes som en samfundsmæssig fejludvikling af massiv karakter.

I det følgende afsnit redegøres for endnu en styringstendens – *workfare* – der afspejler ændringer i socialpolitikken såvel som i det sociale arbejde. Det skal blive tydeligt, at beskæftigelsesindsatsen er et område, der i stadig tiltagende grad kendetegnes af en øget ansvarliggørelse samt krav om fleksibilitet, kompetence og selvledelse.

Workfare – fra socialpolitik til beskæftigelsespolitik

Moderniseringen af den offentlige sektor har i høj grad været målrettet beskæftigelsesområdet, og der ses op gennem 1990'erne en udvikling i det politiske perspektiv fra welfare til workfare (Guldager 2011; Torfing 1999). Velfærdsstatens moralske projekt, der ifølge Ove K. Pedersen viste sig at være en illusion, er overtaget af konkurrencestatens nutidige dannelsesprojekt, der vil opdrage sine borgere til beskæftigelse. Forestillingen om livet som arbejde gør, at beskæftigelsespolitikken sammen med den aktive arbejdsmarkedspolitik i stigende grad er på vej til at udgøre en logistik bestående af incitamenter, der tilskynder til at arbejde og sætter grænser for lysten (egennyttens) til ikke at arbejde. Tilblivelsen af den aktive arbejdsmarkedspolitik og beskæftigelsespolitikken kan på den baggrund relateres til den rationelle pædagogiks logistik, hvor beskæftigelsespolitikken institutioner har som formål at skabe lige muligheder ved at fjerne barrierer for at arbejde samt kontrollere, om den enkelte faktisk arbejder eller forbereder sig til det (Pedersen 2011: 198-199). Det er min påstand, at arbejdskravet – der skal binde individerne i konkurrencestaten sammen og give del i fællesskabet – kan iagttages som en neoliberal styringsstrategi, der medfører et brud med den hidtidige socialpolitik, der nu flyttes over i beskæftigelsespolitikken.

Afsnittet er bygget op omkring to dele. Første del opridser i korte træk socialpolitikken og beskæftigelsespolitikken udvikling i et historisk lys. I anden del diskuteres det, hvilken betydning den politiske udvikling på beskæftigelsesområdet får for det sociale arbejdes vilkår.

Fra socialpolitik til beskæftigelses politik

I 1990'erne sker der et skifte i beskæftigelsespolitikken, der kommer til at ændre den hidtidige socialpolitik. Tidligere tiders fokus på at sikre den enkeltes indkomst og levevilkår forskydes nu af en ny vægtlægning, der gennem en reduktion og stramning af ydelser skal skabe incitamenter til at arbejde. Baggrunden for dette brud eller skifte kan ledes tilbage til 1970'erne og 1980'erne, hvor den økonomiske krise – som det fremgår af specialets første analysedel – indvarsler en ny politik såvel som økonomi. Jf. økonom og velfærdsforsker Henrik Herløv Lund (2012) rulles den statslige regulering og velfærdsstaten tilbage af en neoliberalistisk rehabilitering af markedet som en styrende faktor for økonomi, politik og den offentlige sektor. Det er en rehabilitering, der påvirker arbejdsmarkedspolitikken og kommer til at omfatte socialpolitikken, der underordnes kravene om et fleksibelt arbejdsmarked. Således sker der en politisk bevægelse væk fra omfordeling og indkomstsikring mod vægtlægning på incitamenter og foranstaltninger til at få borgerne i arbejde med en stigende betoning af aktivering og arbejdspligt (Lund 2012: 6-7). Der udvikles med andre ord et workfare-spor i beskæftigelsespolitikken.

Ifølge cand.polit. Finn Kenneth Hansen (1999) er en væsentlig grund til, at workfare-tilgangen vinder indpas i arbejdsmarkeds- og socialpolitikken, at den neoliberalistiske ideologi overtages af socialdemokraterne. Det sker først i USA under præsident Bill Clintons gennemførsel af en ny velfærdsreform i 1996. I Storbritannien udbygges den neoliberalistiske tilgang af premierminister Tony Blairs "New Labour", hvorfra den spredte sig til andre europæiske socialdemokratiske partier som en inkorporering af markedstænkningen kaldet "Den tredje vej". 1990'ernes workfarepolitik omformulerer, under indflydelse af "New Labour" tidligere tiders forståelse af ret og pligt, "hvor vægten nu forskydes fra lønarbejdernes rettigheder over imod arbejdsstyrkens pligter – pligt til at være i aktivering og til at søge og fastholde arbejde" (Lund 2012: 9). Hermed sker der en forskydning af velfærdspolitikken forståelse af "ret og pligt" til en neoliberalistisk forståelse. Det er en forståelse, der jf. første analysedel afspejles i konkurrencestatens vægtlægning på tilskyndelser frem for rettigheder (Lund 2012). Fra sidst i 1980'erne og begyndelsen af 1990'erne begynder workfare-strategien – som i en længere periode løber parallelt med bestræbelser på at fastholde de forsikrede arbejdsløses

understøttelsesgrundlag – at vinde frem og fra midten af 1990'erne, får workfare-perspektivet det entydige overtag (Bundesen 2005: 7). Således forkorter arbejdsreformen fra 1994 af flere omgange dagpengeperioden og med aktivloven i 1998 strammes arbejdsmarkedspolitikken yderligere. I 2001 omdøbes Arbejdsministeriet til Beskæftigelsesministeriet og varetagelsen af arbejdsløse kontanthjælpsmodtagere flyttes fra Socialministeriet til Beskæftigelsesministeriet. Det ses hvordan workfare-politikken nu for alvor sætter sig igennem i socialpolitikken. VK-regeringen gennemfører i 2004 matchsystemet, der inddeler kontanthjælpsmodtagere efter arbejdsmarkedsparathed med skærpede sanktioner for ”parate” kontanthjælpsmodtagere. Samtidig bliver refusionssystemet til kommunerne omlagt, så der indføres lavere refusion for ”passiv forsørgelse” og højere for aktivering af de arbejdsmarkedsparate kontanthjælpsmodtagere. Som et led i ”genopretningspolitikken” gennemføres dagpengereformen i 2011 med en halvering af dagpengeperioden fra 4 til 2 år. Parallelt hermed indføres ”tilbagetrækningsreformen” (Lund 2012: 10-11).

Fra welfare til workfare

Social- og beskæftigelsespolitikken udvikling anskueliggør på tydeligste vis nogle af de tendenser og ændrede vilkår, der følger med konkurrencestaten. Ved at følge den politiske udviklingen på området illustreres, at beskæftigelsespolitikken kan forstås som en styringsstrategi, der ved mobilisering af individet, skal indfri accelerationens krav om vækstbetingelser og konkurrencekraft. I relation hertil kan beskæftigelsespolitikken workfare sættes i forbindelse med markedskoncepter som produktivitet og effektivitet. Jacob Torfing (1999) relaterer denne markedsorientering til en neoliberal strategi, der gennem modernisering, øget konkurrence og New Public Management, har til hensigt at skabe brugerinvolvering i den offentlige sektor ud fra et rationale om ”reguleret selv-regulering”. Jeg er af den opfattelse, at workfare-politiske reformer afspejler en værdiforskydning i socialpolitikken, der sætter sine tydelige spor i det sociale arbejde, som nu skal arbejde med på en incitamentstærkning, der kan forringe velfærden for større grupper i samfundet og hindre retfærdige anerkendelsesbetingelser. Således vurderer Henrik Herløv Lund (2012) da også, at udbredelsen af workfare sker på bekostning af welfare til trods for, at reformerne på beskæftigelsesområdet hævder – udover at skulle sikre øget beskæftigelse – at ville bringe grupper uden for arbejdsmarkedet tilbage hertil for på den måde at hjælpe udsatte og sårbare. Imidlertid kan beskæftigelsespolitikken tilskyndelser og pligter anskues som en disciplinering af lønmodtagerne snarere end en skabelse

af konkrete jobmuligheder, og arbejdsmarkedsreformerne kan få store omkostninger for samfundets svageste i form af øget arbejdsløshed og forringede levevilkår for arbejdsmarkedets udstødte, hvis tilgang til sociale ydelser er forringede (Lund 2012: 20; Pedersen 2011).

Jacob Torfing (2004) fremhæver, at det endelige værdiskifte sker med socialreformen i 1998, der udskifter Bistandsloven med Lov om Social Service og Lov om Aktiv Socialpolitik. Den passive hjælp, der jf. første analysedel var fremherskende i 1970'erne og 1980'ernes socialpolitik, erstattes af beskæftigelsespolitikens "aktiv-linje", hvor sociale rettigheder nu betinges af pligten til at arbejde. Med vedtagelsen af Lov om Aktiv Beskæftigelsesindsats i 2003 ses et endeligt brud med den hidtidige sociallovgivnings rammeprægede karakter. Indførelsen af metoder som fx matchkategorisering udtrykker en tendens til detailstyring af jobcentrenes forvaltning, der har til hensigt at skabe et objektivt og ensartet grundlag for vurdering af lediges arbejdsmarkedsparathed (Juul 2010: 325). Det ses nu tydeligt, hvordan socialpolitikens udbygning med beskæftigelsespolitik skaber en bevægelse fra welfare til workfare.

Det centrale spørgsmål er ikke længere, hvordan man sikrer, at folk uden økonomiske afsavn kan gå ud og ind af arbejdsmarkedet (welfare) men snarere, hvordan man kan indrette velfærdssystemerne, så de ledige hurtigst muligt bliver i stand til at vende tilbage til arbejdsmarkedet og bliver dér (workfare). (Torfing 2004: 28).

Ifølge Jørgen Guldager (2011) svækker det ændrede forhold mellem socialpolitik og arbejdsmarkedspolitik rammerne for, at socialt arbejde kan udføres helhedsorienteret. Der er i sig selv intet galt i at arbejde for, at mennesker med sociale problemer kommer i beskæftigelse og bliver selvforsørgende. Problemet opstår, når vi uden hensyn til samspillet mellem den enkeltes mange forhold og faktorer, der har betydning for pågældendes livssituation og mulighed for at få og holde et arbejde, kaster vedkommende rundt mellem aktiveringer og arbejdsprøvninger. I de fleste tilfælde er dette udsigtsløst, fordi der ikke samtidigt arbejdes med øvrige sociale problemer som fx misbrug eller psykisk sygdom, der ofte udgør barrierer for at komme i beskæftigelse. Ifølge Guldager understøttes tendensen af beskæftigelsesområdets nye forvaltningsstruktur, hvor arbejdsløse med andre problemer end arbejdsløshed tilknyttes tre sagsbehandlere, der varetager hhv. beskæftigelsesindsatsen, den økonomiske indsats og en indsats, der tager sig af problemer ud over arbejdsløshed. Guldager skriver:

En sådan forvaltningskultur er nærmest kontraindicerende i forhold til at arbejde helhedsorienteret – i mine øjne hovedløst og stakkels de klienter, der skal forsøge at få

deres liv til at hænge sammen med tre forskellige sagsbehandlere, der hver især har deres forskellige fokus og viden om pågældende. (Guldager 2011: 23).

Det ses hvordan strukturelle vilkår kan komme til at hindre imødekommelse af personlig formåen og begrænsning.

Workfare-politikken fokus på pligt til aktivering og borgerens ressourcer i relation til arbejdsmarkedet – som gradvist erstatter retten til forsørgelse og compensation – afspejler et brud med etiske normer, der nu synes at trænges i baggrunden af samfundsøkonomiske normer. Udviklingen på beskæftigelsesområdet illustrer accelerationens reduceringen af en moralsk samfundsregulering, hvor etiske restriktioner så at sige er minimale. De langtidsledige og grupper med svag eller ingen tilknytning til arbejdsmarkedet presses med Rosas ord til at løbe hurtigere og hurtigere for at gøre sig forhåbninger om, bare at ”blive hvor de er” eller ikke falde helt ud af ræset. ”Kapitalisten kan ikke standse op og hvile sig, stå af ræset og sikre sin position, for han er enten på vej op eller på vej ned” (Rosa 2014: 39). Ifølge Rosa er det en naturlig konsekvens af det konkurrencedrevne accelerationsspil, der fastholder os i det såkaldte tiltagende roterende hamsterhjul. Det senmoderne samfund løser kravet om konkurrence gennem ”tavse tidslige normer” for koordinering, regulering og synkronisering af gensidig afhængighed. Jeg anser beskæftigelsespolitikken økonomiske incitamentsstrukturer og betoningen af pligt som et udtryk for disse normer. Det er normer, der ifølge Rosa bevirker en massiv produktion af skyldssubjekter, fordi vi føler os skyldige over ikke at leve op til forventningerne (Rosa 2014: 87).

Værdiskiftet i socialpolitikken kan få store sociale såvel som økonomiske konsekvenser for samfundets svageste. Nye styringsteknikker indskrænker jobcentrenes og det øvrige sociale arbejdes mulighed for at arbejde med udgangspunkt i den enkelte borgers konkrete situation, hvor standardmetoder kan lede til en instrumentel tilgang, der hindrer hensynet til individuelle forudsætninger og behov. Samtidig er det tænkeligt, at kun de mest ressourcestærke kan begå sig inden for rammerne af et system, der kræver, at borgeren selv adresserer sit behov for hjælp ud fra styringsprincippet selv-regulering (jf. Torfing 1999). En brugerrettet forvaltning, der betoner initiativ og effektivitet, synes at være kontraproduktiv i forhold til de svageste ledige, der til fordel for et ideal om en omkostningseffektiv forvaltning, risikerer at blive tabt. Når det så er sagt, er det vigtigt at betone, at beskæftigelsesrettede indsatser ikke kun kan betragtes som uretfærdige og krænkende. I nogle sammenhænge vil beskæftigelse være vejen til det gode og meningsfulde liv. Imidlertid må vi ikke miste blikket for, at konkurrencestatens indlejrede

bestræbelser på at mobilisere befolkningen afstedkommer socialpatologiske udfordringer for flere sårbare grupper, og det er min opfattelse, at et samfund, der vil binde individerne sammen til et fællesskab gennem beskæftigelse, har store omkostninger. Arbejde er ikke altid lig med det gode liv, for ikke alle kan honorere arbejdskravet, hvor den enkelte gennem sin arbejdssevne skal stå til rådighed for arbejdsmarkedet på markedsbetingelser. Det er min betragtning, at man ved i tiltagende grad at kombinere offentlig forsørgelse med beskæftigelsesindsatser ikke kun øger den økonomiske ulighed, men også den sociale, hvor flere bliver nyttesløse. Jf. Honneth (2006) skaber materielle uligheder ikke kun lidelse i form af materiel fattigdom, men medfører følelser af fx skyld, skam og underlegenhed. I relation hertil hævder Rosa, at et accelereret samfund ”producerer skydige subjekter, nådesløst og uden mulighed for tilgivelse. Vi må betale prisen for alle vores fejl og mangler, og det voksende antal mennesker, der er ekskluderet fra hamsterhjulet på grund af arbejdsløshed, minder os om, hvor høj prisen kan være” (Rosa 2014: 88). Konkurrencestatens workfare-politiske strukturer trækker patologiske linjer efter sig.

I kapitlets næste afsnit redegøres for en tredje og sidste tendens – *evidens* – der anskues som endnu et eksempel på en governmentalitypræget styringsteknik. Det er min hensigt at vise, hvordan evidensfokusering kan medføre standardmetoder, der snarere fordrer en instrumentel end kontekstafhængig praksis.

Evidens – en standardisering af det sociale arbejde

Med henvisning til fremstillingens analytiske betragtninger frem til nu argumenterer jeg for, at der gennem konkurrencestatens politiske målsætninger produceres en række diskurser, som indvirker på det sociale arbejde, der i tiltagende grad præges af styrende indsatser som resultatmål, standardmetoder og regulering. Den *teknologiske acceleration* viser sine tydelige indlejringer i det senmoderne sociale arbejde, hvor nye former for organisation, administration og styring kan iagttages som formålsstyret acceleration, der har til hensigt at effektivisere og optimere arbejdet, så de enkelte sager og processer går hurtigere. Konkret udmønter den tilsigtede tempoforøgelse sig i ændrede metoder og teknikker. I dette lys er interessen for evidensbaseret af det sociale arbejde steget. Søren Juul (2010) taler om en evidensbevægelse, der i nogen grad har samlet forskere, politikere og administrative ledere i bestræbelserne på at opbygge sikker viden om, hvad der virker og ikke virker. Det har medført en stærk metodefokusering, hvis målsætning er at finde standardmetoder, der skal sikre gode resultater. Her kæder jeg evidens til evalueringsforskningen, som forenklet sagt handler om målinger af

effekt, der betragtes som en forudsætning for effektiv ressourceudnyttelse. Det er min antagelse, at øgningen af evidensbaserede metoder kan vanskeliggøre og i nogle tilfælde ligefrem hindre, at det sociale arbejde baseres på normer for retfærdighed og anerkendelse af den enkelte.

Afsnittet er bygget op omkring to dele. Første del redegør i korte træk for evidensbegrebet. Anden del analyserer og diskuterer, hvilken betydning evidensbaseret har for det sociale arbejdes normative betingelser.

Evidensbegrebet

Evidensbaseret repræsenterer målet om en praksis lagt an på standardiserede tilgange, der er uafhængige af subjektive faktorer. Kerneelementet i evidens er at opnå videnskabelig sikkerhed om interventioners positive, negative eller neutrale virkninger. Rationalet er at sikre mod spild af økonomiske ressourcer såvel som at sikre, at brugerrettede teknikker indfrier de ønskede resultater. I de fleste sammenhænge anvendes begrebet evidensbaseret om en praksis, der refererer til resultater fra systematiske review. Ved at basere reviewene på kontrollerede eksperimenter søger man at sikre, at kun den angivne intervention forklarer den opnåede effekt. Idealet er at undersøge effekter, der kan måles objektivt, og som ikke påvirkes af aktørernes holdninger. Selve evidensbegrebet er et omdiskuteret begreb, der rummer forskellige forståelser og angribes fra adskillige vinkler. Således er der i forskningsverdenen stor uenighed om hvilken type forskning, der tæller som evidens (Høgsbro 2013: 119-121; Skytte 2013: 39). I denne kontekst er det imidlertid af mindre betydning at redegøre for og diskutere selve den forskningsmæssige tilgang. Derimod er det interessant at begribe begrebet fra en sociologisk vinkel. Olaf Rieper og Hanne Foss Hansen (Høgsbro 2013) mener, at der har dannet sig en bevægelse omkring evidensbegrebet, som de benævner ”evidensbevægelsen”. Det er en social bevægelse, der i en sociologisk optik omfatter ændringer i både videnskabsteoretiske paradigmer, politiske referencerammer, styringsteknologier og institutionelle strukturer.

Evidensbaseret af det sociale arbejde

Som det fremgår af fjerde kapitels afsnit om socialt arbejde i konkurrencestaten, er det sociale arbejdes metodefrihed i tiltagende grad erstattet af ensrettende metodekoncepter, hvor krav om dokumentation og standardmetoder vidner om en effektivisering, der gerne trækker på evidensbaserede tilgange. Evidensbaseret viden er et omdiskuteret emne i socialt arbejde, fordi

det ofte indebærer en række vanskeligheder og dilemmaer at producere såvel som at anvende den. Samtidig hersker der stor mistillid til, hvorvidt evidensbevægelsens forfægtelse af en metodeideologi tillader individuelle faglige vurderinger i det konkrete arbejde med at løse sociale problemer (Juul 2010: 316; Skytte 2013: 39). Yderligere kan evidensstækningen iagttages som en del af et bredere neoliberalt forsøg på at ændre dømmekraftformerne, der skaber en ændret praksis i det sociale arbejde (Høilund og Juul 2015). Den følgende problematisering af en evidensbaseret udvikling er ikke en egentlig kritik af at ville udvikle evidens for socialt arbejdes metoder. Jeg mener, det er af stor betydning at vide, hvad der virker og ikke virker. Det er imidlertid min opfattelse, at evidensbevægelsens slagne metodevej ofte lover mere, end den kan holde (Juul 2010: 316; Skytte 2013: 39).

Jeg anskuer fremvæksten af evidensbaseret styringsstrategi, der har til hensigt at måle effekter og udvælge indsatser for at bestemme hvilke ydelser, der tilbydes. Det er min overbevisning, at man ved kontrol af forskningen og den deraf følgende praksis søger at effektivisere og økonomisere arbejdet i den offentlige sektor. Disse betragtninger bakkes op af Høilund og Juul (2015) der taler om, at væksten i evalueringer, akkrediteringer og jagten på evidensbaseret viden i det sociale arbejde må forstås i lyset af den politiske styringspraksis, hvor magt og viden er uløseligt forbundet. Det drejer sig om magten til at definere virkeligheden og få borgerne til at agere i overensstemmelse med fremherskende ”sandheder” samt at få de professionelle til at agere ud fra den bedste viden og praksis. Resultat- og kontraktstyring, der til dels har erstattet tidligere styringsformer, afføder et behov for sikre målinger af det sociale arbejdes effekt. Det er en forudsætning at kende til, hvad der virker og ikke virker for at opnå vækst og konkurrencekraft. Således påvirker politisk ændrede normer i konkurrencestaten dømmekraften og magtformerne i de sociale institutioner, hvilket i flere tilfælde hindrer hensynet til den udsattes egne forestillinger om et godt og meningsfyldt liv. ”Metoden ”overruler” tendentielt hensynet til den enkelte og foreskriver en bestemt handling helt afkoblet fra situationens fortrolighedskundskab og den enkeltes livshistorie” (Høilund & Juul 2015: 148). I den forbindelse hævder Høilund og Juul (2015), at jagten på evidensbaserede standardmetoder kan ses som et symptom på etikkens tabshistorie.

Kjeld Høgsbro (2013) stiller spørgsmål ved evidensbaserings dekobling af subjektive elementer i det institutionelle samspil mellem professionelle og brugere. Evidens – som en aktuell styringsfilosofi – efterspørger indicier for den bedste praksis, der er uafhængige af praktikerens personlige vurderinger. Det kan betyde, at ”brugeren får lagt sit problem uden for sig selv som en funktionsnedsættelse, vedkommende ikke har noget forhold til, og de professionelle får lagt deres assistance uden for sig selv som en intervention, der kunne gennemføres af enhver anden”

(Høgsbro, 2013: 121). Høgsbro mener, det er nødvendigt at interessere sig for de barrierer, der findes i det sociale arbejdes institutionelle magtstrukturer ved at fokusere på den konkrete kontekst og ikke kun på ensrettede metoder. Gennemsnitlige resultater kan være vejledende for praksis, hvor metoder og teknikker kan inspirere og bidrage til kritiske overvejelser, hvis disse kombineres med erfaringer, teoretiske diskussioner og forståelse for betydningen af individuelle forhold i den konkrete kontekst (Høgsbro 2013: 127). I relation til specialets normativ må den faglige dømmekraft altid vedgå at være kontekstafhængig. Hvis socialarbejderen undlader eller forhindres i at inddrage subjektive vurderinger, men kun tilgår situationen ud fra på forhånd givne standardmetoder, kan det føre til en praksis, der er blind for individuelle forhold og behov. Virkeligheden er som regel kompleks, og det sociale arbejde kræver derfor ikke kun fagligt men også etisk funderede professionspraktikere, der snarere anvender ensrettede metoder som ”vejledende” frem for absolutte sandheder.

Tilliden til, at evidensbaserede tilgange kan skabe et sikkert vidensgrundlag for udviklingen af socialt arbejde, kan ifølge Marianne Skytte (2013) vidne om, at sociale problemer betragtes som empiriske fænomener, der kan begribes, måles og vejes på samme måde som indsatserne i forhold til problemerne.

Det særegne ved evidensdiskussionen i socialt arbejde er, at den primært vedrører arbejdets løsningskategorier og ikke diagnosekategorier. ”What works” er et spørgsmål om at videnskabsfundere interventionerne, men ikke problembedømmelsen og heller ikke den såkaldte ”middle game” i professionelt arbejde, der består i at sammenknytte den rette diagnose med den rette behandling. (Egelund 2011, citeret i Skytte 2013: 39)

Denne vægtlægning, der i mange henseender bevirker et manglende fokus på faglige vurderinger samt matchning af problem og indsats, giver anledning til en række patologiske udfordringer i forbindelse med en evidensbaseret udvikling af det sociale arbejde. Skytte påpeger ”det principielle værdivalg”, der altid indgår i socialt arbejdes praksis. ”At en forskningsoversigt kan vise, at en bestemt indsats har positive effekter, er ikke i sig selv tilstrækkelig grund til, at denne type indsats bør foretrækkes, vælges eller iværksættes” (Skytte 2013: 40). Forskning kan ikke stå alene, da den aldrig vil kunne tilbyde sikre prognostiske udsagn om enkeltindviders fremtid. Socialarbejderen må derfor kunne integrere sin metodepraksis med et værdivalg. Det forudsætter, at socialarbejderen har mulighed for at arbejde fleksibelt og dialogisk i forhold til det enkelte menneske (Skytte 2013: 39-41).

Evidensbevægelsen får i en sociologisk optik omfattende betydning for institutionelle strukturer og aktuelle styringsformer i det sociale arbejde. Konkurrencestatens ideologi og politik har ledt til gennemgribende forandringer af arbejdets metoder og teknikker, som medvirker til, at den enkeltes ønsker og forestillinger om et meningsfyldt liv bliver underordnet og erstattes af mentalitetsstyrende praksisser, der har til formål at skabe bestemte subjekter og definere bestemte handlemåder. Således bidrager evidensbaserede metoder til en styring og kontrol af arbejdet og medarbejderen, der ikke efterlader plads til det faglige skøn og et ”ansigt til ansigt møde”. Det er min opfattelse, at en praksis, der forstår sociale problemer som empiriske fænomener, og derfor dekoobler subjektive elementer og individuelle forhold, kan medføre en række patologiske følger for det enkelte individ. Uden et hensyn til subjektive faktorer er der risiko for, at etiske normer udelukkes i mødet mellem bruger og professionel, hvor den sociale praksis bliver en instrumentel praksis, der løsriver sig fra sin kontekstafhængighed. Der er grund til at tro, at en praksis lagt an på evidens kan medvirke til undertrykkelse af menneskelig opblomstring. Dog er forskning, metodefokusering og evidens ikke kun en uetisk praksis, der fører til fejludviklinger af det sociale arbejde. Tværtimod. Som jeg flere gange har præciseret, er det vigtigt at have kendskab til, hvad der virker, ligesom det er vigtigt fortsat at interessere sig for en konstruktiv udvikling af det sociale arbejdes såvel teori som praksisfelt.

Hvis det samfundskritiske element skal styrkes, er der behov for, at socialt arbejdes kundskaber og forskning diskuteres ud fra en eksplicit målsætning om at levere viden, der stræber efter at belyse mulighederne for forandring af de sociale vilkår, som rammer nogle borgere hårdere end andre. (Skytte 2013: 44).

Imidlertid er det afgørende at forholde sig til, hvilken viden der søges, og hvordan forholdet er mellem denne og praksis. Det er min klare opfattelse, at det er i fraværet af en reflekterende metodetilgang og ved nærværet af rigide metodestandarder, at evidens kan komme til at bidrage til en uetisk social praksis. Derfor kan Høilund og Juuls udsagn om, at jagten på evidensbaserede metoder kan ses som et symptom på etikkens tabshistorie, synes lige voldsom nok. Det til trods er der en stor risiko for, at evidensbevægelsen hindrer anerkendelsen af den enkeltes særegenhed.

Opsamling – kritiske betragtninger

Mit anliggende i ovenstående analyse har ikke været en fyldestgørende gennemgang af historiske udviklingsforløb, teoretiske begreber og metodiske tilgange. Mit ærinde har i stedet været at reflektere over og illustrere, hvordan (ny)brud og samfundspolitiske udviklinger kan betragtes som tendenser i det sociale arbejde, der i lyset af mit normative ideal ændrer de etiske vilkår for såvel individerne som institutionerne.

Som årene er gået, har moderniseringen af den offentlige sektor til stadighed medført stigende krav om mere dokumentation, snævrere resultatkontrakter, evalueringer og jagt på effektivitetsgevinster i den offentlige sektor og administration. Alle New Public Managements ideer har været bragt i spil. I relation hertil begribes de governmentality-prægede styringstendenser som et konkret udtryk for accelerationen og konkurrencestatens indlejrede vilkår i det sociale arbejde. Tendenserne er eksempler på metoder og teknikker, der skal skabe bestemte individer og forme udsatte borgeres adfærd og selvopfattelse, så de kan komme til at agere som selvansvarlige borgere, der er arbejdsomme og effektive. Samtidig må styringen af det sociale arbejde begribes som en styring af socialarbejderens praksis, faglighed og handlerum. Høilund og Juul (2015) hævder, at der er tale om en slags mistillid til embedsmændenes faglighed og gode vilje, der har bevirket, at den institutionelle stabilitet og muligheden for på hensigtsmæssig vis at løse komplekse sagområder er svækket (Høilund & Juul 2015: 157-158). Jeg er ikke entydigt enig i, at de styrende indsatser primært er et udtryk for mistillid til embedsmændene, men vurderer, at der snarere er tale om en styring af embedsmandens egne interesser gennem fx teorien om principal og agent, der skal sikre, at principalen (politikeren) kan styre agenten (embedsmanden) gennem incitamenter og tilsyn. I dag varetager embedsmændene funktioner, som politisk valgte tidligere havde ansvaret for. Samtidigt har de offentlige ledere fået et større råderum til selvstændigt at prioritere deres opgaveløsning. På den baggrund kan konkurrencestatens administrative-politiske beslutningsproces karakteriseres som et flydende styre (Pedersen 2011: 259-261). Lederen har ansvaret, men søges styret til at gøre, som politikerne ønsker. Jeg finder derfor, at de indlejrede styringsteknikker og effektivitetsøvelser, der relaterer sig til neoliberal tækning, handler om politikernes indflydelse og magt samt økonomiske normer, snarere end en decideret mistillid til embedsmændenes faglighed og gode viljer. Imidlertid ændrer det ikke på den fejludvikling, at den institutionelle stabilitet og muligheden for på hensigtsmæssig vis at løse komplekse sagområder er svækket. Det har patologiske implikationer, at konkurrencestatens organisering – der i høj grad hviler på markedsprincipper, der ikke anerkender etisk normative idealer – skal gøre forvaltningen mest mulig effektiv.

Det er ikke mange år siden, at det sociale arbejde overordnet set havde til hensigt at bedre livskvaliteten for den enkelte og målrettet arbejde for at sikre lighed og lige adgang til fællesskabet og velfærdsstatens ydelser. Den institutionelle praksis, der havde et humanistisk og samfundsvidenskabeligt udspring, var optaget af social retfærdighed og gav plads til den enkeltes ide om det gode liv. I dag ses i langt højere grad et fokus på, hvad der har effekt og økonomisk bedst kan betale sig. Menneskesynet og synet på individet i fællesskabet ændrer sig i takt med konkurrence- og accelerationsparadigmets fremmarch. Det ændrer betingelserne for den enkelte og ændrer også betingelser for individet og fællesskabet – den opportunistiske person er et individualiseret individ. Således er det nutidige sociale arbejde præget af et sandhedsregime, der gennem politisk magt og styring giver det opportunistiske menneske et fortrin, mens det risikerer at overlade det sårbare menneske til sig selv. Det må siges at være en patologisk udvikling af dimensioner – realisering af det gode liv er ikke længere en mulighed for alle. Konkurrencestatens markedsprincipper og økonomiske normer efterlader ringe eller ingen plads til fokus på det gode liv, individuelle perspektiver og lige muligheder i det sociale arbejde. De politiske magtstrukturer og den dertilhørende governmetallisering vanskeliggør, at arbejdet kan bygge på et etisk artikuleret udgangspunkt, hvilket udfordrer betingelserne for et menneskeligt og retfærdigt socialt arbejde (Høilund & Juul 2015; Jensen et al. 2013).

Det er min opfattelse, at konkurrencestatens patologiske styringsstrategier kan iagttages i sammenhæng med et accelererende hastighedsregime. Accelerationens indlejring i det sociale arbejde kan anskues ud fra strukturelt betingede forhold i konkurrencestaten og en række heraf afledte styringsrationaler, der skal besvare samfundets tidshunger og stigende problem med knappe tidsressourcer samt sikre statens konkurrence. Ved en blotlægning af udviklingstræk i samfundet, er ændrede betingelser for individet og det sociale arbejde trådt frem. Accelerationens kræfter udløser nye sociale interaktionsmønstre og nye former for subjektivitet. Der ses en transformation af den måde, mennesker er stillet og orienterer sig i verden. Samtidig ses der en transformation af det socialfaglige arbejde, hvor nye metoder og teknikker ændrer vilkårene for det konkrete arbejde, og man får en fornemmelse af, at den politiske kultur og forskellige tidslige styringsrationaler, der kan analyseres og forstås i sammenhæng med den sociale acceleration, hindrer muligheden for realisering af det gode liv. Det vil jeg uddybe i næste afsnit, der er dette kapitels sidste, og kan læses som en opsamlende konklusion på nærværende og foregående analysekapitel. Der er tale om en række teoretiske og analytiske betragtninger, der har et konkluderende sigte. I kapitel 6, der er tredje og sidste analysedel, udmunder samtidsdiagnosen i en analyse og diskussion af muligheden for at tænke og handle

anderledes. Med hjælp fra diakonien styrkes mit kritiske afsæt og det analyseres, hvordan etiske normer og idealer (igen) kan komme til at gøre sig gældende i socialt arbejde.

Det sociale arbejde i konkurrencestatens tjeneste

Ved hjælp af Ove K. Pedersens begreber og analyseramme har jeg illustreret, at den politiske kultur, der ændrer samfundet, staten, individet og fællesskabet, spiller en afgørende rolle for forståelsen af normative forandringer i samtidigt socialt arbejde. Omvæltninger i samfundet og det sociale livs sammensætning – der medfører ændringer i det sociale arbejde og for det enkelte individ – forstås her i sammenhæng med den udvikling, der følges fra velfærdsstat til konkurrencestat. Det er en udvikling, der reflekterer accelerationen og konkurrencens moderniseringsprocesser. Høilund og Juul (2015) udlægger de samfundsmæssige og institutionelle forandringer på følgende måde:

Således hænger dømmekraften i velfærdsinstitutionerne sammen med overordnede politiske styreformer og forandringer i den politiske kultur. Mere generelt formuleret hænger den sammen med en neoliberal ideologi og politik, der har ført til grundlæggende forandringer af statens rationaler, forandringer, der er blevet betegnet som en bevægelse fra velfærdsstat til konkurrencestat. (Høilund & Juul 2015: 148-147)

I et accelererende konkurrencesamfund – der hviler på teorier om institutionelle forudsætninger for menneskelig handling, søger at mobilisere befolkningen til deltagelse i den globale konkurrence samt gøre den enkelte ansvarlig for eget liv – ændres det sociale arbejde. Således befinder det sociale arbejde sig i dag i et spændingsfelt mellem selvstændig faglighed og politisk styring. I det følgende skal jeg forholde mig til accelerationen som en altgennemtrængende magt, der skaber ustabilitet og kan forstås som årsag til normative forandringer.

Rosa (2014) mener, at de sociale institutioners og praksissers stabilitet kan fungere som målestok for *acceleration af social forandring*. Med støtte fra skribenter som Zygmunt Bauman, Ulrich Beck og Anthony Giddens fremsætter han den tese, som er afsæt for hele hans essay, at den ”institutionelle stabilitet” er aftagende i det senmoderne samfund. Således er det da også blevet klart ved at følge accelerationen og konkurrencestatens logikker ind i det sociale arbejde, at samfundets institutioner undergår hastige sociale forandringer, der bevirker, at de sociale institutioner er blevet mere ustabile. Den kritiske teori fastholder, at strukturer, institutioner og

handlinger danner sociale formationer. Det er blevet tydeligt, at formationer som identitetsdannelsen, den politiske kultur og samfundets evindelige konkurrencelogik sætter sig igennem i det sociale arbejde som uundgåelige konsekvenser af en løbende accelerationsproces, arbejdets praksis umuligt kan unddrage sig. Accelerationen af social forandring, der ses som en stigende acceleration af selve samfundets forandringstempo, forandrer de sociale relationsdannelser, handlemåder og praksisviden. Således kan samtidsdiagnosens identificerede udviklings- og brudlinjer betragtes som et produkt af accelerationsprocesser af samfundet. Det ses, hvordan den sociale accelerations strikte tidsregime, der sætter sig igennem i en senmoderne konkurrencestat, gennemsyrrer det sociale arbejde og er styrende for integreringen af nye mål, metoder og teknikker. Det bliver åbenlyst, at det senmoderne samfund og dermed det sociale arbejde ikke reguleres og koordineres efter eksplicit normative regler, men ud fra tidslige og økonomiske normers normative kraft (Rosa 2014: 22-25, 61-63). Accelerationen optræder som en tilsyneladende altgennemtrængende magt, der – i kraft af kontinuerlige forandringer af det sociale arbejdes mål, metoder og praksis – medfører aftagende stabilitet.

Rosa (2014) fremfører, at accelerationen påvirker alle dele af vores liv og tilværelse, hvor moderne mennesker føler sig pressede og underlagt et enormt tidspres. I den sammenhæng taler Rosa om accelerationen som en totalitær magt i det moderne samfund, som a) udøver et pres på subjekters viljer og handlinger, b) er uundgåelig idet alle subjekter er påvirket af den, c) er altgennemtrængende, idet den ikke indskrænker sig til enkelte områder af samfundslivet, men omfatter alle aspekter af det og d) er vanskelig eller nærmest umulig at kritisere. Den sociale acceleration transformerer de sociale betingelser i samfundet, og der er næppe et domæne af samfundslivet, der forbliver uberørt af det totalitære ”hastighedsregime”, der byder både individet, fællesskabet og samfundets institutioner at underkaste sig. Dens pres udøves ved at påføre den enkelte konstant frygt for ikke at leve op til uafbrudte krav og derfor blive ekskluderet fra rotteræset. Eller for de arbejdsløse eller syges vedkommende, at de aldrig vil være i stand til at indhente dem, der er foran i ræset, idet de på grund af deres situation allerede er sakket agterud (Rosa 2014: 71-72).

Høilund og Juul (2015) mener, at dette pres på individet hænger sammen med, at accelerationen fremtræder som et nødvendigt princip, den enkelte må underordne sig. Højhastighedssamfundet fører derfor ikke til kritik, men til en følelse af skam hos dem, der ikke kan følge med. De vurderer, at ”sådanne følelser understøttes af konkurrencestatens social- og sundhedspolitik, der i bestræbelsen på at gøre samfundet mere konkurrencedygtigt gør passiv forsørgelse til en skammelig tilstand, som skal imødegås med incitament og sanktioner” (Høilund & Juul 2015: 146). Konkurrencestatens ændrede krav sætter således spor i det sociale

arbejde, hvor omsorgen for det svage liv afløses af en fremadrettet handleorientering, som man fx ser det gennem beskæftigelsesindsatsen. Målet for konkurrencestatens sociale arbejde er at få borgerne til at bevæge sig, tage ansvar og rette blikket mod de muligheder, der byder sig på markedet. Den udsatte skal styres til at blive et aktivt, initiativrigt og funktionsdueligt individ, der er i stand til at realisere sig selv i en tilværelse, hvor forandringstempoet hele tiden øges. Socialpolitikken nødvendiggør en hele tiden skærpet orientering mod handling, hvor accelerationens gennemtrængende elementer som effektivitet og konkurrence optræder som styrende og fremadskridende processer i arbejdet. Det strider mod det sociale arbejdes helhedssyn og idealet om anerkendelse (Høilund & Juul 2015: 144-146).

Samtidsdiagnosens to første analysedele har tydeliggjort, at det er svært at trænge igennem med et etisk artikuleret normativ, hvor politiske styringsrationaler afslører accelerationen og konkurrencens dikterende krav og rammer for den sociale praksis. Det er min opfattelse, at samfundsforandringerne i tiltagende grad vil skabe udviklinger, der kan forårsage menneskelig lidelse og ulykkelighed, hvis der ikke opstilles en kritik og et alternativt normativt funderet fundament til accelerationen og konkurrencens underliggende strukturelle udviklingslogik. Senmodernitetens forandringstempo gør os famlende og flakkende, og det er ikke utænkeligt, at det sociale arbejde i tiltagende grad vil rammes af inert, hvis der ikke etableres en kritisk (mod)bevægelse (Rosa 2014: 56). Det største og også mest skæbnesvangre brud med velfærdsstaten er – efter min bedste overbevisning – konkurrencestatens ændrede menneskesyn. Underordningen under den samfundsøkonomiske forestilling om den opportunistiske personlighed ændrer fuldstændig det sociale arbejdes mål og middel, og vi er i disse år vidner til nye grupper af fattige og marginaliserede i vores samfund. Værdikampen har indtaget en ny position, hvor normer og etik for menneskelighed er fortrængt af konkurrencens forvredne incitamentsstrukturer og en stadig jagt på effektivisering og tidsbesparelse.

Sammenfatning af første del

Frem til nu har jeg beskæftiget mig med negationen og fraværet af retfærdighed og menneskelighed i det sociale arbejde. Det har været intentionen og håbet, at den kritiske samtidsdiagnose vil bidrage til en bevidstgørelse og synliggørelse af styringsrationaler, der sætter sig igennem som sociale patologier i samfundet samt påpege, hvordan patologierne optræder som strukturelle indlejringer, der genkendes som fejludviklinger i det sociale arbejde. Samtidsdiagnosen illustrerer, at socialt arbejde til alle tider indgår i sin samfundsmæssige sammenhæng på den givne samtids præmisser, hvor den politiske kultur i tiltagende grad styrer og definerer udviklingen af fagets videns- og praksisfelt. Det er anskueliggjort, at det sociale arbejde er spændt ud imellem individ og fællesskab. Mellem etiske normer der på den ene side søger at beskytte det enkelte menneske og økonomiske normer, der på den anden side søger at mobilisere og ansvarliggøre den enkelte.

Det synes plausibelt at fastholde, at samfundets sociale institutioner og det konkrete sociale arbejde – hvis arbejdet skal kendetegnes af retfærdighed og menneskelighed – både som socialvidenskab og socialfaglig praksis, må interessere sig for, hvad det er for et samfund, vi skal have og hvordan samfundsmæssig ansvarlighed og gensidig menneskelig omsorg opbygges og fremmes. Samtidig er det tydeligt, at der i konkurrencestaten – hvis samfundsideologi bæres af konkurrence og økonomisme – sker en tiltagende forskydning mellem etiske normer, der ikke kan gøre sig gældende i konkurrencen med fremherskende økonomiske og politiske normer. Det sociale arbejde, der almindeligvis er underlagt den politiske kultur, er i tiltagende grad nødt til at indlade sig på samfundets præmisser, og det lader sig derfor kun vanskeligt gøre, at betragte det enkelte menneske som et mål i sig selv i en stat, der anskuer mennesket som et produktionsmål, hvis værdi virkeliggøres i kraft af dets evner og arbejdsduelighed. Ligeledes lader compensation og beskyttelse af befolkningen sig ikke gøre inden for rammerne af en stat, der vil mobilisere dens befolkning til deltagelse i den globale konkurrence. Diagnosen er tydelig og klar – der er behov for en ny vej! Mindre tydeligt er det, hvordan der skabes og etableres strukturer, der giver afsæt for en ny eller anden vej. Måske er der behov for nye indsatser og aktører i det sociale arbejde? I den sammenhæng vil jeg gerne pege på det kirkelige sociale arbejde som én mulig vej at gå.

”Der er brug for, at den teologiske og diakonale stemme igen bliver hørt i ledelsen af det danske samfund. Vi er nødt til at supplere en økonomisk tænkning med en teologisk tænkning, og det udfordrer teologien til igen at vedkende sig en rolle som en offentlig sag, der har en lang tradition for at kunne bidrage til debatten om menneskesyn, samfundssyn og skolesyn, med udgangspunkt i tanken om, at et godt samfund kendes på, hvordan det behandler de svageste og fattigste i blandt os.”

Lodberg & Thorsen 2014: 21

Kapitel 6

Analyse III

Et kritisk korrektiv med emancipatoriske muligheder

Kirkeligt socialt arbejde har diakonien som sit dannelsesparadigme. Diakonien udtrykker sig gennem forskellige praksisformer, der har det til fælles, at de retter sig mod "mennesker i nød". Det vil imidlertid være for snævert at begrænse diakonibegrebet til kun at omhandle kirkeligt socialt arbejde. På baggrund af ordets oprindelige betydning og dets brug gennem kirkens historie kan flere ting iagttages, og diakonien må forstås i en bredere forstand. Således er det ud fra en teologisk forståelse vigtigt at betone, at diakoniens begrundelse og udgangspunkt er det kristne menneskesyn, kristentroen og dennes fællesskab. Diakonien er optaget af hvilke normer og strukturer, der fremmer retfærdighed og menneskeværd. I bevægelsen mod konkurrencestat, hvor et opportunistisk menneskesyn har vundet frem, synes det relevant at forholde sig til, om det kirkelige sociale arbejde har potentiale til at være en modkultur til samfundstækningen – et kritisk korrektiv. Af særlig interesse er det, om diakonien kan påvirke menneske- og samfundssynet og hvordan, den kan bidrage til et etisk funderet socialt arbejde.

Ved en kritisk teoretisk tilgang har samtidsdiagnosen vist, at flere udviklingstræk i samfundet leder til patologiske fejludviklinger, hvor normative kriterier for værdighed og anerkendelse hindres af accelerationen og konkurrencens magt- og sandhedsregimer. Behovet for at etablere strukturer og tilgange, der kan bidrage til menneskelig frigørelse, er tydelig. Som det er fremgået af specialets problemfelt, er diakonien optaget af, hvilke normer og strukturer der fremmer retfærdighed og menneskeværd. Denne tredje og sidste analysedel har til hensigt at illustrere, hvordan diakonien kan bidrage til at styrke et etisk funderet normativt ideal, så der – som et korrektiv til samfundets moralske forfald – etableres mulighed for social forandring. Vil man forstå, hvad kirkeligt socialt arbejde er, dets forudsætning og hvordan det kan se ud i dag, må man kende arbejdets grundlag gennem diakoniens historie, begrundelse og motivation. "Diakonien hviler her på nogle teologiske forudsætninger, der henter sit indhold fra de bibelske

skrifter, diakonihistoriens lange tradition, trosmæssige, etiske og filosofiske overvejelser, som teologien har tumlet med i århundreder” (Lodberg & Thorsen 2014: 20). Gennem diakoniens historie, etik og teologi studeres det, hvordan diakonien kan bidrage til at styrke menneskesynet og det sociale arbejdes praksis.

Kapitlets første del, der redegør for diakoniens opkomst og begrundelse, danner grundlag for kapitlets anden del, hvor jeg diskuterer og reflekterer over diakoniens mulighed for at være et kritisk korrektiv til konkurrencestatens normative og patologiske indlejringer i det sociale arbejde.

Diakoniens opkomst og begrundelse

Ordet diakoni er græsk og oversættes på dansk til tjeneste. For at udfolde begrebet kan ord som næstekærlighed, omsorg og solidaritet tilføjes. I en dansk kontekst forstås diakoni typisk som omsorg for mennesker i social nød. Imidlertid er det vigtige ikke, om navnet, der bruges, er diakoni, men det som bliver gjort. Diakoni omhandler altid handling og aldrig kun ord. Diakonien henter inspiration fra Bibelens fortællinger om, hvordan personen Jesus møder mennesker, og kan betragtes som et dannelsesparadigme inspireret af de bibelske tekster og deres virkningshistorie. Afsættet er det kristne menneskesyn (Pedersen 2014; Nordstokke & Stubkjær 2005). I relation til diakonibegrebet rejser der sig indledningsvis en række spørgsmål, for hvordan viser diakonien sig, og hvordan adskiller den sig fra alment socialt arbejde, hvor lighederne er iøjnefaldende? Udtrykkes forskellen kun ved motivation, identitet og vision, eller har diakonien et særegent praktisk udtryk? Vil man forstå, hvad diakoni er – dens forudsætning, egenart og nutidige identitet – må man kende diakoniens grundlag i sin fortid og nutid. For at blive klogere på diakoniens teori- såvel som praksisfelt, skal jeg derfor i det følgende se nærmere på dens opkomst og begrundelse. Afsættet må nødvendigvis være teologisk, idet diakonibegrebet henter sin begrundelse og afspejler sin opkomst i den kristne livstydning.

Diakoniens opkomst – et historisk rids

I Bibelens Det Nye Testamente kan vi læse om de første diakoner og om en diakoni forankret i oldkirkens menighedsliv. De enkelte menigheders fællesskab var præget af indbyrdes omsorg, og oldkirken var kendetegnet ved at løse konkrete omsorgsopgaver virkeliggjort gennem *menighedsdiakoni*. Med den konstantinske religionspolitik, der først tillader og siden gør

kristendommen til den eneste tilladte religion og ved Rigskirkens tilblivelse, strømmer folkemasserne ind i kirken, og diakoniens organisering ændres i retning af en *institutionsdiakoni*. Således oprettes i 400-årene forskellige diakonale institutioner, og oldkirkens diakoni præges nu af den dobbelthed, der lige siden har kendetegnet diakonien: ”Dels en menighedsdiakoni, hvor diakonien øves med udgangspunkt i den enkelte menighed, og dels en institutionsdiakoni, hvor diakonien udøves på særlige institutioner, ledet af diakoner og andre medarbejdere, som har deres baggrund i den kristne kirke” (Nissen 2001: 8). I 500-årene bryder det benediktinske munkevæsen frem, og klostrene bliver diakonale og sociale hjælpecentre, som gennem middelalderen udgør den eneste social- og sygehjælp, der er berettiget alle uanset rang og stand. Der opstår gradvis specielle hospitalsordener – hospitalitter – som opretter egentlige sygehuse. Som en følge heraf aftager menighedsdiakoniens betydning, og kirkens diakonale omsorg henlægges til særlige institutioner og varetages af forskellige munkeordner og broderskaber (Nissen 2001: 8).

Reformationens gennemførelse i Danmark i 1536 medvirker til en gennemgribende ændring af kirkens diakoni. Overgangen fra katolicisme til den lutherske tro betyder, at tiggermunkeordenernes klostre ikke længere er til rådighed for befolkningen, hvilket kræver en nyordning af syge- og socialvæsenet. Således forordnes det i Kirkeordinansen fra 1537, der regulerede reformationens indførelse i Danmark, at der oprettes stiftshospitaler under ledelse af diakoner, ligesom sognets og præstens ansvar for fattigforsorgen understreges (Nissen 2001: 9).

I 1600- og 1700-tallet påtager det offentlige sig mere og mere ansvar for det sociale område (jf. kapitel 4), og diakonien bliver mindre fremtrædende. I 1800-tallet opstår der diakonal vækkelse i Tyskland, hvor institutionsdiakonien vokser frem, og i sidste del af 1800-tallet kommer den moderne diakonale bevægelse til Danmark. Industrialiseringen var en tid med store sociale ændringer, og der oprettes – især ud fra den indremissionske vækkelse i København – en række diakonale foreninger og institutioner, der varetog en væsentlig del af samfundets sociale opgaver. Her kan bl.a. nævnes Blå Kors (1895), Arbejdet Adler (1911) og Kirkens Korshær (1918). Inden for sygeplejen betød oprettelsen af Diakonissestiftelsen i 1863, der kom til at danne ramme om Danmarks første sygeplejeskole, at diakonien også her blev centralt placeret. I dag drives der fortsat diakonalt arbejde ud fra mange af de samme organisationer (Nissen 2001: 9-11).

Med dette overfladiske og noget udetaljeret rids, har jeg forsøgt at optegne konturerne af det kirkelige sociale arbejdes historiske udvikling. Det er tydeligt, at diakonien på forskellig vis er tæt knyttet til samfundsudviklingen og heraf følgende sociale udfordringer. Mindre tydelig er

motivationen og grundlaget for, at den kristne kirke er optaget af menneskelig lidelse og adresserer diakonien som en løsning på sociale problemer. I næste afsnit skal jeg derfor beskæftige mig med diakoniens begrundelse og forudsætning – dens motivation og grundlag. Her spiller inddragelsen af det bibelske materiale en særlig rolle, idet diakonien begrundes teologisk.

Diakoniens begrundelse

Diakonien kan fortolkes og udlægges forskelligt. Således kan dens begrundelse betragtes ud fra forskellige teologiske forståelsesrammer og betoning. I det følgende redegøres for tre centrale teologiske begrundelsesformer – skabelsestroen, Gudsrigesforståelsen og efterfølgelsesetikken – der leder frem til en indkredsning af min diakoniforståelse. I nogle henseender er adskillelsen mellem de tre begrundelsestyper distinkt, mens de på andre områder har overlap og slående ligheder. Gennem min redegørelse trækker jeg på Johannes Nissen (2008), lektor i praktisk teologi.

Diakoniens begrundelse i skabelsestanken

Den første begrundelsestype forstår diakonien i lyset af skabelsestroen. Diakonien finder inden for den kristne skabelsestanke sit grundlag ud fra den forestilling, at mennesket er skabt i Guds billede. Skabelsesteologien anskuer mennesket som forvalter af skaberværket med ansvar for sit eget og for medmenneskers liv. Derfor må intet menneskeligt være fremmed for diakonien. ”Hvis diakonien lever sit liv inden for en bekvem, beskyttet verdenshorisont, forråder den sin opgave. Skabelsestro betyder også, at vi skal tage menneskets behov alvorligt. Diakoni er at møde *hele* mennesket” (Nissen 2008: 47). Troen på at Gud har skabt alle mennesker i sit billede – med evne til at vise kærlighed – betyder, at alle gode handlinger er af Gud. Også selvom de er udført af ”kæmpende ateister”. Johannes Nissen fremhæver, at Guds skaberånd virker i alle, som engagerer sig i det gode for mennesket. ”Diakonien skal derfor samarbejde med alle gode kræfter i samfundet (sygehus, socialforvaltning, Røde Kors osv.) og i øvrigt alle mennesker af god vilje” (Nissen 2008: 47). Det er ud fra denne teologiske tanke en fælles opgave, at opmuntre alle til at gøre det gode (Nissen 2008: 47).

Diakoniens begrundelse i Gudsrigesforståelsen

Anden begrundelsestype ser diakonien i lyset af teologien om Gudsriget. Evangelierne i Det Nye Testamente vidner om, at budskabet om Guds rige har en central plads i Jesu forkyndelse (Nordstokke & Stubkjær 2005: 52). I Lukasevangeliet kap. 6, vers 20 (Det Danske Bibelselskab, oversættelse fra 1992) står der: ”Salige er de fattige, for Guds rige er deres” og det ses, hvordan Gudsriget vokser frem blandt de fattige, syge og udstødte, som den historiske Jesus levede i blandt. Det viser hen til, at Guds rige ikke skal findes i samfundets top, men i samfundets bund. Blandt de ”fattige” – dem, saligprisningerne omtaler, at Gudsriget tilhører. Jesu budskab om Gudsriget udtrykkes gennem både ord og handlinger (Nissen 2008: 48). Når diakonien betragtes i lyset af Jesu forkyndelse af Guds rige, må sammenhængen mellem ord og handling således betones (Nissen 2008: 50).

Jesus levede i en kultur, hvor ord og handling supplerede hinanden, og hvor det ene ville være uforståeligt uden det andet. Nissen (2008) peger på, at Jesu handlinger var lige så vigtige som hans ord i formidlingen af evangeliet. ”Dette samspil mellem ord og handling, mellem aktion og refleksion er vigtigt i formidlingen af evangeliet. Jesu ord var effektive i den forstand, at de ikke blot nøjedes med at informere om/fortælle om virkeligheden, men også havde som mål at omforme den” (Nissen 2008: 51). De nytestamentlige beretninger om Jesus afspejler, at det var vigtigt for ham at tage sig af de mennesker, som andre ikke ville omgås, og da han bliver kritiseret for at spise sammen med toldere og syndere, svarer han: ”De raske har ikke brug for læge, men de syge. Jeg er ikke kommet for at kalde retfærdige, men syndere” (Markusevangeliet kap. 2, vers 17).

Guds rige er den omvendte verden forstået på den måde, at det indebærer en omvurdering af gængse værdier. Almindeligvis deles mennesker op i vindere og tabere, rige og fattige, stærke og svage. Men Gud anlægger en anden målestok. Gudsriget er for de fattige, foragtede og udstødte, og evangeliet handler jf. Nissen om, at ”Gud sætter pris på det prisgivne” (Nissen 2008: 51-52).

En diakoni, der forstår sig selv i lyset af Gudsriget, må være parat til at gøre op med den traditionelle rollefordeling mellem hjælpere og hjælpeløse. Og navnlig må den modsætte sig enhver tendens til umyndiggørelse af de svage. Jesu saligprisninger og hele hans tjeneste viser, at de fattige, syge og foragtede ikke længere kan reduceres til at være objekter for kristen velgørenhed og kærlighed. De må respekteres i deres værdi som mennesker. De er subjekter i Gudsriget, ikke objekter for vores medlidenhed. (Nissen 2008: 53)

Mennesker er værdifulde på grund af Guds kærlige udvælgelse, og i Det Nye Testamente kan man læse om, at hele Jesus liv og lære gik ud på at vedkende sig det, der i ”verden” regnes for ringe og foragtet. Her berøres det kristne menneskesyn, der er et uomgængeligt udgangspunkt for diakoni. Det skal jeg komme tilbage til.

Diakoniens begrundelse i et kristocentrisk perspektiv

Den tredje begrundelsestype betoner Jesu særegne betydning for diakonien. ”Der er tale om en kristocentrisk diakoni, hvor efterfølgelsen spiller en særlig rolle” (Nissen 2008: 53). Diakonien forstås som en ”efterfølgelses-praksis”, hvor Jesus er et forbillede i sin omgang med syge og udstødte. Udgangspunktet for efterfølgelse er et livsfællesskab, der er blevet etableret ved, at Jesus elsker mennesket. Ved hans kærlighed er vi gjort i stand til at gøre kærlighedshandlinger i denne verden. Således udspringer diakonien af den guddommelige kærligheds væsen (Nissen 2008: 53-54; Nordstokke & Stubkjær 2005: 57).

I et kristologisk perspektiv beskrives diakonien som selve hjertet i kristendommen. Inden for denne begrundelsesramme kan diakoni ikke reduceres til en almindelig humanitær aktivitet, men betragtes som en konsekvens af Kristi gerning – Jesus var selv en ”diakon”, der tjente mennesker, og al diakoni hænger derfor sammen med Jesu frelsende handling. Med guddommelig autoritet bruger Jesus sin magt til at tjene ved så at sige at gå imellem i situationer, der er præget af konflikt og undertrykkelse. Med sin autoritet oprejser, inkluderer og myndiggør Jesus mennesket:

Mens mennesker i periferien er berøvet al værdighed og håb, fordi de er blevet udelukket fra det øvrige samfund, dér viser Jesu autoritet sig som en magt til at omvende værdier og relationer. Det er en profetisk tjeneste i den forstand, at mennesker i periferien bliver forsvaret og får et løfte om Guds omsorg og barmhjertighed. Denne tjeneste er messiansk, idet den udtrykker det kommende Gudsrige og dets værdier. (Nissen 2008: 54)

I et kristocentrisk perspektiv må al diakoni følge efter Jesu eksempel og have som mål at oprejse, inkludere og gøre myndig. Diakonien skal være en livsform, som giver plads til de marginaliserede og skaber forandring ved at være en advokat, der taler de udsattes sag og giver stemme til dem uden røst – en protest mod undertrykkelse og en modmagt til samfundets

magtstrukturer. Det er helt centralt, at normerne for den livspraksis, der udspringer af Jesus forkyndelse, går på tværs af samfundets forestillinger om, hvad en betydningsfuld person gør (Nissen 2008: 54-56).

I evangeliernes billede af Jesus ligger der en impuls til en opfindsom omsorg for medmennesket, der sprænger hverdagslivets rammer. I et selvcentreret materialistisk samfund, der er indrettet mod selvrealisering, bør tanken om Kristi efterfølgelse kunne blive modkraft – et vidnebyrd om muligheden for en anden livsstil. (Nissen 2008: 60)

Indkredsning af en kontekstuel diakoniforståelse

Det ses, at diakoni har et stort udvalg af konnotationer og betydninger i nutidig teologi. Selv om det er et begreb, der anvendes i Det Nye Testamente, kan nutidens overvejelser om diakoni ikke kun udledes direkte af den bibelske brug af udtrykket. Begrebet må i sammenhæng med sin teologiske betydning relatere sig til den måde, diakoni på et givent tidspunkt og i en bestemt kontekst praktiseres (The Lutheran World Federation 2002). Med det for øje vil jeg med afsæt i de tre begrundelsesformer forsøge at indkredse min diakoniforståelse.

Diakoni er at møde *hele* mennesket forstået som en omsorg for menneskets fysiske og psykiske som åndelige behov. Med personen Jesus som forbillede og det kristne menneskesyn som udgangspunkt vil diakonien oprejse og inkludere det udsatte menneske og modsætter sig enhver tendens til umyndiggørelse af de svage, fordi ethvert menneske er værdifuldt. Den går imellem i situationer, der undertrykker og krænker de marginaliserede og søger at skabe betingelser for forandring ved at være en stemme for dem uden stemme og en modmagt til samfundets magtstrukturer. Der er en tæt sammenhæng mellem ord og handling. Diakonien skal fortælle om og gøre opmærksom på den sociale virkelighed samtidig med, at den ved sin praksis skal have som mål at omforme den. Alle mennesker kan gøre det gode og kan derfor arbejde med på diakoniens vision og målsætning. Samtidig er diakonien ikke at regne som en almen humanitær aktivitet, fordi den spejler sine handlinger i den kristne livsstil og en ide om mennesket som kærligt udvalgt.

Jeg abonnerer ikke på en diakoniforståelse, der er eksklusiv. Kirkeligt socialt arbejde skal ikke betragtes som bedre end det almindelige sociale arbejde, men kan udøves af mange og må søge at indgå i frugtbare relationer til etableret socialt arbejde. Samtidig fastholder jeg, at diakonien med sin egenart er et særligt bidrag, der med afsæt i en kristen livsverden og et kristent menneskesyn kan tilvejebringe komplementære perspektiver. Her må man være sig

bevidst, at det kirkelige arbejde i kraft af sit diakonale fortegn og indhold anlægger en række andre afsæt. Disse perspektiver og afsæt anser jeg som væsentlige i relation til de patologiske udfordringer, det sociale arbejde står over for i dag.

Et par afsluttende bemærkninger i forhold til den diakoniforståelse, der ligger til grund for mine videre betragtninger, skal være at jeg finder det ufrugtbart at teoretisere over et almengyldigt diakonibegreb løsrevet fra den kristne livstydning. Det vil derfor give meget lidt mening at operere med en diakoniforståelse, der ikke på den ene eller anden måde kan udledes af Bibelens Det Nye Testamente. Samtidigt med at det kristelige betones, er det yderst vigtigt at holde fast i det almenmenneskelige – at alle kan udføre diakonalt arbejde. Her læner jeg mig op af Jens Maibom Pedersen, forstander på Diakonhøjskolen i Aarhus, der i forbindelse med uddannelse af diakoner skriver: ”Det handler ikke om at måle de studerende på troen eller vinde dem for egne synspunkter, men om at lære dem at tage det udsatte medmenneske alvorligt, ved at skabe omsorgsstrukturer der så at sige kommer hele vejen rundt i forhold til den menneskelige eksistens” (Pedersen 2014: 18).

Afsnittet om diakoniens opkomst og begrundelse danner grundlag for den videre fremstilling, hvor jeg diskuterer og reflekterer over diakoniens mulighed for dels at være en korrektion til konkurrencestatens normative og patologiske indlejringer i det sociale arbejde dels diakoniens emancipatoriske muligheder. Under overskriften ”et kritisk korrektiv med emancipatoriske muligheder” bringes diakoniens samfunds- og menneskesyn i spil.

Et kritisk korrektiv med emancipatoriske muligheder

Det er ikke uden betydning, hvilket grundlag de sociale institutioners indsats udspringer af, tilrettelægges og udvikles fra. Udformningen af det konkrete arbejde og mødet med mennesker vil altid afspejle den sociale praksis’ fundament. Således reflekterer det sociale arbejde i dag ændrede normer og strukturer, der vidner om et ændret grundlag – en udvikling jeg har karakteriseret som følgerne af den politiske kulturs indlejringer og styringsrationaler, der kan ledes tilbage til moderniseringens accelerationsprocesser. På baggrund af forudgående samtdiagnose mener jeg ikke, det vil være for vidt at gå så langt som til at sige, at det sociale arbejdes hidtidige fundament eroderer. Det gode liv for den enkelte er ikke længere for de mange, men for dem der egenhændigt er i stand til at opnå et sådan. Konkurrencestaten har skilt sig af med sine emancipatoriske pligter.

Det vil være at gå ud over fremstillingens problemfelt at komme med et udkast til en ændring af samfundsstrukturen. Alligevel finder jeg det vigtigt at inddrage et nytestamentligt bud på en samfundsmodel, der kan betragtes som forskellig fra konkurrencestaten, for på et kritisk teoretisk niveau at kunne redegøre for diakoniens emancipatoriske muligheder. Afsnittet åbnes med beskrivelsen af en teologisk bestemt samfundsmodel, som hviler på etiske normer, der er i tråd med specialets normative ideal.

En teologisk bestemt samfundsmodel

Ifølge dr. theol. Peter Lodberg og post.doc. og ph.d. Jakob E. Thorsen (2014), kan en teologisk bestemt samfundsmodel fungere som et kritisk korrektiv til en markedsorienteret økonomisk samfundsmodel. Konkurrencestatens udtalte opfattelse af, at samfundet skal drives frem af produktive, effektive og selvansvarlige mennesker findes ikke som positive værdier i det teologiske univers' menneske- og samfundssyn. Lodberg og Thorsen peger på et udsagn fra Det Gamle Testamente, der rummer elementer af en teologisk samfundstækning.

Nej, den faste, jeg ønsker, er at løse ondskabens lænker og sprænge ågets bånd, at sætte de undertrykte i frihed, og bryde hvert åg; ja, at du deler dit brød med den sultne, giver husly til hjemløse stakler, at du har klæder til den nøgne og ikke vender ryggen til dine egne. (Esajas kap. 58, vers 6-7)

Denne visions samfundsideal er at dele frem for at konkurrere. At sætte mennesker i frihed, så de ikke bindes til urimelige livsvilkår. I dag hersker den økonomiske samfundsmodel i Danmark. Som fremgået af samtidsdiagnosen – der viser, at det nutidige samfund ændrer forholdet mellem individ og fællesskab, etiske og økonomiske normer – er konsekvenserne af denne model tydelige. Skellet mellem rig og fattig vokser i konkurrencestaten og mennesker, der ikke er produktive, effektive og selvansvarlige, marginaliseres i ”et toptrimmet dansk arbejdsmarked” (Lodberg & Thorsen 2014: 21).

Der er brug for, at de udsatte beskyttes og tages i forsvar i et samfund, hvor konkurrencestaten og den politiske tone ringeagter og taler ned til udsatte borgere. Der er behov for en dagsorden, der kan kalde det sociale arbejde ind i en ramme, der tillader og muliggør etisk handling for og med mennesket. Det er min påstand, at diakonien med sit menneskesyn og samfundsideal kan tilbyde et sådan rum. Både i sin teori og i sin handling koncentrerer diakonien sig om, at mennesker trives og har det godt, fordi ethvert menneske er dyrebart. Her knytter teorien an til

en teologisk etik og livsopfattelse, mens handlingen forudsætter, at diakonien bevæger sig ind i det rum, hvor nøden eksisterer, som i praksis må betyde at træde ind i det offentlige rum. Engagementet har sin plads i samfundet med det formål at bidrage til det enkelte menneskes værdighed og oprejsning. Diakonien lever derfor ikke i sin egen lukkede verden, men engagerer sig i samfundet, og økonomiske, sociale og politiske spørgsmål er ikke uvedkommende, fordi de er afgørende for de rammer, mennesket lever under og de relationer, den enkelte er sat i (Nordstokke & Stubkjær 2005: 33).

Diakonien forudsætter dybest set en vision om det gode samfund med ordninger, som særlig tager vare på svage og udsatte. Dette *politiske* udgangspunkt for diakonien bygger ikke primært på ideologiske eller partipolitiske positioner, men er også en følge af det kristne menneskesyn og særlige forestilling om, at mennesker er skabt til relationer. (Nordstokke & Stubkjær 2005: 33)

Virkeliggørelse af diakoniens vision og ideal – der vil oprejse det svage og anerkende mennesket som et mål i sig selv – forudsætter ordninger, rammer og strukturer, der sjældent er fremherskende i det gængse sociale arbejde i dag. Konkurrencestatens markedsøkonomiske samfundsmodel koloniserer arbejdets normative idealer for nu at låne et begreb fra tidligere kritisk teori.

Blikket rettes nu mod diakonien som en kritisk bevægelse, der går i rette med samtidens normer og menneskesyn. Først med fokus på diakonien som ”myndig fortaler”. Samtidig diskuteres det, hvordan det kirkelige sociale arbejde kan skabe rammer for et normativt funderet socialt arbejde.

Diakoni – myndig fortaler

I specialets indledning skriver jeg, at det sociale arbejde skal myndiggøres, så det kan etablere og fastholde et fokus på mennesket som et mål i sig selv. Med det mener jeg, at der er behov for at styrke feltet og faget, så det sociale arbejde kritisk kan gå nye eller andre veje for at gå i rette med og lede udenom de barrierer, krav og styringsteknikker, som i disse år indlejres i de institutionelle rammer og hindrer retfærdige dømmekraftsformer og menneskelighed. Diakonien har gennem handling og ord tradition for en sådan ”myndighed”.

I diakonien er handling og ord knyttet tæt til hinanden. Først og fremmest fordi diakonien taler igennem det, den gør. Men diakonien tager også til orde på vegne af og i forsvar for

samfundets sårbare og udsatte og har en pligt til at påtale uret og umenneskelighed. Handling knyttet til myndig tale i sammenhæng med konkrete politiske spørgsmål kan hindre, at diakonien reduceres til et tandløst hjælpetiltag (Nordstokke & Stubkjær 2005: 91). Derfor kan det i en given samtid være nødvendigt, at diakonien fx kæmper for (eller imod) sociale og politiske reformer. Det er vigtigt, at det sociale arbejde handler for og med den enkelte. At konkrete behov imødekommes. Således er det ikke bare godt, men essentielt at lindre den hjemløses smerte og nød ved at møde ham med omsorg, en seng for natten og et måltid mad. Men som Nordstokke & Stubkjær (2005) påpeger, er det ikke nok. Hvis vi ikke bryder tavsheden og går i rette med politiske og økonomiske rationaler, der hindrer retfærdighed og menneskelighed, så ikke bare tilpasser og underlægger vi os accelerationen og konkurrencens præmisser, men vi medvirker til at fastholde uetiske strukturer. Tavsheden kan brydes ved – på baggrund af normer for menneskeværd og retfærdighed – at påtale det, der er ”forkert”. Det der nedbryder og affærdiger det udsatte, sårbare og skrøbelige. Hvis de sociale vilkår skal bedres, må det sociale arbejde derfor være en både handlende og talende aktør.

En sådan påtale af det, der er ”forkert”, kan læses i Korshærs Bladet, hvor nuværende chef for Kirkens Korshær Helle Christiansen (2015) under overskriften ”Kirkens Korshær protesterer” bidrager med et kritisk indlæg til regeringens arbejde for at genindføre fattigdomsydelser. Hun skriver:

Den foreløbige kulmination på regeringens tiltag for at straffe mennesker for deres arbejdsløshed er forslaget til kontanthjælpsreform. Af beskæftigelsesministerens fremlæggelse af forslaget fremgik det, at regeringen regner med en effekt af forringelserne i størrelsesordenen 650 mennesker, som kommer i arbejde. Det skal sammenholdes med, at forringelserne rammer 22.800 personer, omfattende bl.a. 7000 familier. (Christiansen 2015: 3)

Korshærchefen langer ud efter regeringen og protesterer mod en politik, der ifølge hende har til hensigt at straffe arbejdsløshed gennem et signal om, at det skal kunne betale sig at arbejde. Hun postulerer, at den beskæftigelsesmæssige effekt ikke er den virkelige årsag til stramningerne og fortsætter i en nærmest sarkastisk tone sin kritik og sit opråb ved at påpege, at regeringen vil afhjælpe de fattiges bekymring ved at fjerne fattigdomsgrænsen (Christiansen 2015). Hun slutter sit indlæg med ordene:

Men fattigdommen kan ikke trylles væk fra de konkrete mennesker, i hvis liv den manifesterer sig konkret. Endnu en gang vil forarmelse bide sig fast i voksne og børn som langvarigt og livsnedbrydende vilkår. En politik, som målrettet og bevidst forringer forholdene for fattige mennesker, betyder øget efterspørgsel på den basale hjælp, Kirkens Korshær kan yde. Det ruster vi os til, men vi protesterer på vegne af forarmede mennesker over den politik, regeringen fører. (Christiansen 2015: 3)

Indlægget er et godt eksempel på, hvordan det kirkelige sociale arbejde så at sige kan bryde tavsheden og i ord modsætte sig, at mennesker lider og taber værdighed. Det er et indlæg i samfundsdebatten og et opråb til handling.

Diakonien artikulerer et livs- og menneskesyn, der kan være et kritisk korrektiv til det eksisterende. Den er en frigørende praksis, som handler på vegne af det skrøbelige, der regnes for intet. ”Myndig diakoni vil sige at give et bidrag, således at de, som er bragt til tavshed, også kommer til orde. Således at dødelighed og menneskeværd opdages, hvor der tilsyneladende kun findes fattigdom og usselhed” (Nordstokke & Stubkjær 2005: 93). Med det for øje bevæger jeg mig videre til diakonale perspektiver i relation til individet og fællesskabet.

Mennesket er et mål i sig selv med en plads i fællesskabet

Jeg forfægter Ove K. Pedersens deskriptive analyse af konkurrencestaten, der i de forudgående kapitler har været et vigtigt analytisk greb til at indkredse og forstå, hvilke aktuelle udfordringer det sociale arbejde står over for. Derimod anfægter jeg hans accept af konkurrencestaten, hvor han har gjort den deskriptive analyse til et normativt ideal for, hvordan samfundet bør være. Konkurrencestaten er blevet et politisk projekt, hvilket jeg anser som udtryk for en forskydning af mål og middel, hvor konkurrencestaten er gjort til et selvstændigt mål. Som vist i kapitel 5 har det nogle vidtgående konsekvenser for det enkelte individ, fællesskabet og samfundsinstitutionerne, hvor individualisering, mobilisering og styring af den offentlige sektor kan få patologiske følger. Min kritik af konkurrencestaten går her på, at den økonomiske og markedsfremmende konkurrence fremmer idealet om den opportunistiske person og fortrænger et etisk funderet menneskesyn (Baastrup 2014). Den opportunistiske person udfaser den velfærdsstatslige periodes universelle fortolkning af personen som en, der er uerstattelig i sig selv (jf. kapitel 4).

Rasmus Kjeldahl, direktør i Børns Vilkår, mener, at der i dag hersker en snæver og næsten perverteret opfattelse af mennesket, der ikke tager udgangspunkt i den enkeltes ret til et værdigt

liv, fordi ”konkurrencestatens logik er, at vi betragter mennesker som produktionsenheder i maskinen. Vi taler ikke ind i et menneskesyn mere” (Bennike 2015). Jeg deler Kjeldahls synspunkt. Accelerationen og konkurrencen bidrager til en efterhånden gængs tanke om, at mennesket er et middel ikke et mål. Med tanke på det normative ideal der ligger til grund for denne fremstilling, kan det hævdes, at vores tid og det sociale arbejde savner en tilbagekaldelse af normer for menneskelighed og en etik om værdighed. Således fremtoner – over for tidens ophøjelse af det opportunistiske menneske – behovet for et menneskesyn, der kan gå i rette med forestillingen om det egennyttige, rationelle og produktive menneske. Her kan det kristne menneskesyn byde sig til, hvor mennesket ud fra en skabelsesteologisk betragtning ikke er noget i kraft af dets handlinger, men har en ukrænkelig værdi på grund af Guds kærlige udvælgelse, sådan som det er blevet tydeligt tidligere i kapitlet.

Bjarne Lenau Henriksen (2007), tidligere chef for Kirkens Korshær, definerer det kristne menneskesyn som forankret i den kristne skabelsestanke, hvor mennesket er blevet til ved Guds skabervilje. Det enkelte menneske har en iboende værdi – uafhængigt af hvad det formår – og dets værd begrundes ved, at det er skabt og elsket af Gud. Mennesket opfattes ud fra en kristen tanke som uerstatteligt, hvorfor mennesker må forholde sig til hinanden med respekt, accept og kærlighed. Kant beskriver det kristne menneskesyn ved, at det andet menneske må respekteres som et mål i sig selv og aldrig kun som et middel (Henriksen 2007: 50-53). Alment såvel som kirkeligt socialt arbejde kan med det kristne menneskesyn som afsæt og fundament etablere et normativt udgangspunkt for en etisk og retfærdig socialpraksis, der samtidig vil fungere som et kritisk modsvar til samtidens nyttige menneskesyn. Uanset troen på en Gud der udvælger mennesket eller ej, kan idealet om mennesket som ukrænkeligt, uerstatteligt og værdifuldt bidrage til en frigørende praksis, der tilbagekalder mennesket som et mål i sig selv med retten til et godt og meningsfyldt liv.

Blikket vendes nu mod diakoniens mulighed for at være et korrektiv til konkurrencestatens forskydning mellem individ og fællesskab, men lad mig først opsummere, hvad der er blevet tydeligt frem til nu. Diakonen har med sit teologiske ophav forpligtet sig på det kristne menneskesyn, hvor menneskesynet er en forudsætning for diakonien. Nød, eller hvad vi kan kalde sociale problemer og i denne sammenhæng også sociale patologier, er diakoniens udfordring til handling. Diakoniens dagsorden skrives af sin samtids aktuelle udfordringer for individet og fællesskabet, hvor en diakonifaglig indsats i både ord og handling sker for og med det udsatte menneske (Nordstokke & Stubkjær 2005: 43). Diakonien er derfor aldrig en ahistorisk praksis, men kan karakteriseres som ”normativ handling” i kontekst.

Diakonien bliver i et kristocentrisk perspektiv et etisk krav, men er samtidig så meget mere end en etisk forpligtigelse, fordi samhørigheden med et *livsfællesskab* er diakoniens grundlag. Således er diakonien ikke blot en personlig fordring, men også en organiseret opgave for den kristne kirkes menighed og kristelige institutioner (Nordstokke & Stubkjær 2005: 13-14). Johannes Nissen (2008) udlægger diakoniens forudsætning som ”en accept af mennesket, som det er”, hvor personen Jesus lagde grunden til et nyt fællesskab ved at acceptere folk uden på forhånd at have til hensigt at lave dem om. Udgangspunktet er kærligheden, der accepterer mennesket, som det er, og møder det der, hvor det er. Dette *er*, er gjort til diakoniens udgangspunkt for, at den enkelte kan vokse og blomstre med fællesskabet som en ramme (Nissen 2008: 240-241). Diakoniens normative udgangspunkt er radikalt forskelligt fra konkurrencestatens, hvor den enkelte for at få del i fællesskabet må bidrage og yde gennem arbejde og præstation. Ud fra en nytestamentlig betragtning har diakonien ikke personlige ambitioner eller etisk forpligtigelse som sit første eller primære grundlag, men livsfællesskabet der gæstfrit søger at favne alle. Delagtigheden i et større fællesskab, forstået som en gave man har del i, går forud for den opgave, det større fællesskab også er i form af fælles ansvar for hinanden (Nordstokke & Stubkjær 2005: 15, 81).

Det kristne menneskesyn, der opfatter det enkelte menneske med unikke evner og ressourcer, realiseres ideelt set i et uforbeholdent fællesskab, som alle har del i, og hvor der er brug for, at alle bidrager, uanset om det er ved at modtage eller give. Derved forløses – i en nærmest dialektisk forbundenhed mellem det enkelte individ og fællesskabet – en mellemmenneskelig solidaritet, der gennem den enkeltes plads i fællesskabet anerkender ham eller hende, for det vedkommende *er*. Et sådant fællesskab rummer en iboende kritik af den konkurrencedrevne acceleration, der – hvis man overhovedet kan tale om fællesskab – binder os negativt til fællesskabet ved at fastholde os i et løbsk roterende hamsterhjul, hvor vi krampagtigt skal kæmpe for at præstere, holde trit og bevise vores værd.

Der løber en tråd af gentagelsen i dette kapitel. Det er en gentagelse af et menneskesyn, der anerkender mennesket som et mål i sig selv. Gentagelsen er tilsigtet og i denne sammenhæng vigtig, hvor konkurrencestatens effektiviserende rationaler, der er styrende for metoder og fremgangsmåder i det nutidige sociale arbejde, savner et blik for det mellemmenneskelige og et hensyn til det enkelte individs situation, ønsker og værdi. I det følgende afsnit argumenterer jeg for, at menneskesyn og etiske normer må indvirke på det sociale arbejdes valg af metoder og fremgangsmåder.

Stedsans forud for standardiserede metoder og stramme styringsrationaler

Udviklingstrækkene i det senmoderne samfund, der kan henføres til accelerationen og konkurrencens indlejring, vidner i relation til mit kritiske ideal om et behov for alternative mønstre for normativ holdning og handling. Hvis man vil gøre sig forhåbninger om, at etiske normer og idealer trænger igennem, må det sociale arbejde lægges an på andet og mere end ensartede metoder og styrende rammemål. Som fremhævet flere steder i anden analysedel kan det have patologiske følger, hvis der i mødet med den enkelte ikke er plads til at integrere et helhedssyn og skabes rum for et trække på faglige vurderinger. Det må være den konkrete situation, der afgør behovet for den rette handling og metode. Et blik for det, den enkelte situation kræver, er oftest vigtigere end ”færdige opskrifter med fastlagte doseringer”. Ingen handling er isoleret fra rammer og omgivelser (Nordstokke & Stubkjær 2005: 88). Jens Maibom Pedersen taler i relation til en diakonal fagkontekst om, at faglighed kræver stedsans:

Faglighed uden stedsans duer ikke, fordi den i sig selv er værdineutral, og derfor ikke kan stå alene. Hvis fagligheden ikke rammesættes, perverterer den alt for nemt og afstedkommer en virkelighed, hvor metoden til at hjælpe bliver vigtigere end det menneske, der skal hjælpes. Fagligheden skal have en ”dannelsesmur” at spille bold op ad, så den får et sted at stå. Og dét sted kan aldrig i den diakonale kontekst være et hvilket som helst sted. Det diakonale arbejdes stedsans er det kristne menneskesyn, der bidrager med den grundforståelse, at ethvert menneske er skabt i den samme Guds billede. Derfor har ethvert menneske fuldgyldigt værd, og dét må derfor altid i det diakonale arbejde være et mål i sig selv. (Pedersen 2014: 18).

Det er min påstand, at evidensbaserede tilgange, standardmetoder og en overbetoning af det enkelte individs formåen i nogle tilfælde erstatter den faglighed, der er i samklang med etik, værdier og normer. Når fagligheden gøres instrumentel og blottes for faglige skøn i øjeblikkets ansigtsmøde, er den ikke blot underlagt samtidens indlejrede styringsrationaler og magtstrukturer, men integrerer fejludviklinger forårsaget af bl.a. den politiske kultur, der kan lede til fremmedgørelse. Det sociale arbejde selv kan således utilsigtet kommet til at medvirke til en patologisk praksis. I sammenhænge, hvor fagligheden så at sige har mistet sin stedsans og måske ligefrem bliver perverteret, kan diakonien være en ”dannelsesmur”, der kalder fagligheden tilbage til et etisk udgangspunkt.

Det er vigtigt endnu en gang at præcisere, at det diakonale projekt i udgangspunktet ikke er bedre end andre, og der er ikke en indbygget garanti for, at en diakonal praksis altid er god.

”Men det må også understreges, at diakonal identitet ikke kun fører til perspektiver og holdninger, men også til bestemte krav til måden, virksomheden udføres på. Forståelsen af, hvem mennesker er virker ind på metoderne og de fremgangsmåder, som bliver valgt” (Nissen 2008: 140). Diakonien kan derfor, når den er sundt forankret, bære en retfærdig og anerkendende handling med sig, hvor dens livstydning vil fremtræde som en ramme for handlingen.

Opsamling

Mit anliggende i denne tredje og sidste analysedel har været at vise, hvordan diakonien kan bidrage til at etablere strukturer og tilgange, der fordrer et retfærdigt socialt arbejde. Ved at reflektere over diakoniens mulighed for at styrke et etisk normativt ideal er det blevet tydeligt, at diakonien gennem sit menneskesyn kan medvirke til at fremme betingelserne for den enkeltes indfrielse af et meningsfyldt liv. I en accelererende konkurrencestat er der efter min bedste overbevisning behov for, at diakonien (gen)finder sin rolle og plads i samfundet. Samfundets svage har brug for en insisterende, protesterende og myndig diakoni. Det må derfor være magtpålgende for diakonien, at den forholder sig til en velfærdsstat, der er kommet under pres og en konkurrencestat, der på patologisk vis fremmer det nyttige og kasserer det unyttige.

Sammenfattende kan man sige, at kirken og diakonien i forhold til samfundet ikke kun skal være partner og konstruktiv kritiker, men også pionér. Kirken er i sin diakoni nemlig forpligtet på et bestemt menneskesyn, der på mange måder sætter den op imod udbredte tendenser i samtiden. (Nissen 2008: 161)

Det er min betragtning, at Lodberg og Thorsen (2014) har ret, når de bemærker, at der er brug for, at den teologiske og diakonale stemme igen bliver hørt i ledelsen af det danske samfund. Konkurrencestatens politiske kultur, der fremmer økonomisk tænkning, må suppleres af en tænkning, der skaber betingelser for – på anstændig vis – at tage vare på og drage omsorg for hele mennesket og alle mennesker. Diakonien artikulerer ved sit teologiske udgangspunkt et korrektiv til accelerationens markedsøkonomiske konkurrenceparadigme og kan – fordi den ikke er værdineutral og har forpligtet sig på et etisk menneskesyn – skærpe og udvide et kritisk teoretisk normativ, der giver retning for en retfærdig social praksis. I relation hertil er det vigtigt at fastholde, at diakonien ikke er en eksklusiv sag, som kræver sit eget regi, men en etisk fordring, der kalder på retfærdige institutionelle rammer, som funderer omsorgen for det enkelte

menneske i fællesskabet. Man kan forestille sig, at diakonien med sin egenart kan ”lægge noget til” – et komplimentært perspektiv – der yder et bidrag til, at socialt arbejde kan udfolde sig emancipatorisk.

Diakonien kan således som ét perspektiv blandt flere bidrage til at gå i rette med de rationaler og strukturer, der hindrer, at udsatte mennesker behandles værdigt samtidig med, at den i sin handling artikulerer et alternativ. ”Diakonien er en frigørende praksis. På den ene side indebærer det at påtale det, som er forkert, ikke mindst på det politiske plan. På den anden side indebærer det at forkynde, at der findes et alternativ. Uretten behøver ikke vare til evig tid” (Nordstokke & Stubkjær 2005: 91).

Kapitel 7

Diskussion

Gennem samtidsdiagnosens første og anden analysedel er det blevet tydeligt, at individet og det sociale arbejde underlægges konkurrencestatens accelerationsregime med patologiske udviklinger til følge. I diagnosens tredje og sidste analysedel har jeg vist, at socialt arbejde og diakoni på frugtbar vis kan mødes i en dialog om, hvordan der etableres normer for menneskelighed og retfærdige sociale institutioner. Diakonien styrker et normativt ideal og etablerer et kritisk korrektiv til samfundets moralske forfald. Således tegner der sig et billede af, at kirkeligt socialt arbejde kan spille en rolle i relation til samfundets sociale udfordringer og dermed har relevans for nutidigt socialt arbejde. Imidlertid er det utydeligt, hvordan diakonien skal gøre sit menneskesyn gældende i sin samtid. I det følgende diskuterer jeg, hvorvidt det har haft relevans at redegøre for kirkeligt socialt arbejde i et teoretiske perspektiv fulgt op af betragtninger om diakoniens aktuelle rolle og organisering. Endvidere diskuteres det kirkelige sociale arbejdes mulighed for – i spændingen mellem virkelighed og ideal – at bevare sin egenart.

Jeg har afgrænset mig fra en analyse af konkret kirkeligt socialt arbejde og har i stedet rettet blikket mod arbejdets teoretiske udgangspunkt. Man kan argumentere for, at en kritisk teoretisk samtidsdiagnose kunne styrkes og vinde gyldighed ved en afsluttende empirisk eller i hvert fald praksisnær analyse. Imidlertid har jeg fundet et teoretisk afsæt relevant og nødvendigt. Ved at redegøre for diakoniens teologiske begrundelse og motivation har jeg – på baggrund af samtidsdiagnosens kritiske sigte – ikke kun illustreret det kirkelige sociale arbejdes ophav, men samtidig skærpet og udvidet mit normative ideal. Diakonien bidrager med udgangspunkt i det kristne menneskesyn både til en kritik af eksisterende vilkår og et teoretisk udkast til forandring. Dette er i tråd med en kritisk teoretisk praksis. Alligevel rejser der sig et spørgsmål om værdien af at inddrage et diakonalt perspektiv.

Til trods for at diakonien bidrager til at skærpe og udvide mit normative ideal, kan det hævdes, at en udfoldelse af fx Honneths anerkendelsesideal ville hjælpe til det samme. Imidlertid

er det min opfattelse, at diakonien gennem sin livstydning – der formes af et teologisk dannelsesparadigme – ikke kun bidrager til at skærpe mit ideal, men også tilbyder en ramme for realisering og virkeliggørelse af idealet. Principielt set giver Honneths etiske bestræbelser det samme kritiske greb og fundament. Idealet om det gode liv forankret i retfærdige anerkendelsesbetingelser er et stærkt normativ. Dog er det min påstand, at diakonien har et særligt potentiale i relation til socialt arbejde. Diakonien tilbyder ligesom anerkendelsesidealet et normativt fundament, men den gør mere end det. Den tilbyder ved det kirkelige sociale arbejde en ramme, hvor etikken kan udfolde sig.

Hvis det er rigtigt, at kirkeligt socialt arbejde tilbyder en ramme, hvor etikken kan udfolde sig, kan man forestille sig, at diakonien har et særligt bidrag at yde til socialt arbejde, fordi den i ”eget regi” kan tage over, hvor rammekrav og styringsrationaler hindrer anerkendelsesbetingelser i det offentlige sociale arbejde. Det er for mig at se indlysende, at samfundets udbredte neoliberale og økonomiske tænkning kræver et etisk artikuleret modsvar, og det synes i relation hertil oplagt, at kirkeligt socialt arbejde melder sig på banen. Imidlertid kan kirkeligt socialt arbejde næppe unddrage sig samtidens strukturelle indlejringer, og man kan argumentere for, at diakonien ofte indgår på de selvsamme præmisser som almindeligt socialt arbejde. Således har jeg da også i mit eget arbejde på Kirkens Korshærs Herberg erfaret, at udefrakommende krav til mål og metode kan betyde, at diakoniens grundbetingelser sættes ud af spil. Driftsoverenskomsten med Københavns Kommune hindrer i flere tilfælde, at arbejdet baserer sig på det etiske fundament, der er lagt til grund for herberget. Man kan derfor diskutere, hvorvidt kirkeligt socialt arbejde faktisk tilbyder en ramme, der lader etiske normer gå forud for konkurrencestatens økonomiske normer. Jeg mener dog, det er muligt for diakonien at gøre sit menneskesyn gældende ved at fokusere på en alternativ organisering. Et nødvendigt onde kan være en privatisering af det institutionaliserede kirkelige arbejde. Samtidig kan et fornyet fokus på *menighedsdiakonien*, hvis organisering slet ikke eller i ringe grad er bundet af statslig styring og regulering, være en frugtbar vej at gå. Diakoniens handlingsrum må opfattes langt bredere end den traditionelle *institutionsdiakoni* (jf. kapitel 6).

Det er ikke utænkeligt, at kirkeligt socialt arbejde igen kan blive en pioner. Samtidig må man med baggrund i analysens problematisering af konkurrencestatens patologier og fejludviklinger forholde sig til, at det kan være en vanskelig sag for diakonien at finde fodfæste. For hvordan bevares normative ideologier og et etisk menneskesyn i et totalitært accelerationsregime? Og hvordan kan diakonien opretholdes som valid og gyldig i et paradigme, der vil ”måle og veje alt”, opnå sikker viden og tilvejebringe standardmetoder? Det kirkelige sociale arbejde står over for en svær opgave, men ikke en umulig opgave. Diakonien må stræbe efter at bevare sin egenart

og turde sætte sig ud over konkurrencestatens normer. Hvor det er muligt, må den søge et samarbejde med det offentlige, og hvor det ikke er muligt, må den turde at være modkultur. Diakonien er forpligtet på et menneskesyn, der sætter den op imod udbredte tendenser i samtiden.

”Handl således, at du altid tillige behandler menneskeheden, såvel i din egen person som i enhver anden person som mål, aldrig blot som et middel.”

Immanuel Kant, 1797

Kapitel 8

Konklusion

I forlængelse af Ove K. Pedersens analyse af overgangen fra velfærdsstat til konkurrencestat og Hartmut Rosas kritiske teori om fremmedgørelse og acceleration, er det illustreret, hvordan accelerationsprocesser og politiske rationaler sætter sig igennem som tendenser i det sociale arbejde, der iagttages som sociale patologier. Med konkurrencestaten er der sket en værdiforskydning i de idealer, velfærdsstaten er eksponeret for. Denne udvikling udfordrer menneskesynet og vanskeliggør, at socialt arbejde baseres på værdier og normer, der understøtter og anerkender den enkeltes adgang til et godt liv.

Formålet med dette speciale har været at undersøge aktuelle tendenser for menneskesynet i socialt arbejde. Jeg argumenterer for en normativ og kritisk socialvidenskab, der i relation til socialt arbejdes teori- og praksisfelt kan analysere styringsrationaler og strukturelle indlejringer, der sætter sig igennem som sociale patologier og fejludviklinger. På baggrund af specialets kritisk teoretiske samtidsdiagnose konkluderer jeg, at konkurrencestaten komplicerer betingelserne for et menneskeligt og retfærdigt socialt arbejde. Der er behov for, at aktører som kirkeligt socialt arbejde (igen) påtager sig en rolle i relation til samfundets sociale udfordringer.

Konkurrencestatens implikationer for menneskesynet i socialt arbejde

Socialt arbejde er underlagt samtidens samfundsstrukturer og indlejres i institutionelle magtrelationer. Således har specialets samtidsdiagnose synliggjort, at konkurrencestaten kendetegnes ved en række fejludviklinger, der leder til sociale patologier. Det sociale arbejde har svært ved at modsvare patologierne, fordi accelerations- og konkurrenceparadigmet fortrænger etiske normer. Udviklingen af konkurrencestaten har ledt frem til en dominerende samfundsøkonomisk forestilling, hvor den politiske kultur gennemsyrrer de sociale institutioner, der skal være økonomiske og effektive. Det har patologiske implikationer, at konkurrencestatens organisering hviler på markedsprincipper, der ikke anerkender etisk normative idealer.

Konkurrencestaten ændrer menneskesynet ud fra et eksplicit ideal om den opportunistiske person. Det er min opfattelse, at det sociale arbejde i flere henseender overtager accelerations- og konkurrenceparadigmets idealer, og det ses, hvordan accelerationen og konkurrencens styringsrationaler indlejres i det sociale arbejde samt ansporer til et øget fokus på individets egen ansvarlighed og livsopretholdelse. Således er nutidigt socialt arbejde præget af et sandhedsregime, der giver det opportunistiske menneske et fortrin og overlader det sårbare menneske til sig selv. Overgangen fra velfærdstat til konkurrencestat ændrer det sociale arbejdes mål og middel og etablerer et samfundsideal, der fremmer det nyttige og kasserer det unyttige. I relation til specialets normative ideal opstår der derfor et behov for en ny myndiggørelse af det sociale arbejde, der må fastholde et fokus på mennesket som et mål i sig selv. Diakonien opstiller et alternativ til konkurrencestatens økonomiske normer og er et kritisk korrektiv til tidens rationaler og strukturer. Fordi diakonien ikke er værdineutral og har forpligtiget sig på et etisk menneskesyn, skærper og udvider den et kritisk teoretisk normativ og skaber rammer for en retfærdig social praksis. Diakonien kan gennem sit menneskesyn fremme forudsætningerne for den enkeltes indfrielse af et godt liv og repræsenterer visionen om et ikke-fremmedgjort liv. Det giver håb for, at individet – momentvis – finder resonans mellem sig selv og verden.

Socialt arbejde som en samfundskritisk socialvidenskab

Et iboende sigte for mit speciale har været at argumentere for og formulere et udkast til, at socialt arbejde skal interessere sig for samfundssociologi og samfundsvidenskab. Det er min betragtning, at socialt arbejde som selvstændigt videns- og praksisfelt må være en samfundskritisk socialvidenskab. Hvis man vil gøre sig forhåbninger om et fremtidigt retfærdigt socialt arbejde, skal socialt arbejde forholde sig til samfundets grundlæggende problemer og ikke kun til feltets umiddelbare overfladefænomener. Således har specialet ved at indordne sig under en normativ metodologi og kritikstrategi eksemplificeret, hvordan socialt arbejde kan diagnosticere forandringsdynamikker og aktuelle tendenser for sit praksisfelt. Gennem begrebslige afklaringer, teoretiske diskussioner og samtidige observationer er der skabt grundlag for at udpege nedbrydende samfundsforhold. Ved at anlægge en kritik, der begrundes og udløses fra et normativt fundament, har jeg kritiseret underliggende strukturelle udviklingslogikker, der styrer og organiserer samfundet og vist, at det er muligt at levere emancipatoriske alternativer. På baggrund af specialets samtidsdiagnose er det fortsat min overbevisning, at socialt arbejde kan og skal være en socialkritisk virksomhed, der går imod tidsånden, udpeger retningslinjer for moralske fremskridt og søger at arbejde emancipatorisk, således at mennesker frigøres.

Epilog

Der er ikke tale om en afsluttet samtidsdiagnose men måske snarere om begyndelsen. Der er fremadrettet behov for, at praktikere og teoretikere i fællesskab skærper en sociologisk kompetence, så samfundets såvel iboende som kommende udfordringer kan imødegås. Samtidig har specialet vist, at der er brug for en normativ socialvidenskab, der skal styrke det sociale arbejdes grundlag og bidrage til alternative veje. Det sociale arbejde befinder sig midt i en værdikamp om menneskesyn, normer og idealer. På baggrund af samtidsdiagnosen argumenterer jeg forsat for, at det sociale arbejde må basere sig på et normativt fundament. Det fundament skal hjælpe til at afsløre moralske fejludviklinger, udpege retningslinjer for moralske fremskridt og i det konkrete sociale arbejde bidrage til at etablere betingelser for bedre livsmuligheder og menneskelig opblomstring. Det er i dag svært at fastholde mennesket som et mål i sig selv, fordi arbejdet indgår i en samtidig kontekst, hvor etiske normer trænges i baggrunden. Men ikke umuligt! Således har samtidsdiagnosen med diakonien som eksempel vist, at det er muligt at udpege nye veje for et retfærdigt socialt arbejde.

Litteraturliste

- Baastrup, R. (2014, 25. august). *Konkurrencestaten er den forkerte løsning – på det forkerte problem*. Lokaliseret d. 20. september 2015 fra <http://cevea.dk/debat/33-okonomi/741-konkurrencestaten-er-den-forkerte-loesning-paa-det-forkerte-problem>
- Bauman, Z. (2006). *Flydende modernitet*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Bennike, C. (2015, 2. november). Ekspertter og organisationer: Konkurrencestaten har ædt socialpolitikken. Lokaliseret d. 4. november 2015 fra <https://www.mm.dk/eksperter-organisationer-konkurrencestaten-aedt-socialpolitikken>
- Brinkmann, S. (2008). *Identitet. Udfordringer i forbrugersamfundet*. Århus: Forlaget Klim.
- Bundesen, P. (2005). På vej mod en tvedelt socialpolitik. *Uden for nummer*, 6(10), 4-15.
- Christiansen, H. (2015). Kirkens Korshær protesterer. *Korshærsbladet*, 2015(5), 3.
- Dean, M. (2008). *Governmentality. Magt og styring i det moderne samfund*. Frederiksberg: Forlaget Sociologi.
- Eplov, L. F., Korsbek, L., Petersen, L. & Olander, M. (2010): *Psykiatrisk og psykosocial rehabilitering*. København: Munksgaard.
- Fairclough, N. (1992). *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Follmann, A. (2009). *Senmodernitetens udfordring til socialt arbejde*. Aarhus: Professionsbachelor i Diakoni og Socialpædagogik, Diakonhøjskolen. [Bachelorprojekt].
- Gomard, T. & Bundesen, P. (2011). Socialt arbejde under nye vilkår. *Social politik*, 2011(6), 3-4.

- Guldager, J. (2011). Helhedssynet i socialt arbejde – er det stækket af de senere års socialpolitiske tiltag? *Social politik*, 2011(6), 20-25.
- Hammershøj, L.G. (2008). Samtidsdiagnose som kritik. *Dansk Sociologi*, 19(4), 33-47.
- Hansen, F.K. (1998). Fra welfare til workfare. *Social Kritik*, 10(59/60), 24-27.
- Henriksen, B. L. (2007): *Livskvalitet – en udfordring* (2. udg.). København: Gads Forlag.
- Honneth, A. (2003a). Foragtsens sociale dynamik. I: Willig, R. (Red.). *Behovet for anerkendelse* (s. 24-49). København: Hans Reitzels Forlag.
- Honneth, A. (2003b). Moralbevidsthed og socialt klasseherredømme. I: Willig R. (Red.). *Behovet for anerkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Honneth, A. (2006). *Kamp om anerkendelse*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Hutchinson, G. S. & Olstedal, S. (2006). *Modeller i socialt arbejde* (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Høgsbro, K. (2013). Evidenslogik og praktisk erfaring inden for rehabilitering. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S. (Red.). *Handicapforståelser – mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.
- Højlund, P. & Juul, S. (2015). *Anerkendelse og dømmekraft i socialt arbejde* (2. udg.). København: Hans Reitzels Forlag.
- Høybye-Mortensen, M. (2011). Socialt arbejde i en BestilleUdføreModel. *Social politik*, 2011(6), 5-9.
- Jensen, L., Petersen, L. & Stokholm, G. (2013). Handicap og rehabilitering – et sundhedsfagligt perspektiv i krydsfeltet mellem individ, fag og politik. I: Bonfils, I. S., Kirkebæk, B., Olsen, L. & Tetler, S. (Red.). *Handicapforståelser – mellem teori, erfaring og virkelighed*. København: Akademisk Forlag.

- Juul, S. (2010). *Solidaritet: Anerkendelse, retfærdighed og god dømmekraft*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Juul, S. (2012). Nyere kritisk teori. I: Juul, S. & Pedersen, K. B. (Red.). *Samfundsvidenskabernes videnskabsteori. En indføring*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Kristensen, J.E. (2008). Krise, kritik og samtidsdiagnostik. *Dansk Sociologi*, 19(4), 5-31.
- Larsen, S. N. (2014). At ville noget med nogen – kritiske tanker om pædagogisk arbejde i kontrollsamfundet. I: Tanggaard, L., Rømer, T. A. & Brinkman, S. (Red.). *Uren pædagogik 2*. Aarhus: Forlaget Klim
- Lerborg, L. (2010). *Styringsparadigmer i den offentlige sektor*. København: Jurist- og Økonomiforbundets Forlag.
- Lodberg, P. & Thorsen, J. E. (2014, August). Udfordringer til uddannelser i en diakonal og socialpædagogisk kontekst. *Diakoniimpuls*, 20-21.
- The Lutheran World Foundation. (2002). *Prophetic Diakonia: «For the Healing of the World», Johannesburg, South Africa, November 2009 [Report]*. Geneve: Department of Theology and Studies.
- Madsen, B. (1993). *Socialpædagogik og samfundsforvandling. En grundbog*. København: Munksgaard.
- Madsen, B. (2005). *Socialpædagogik – integration og inklusion i det moderne samfund*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2002). Hvad er et socialt problem? I: Meeuwisse, A. & Swärd, H. (red.). *Perspektiver på sociale problemer*. København: Hans Reitzels Forlag
- Nissen, J. (2008). *Diakoni og menneskesyn*. Frederiksberg: Aros Forlag.

- Nissen, K. (2001). Folkekirken og diakonien. I: Nissen, K. (red.), *Diakoni – en integreret dimension i folkekirkens liv*. Valby: Forlaget Aros.
- Nordstokke, K. & Stubkjær, H. (2005). *Det dyrebare menneske*. Frederiksberg: Unitas Forlag.
- Pedersen, J.M. (2014, August). Diakoni og socialpædagogik. *Diakoniimpuls*, 17-19.
- Pedersen, O.K. (2011). *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Post, B. (2011). Kvaliteten findes i vores erfaringer og faglighed. *Social Politik*, 2011(6), 10-14.
- Rosa, H. (2014). *Fremmedgørelse og acceleration*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Skytte, M. (2013). Socialt arbejde. I: Guldager, J. & Skytte, M. (Red.). *Socialt arbejde – teorier og perspektiver*. København: Akademisk Forlag.
- The Lutheran World Foundation. (2002). *Prophetic Diakonia: «For the Healing of the World», Johannesburg, South Africa, November 2009* [Report]. Geneve: Department of Theology and Studies.
- Topor, A. (2001). *Managing the Contradictions. Recovery from Severe Mental Disorders*. Stockholm: Stockholm University.
- Torring, J. (1999). Workfare With Welfare: Recent Reforms of the Danish Welfare State. *Journal og European Social Policy* 9(1), 5-28.
- Torring, J. (2004). *Det stille sporskifte i velfærdsstaten. En diskursteoretisk beslutningsprocesanalyse*. Århus: Århus Universitetsforlag.
- Villadsen, K. (2004). *Det sociale arbejdes genealogi*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Willig, R. (2007). *Til forsvar for kritikken*. København: Hans Reitzels Forlag.